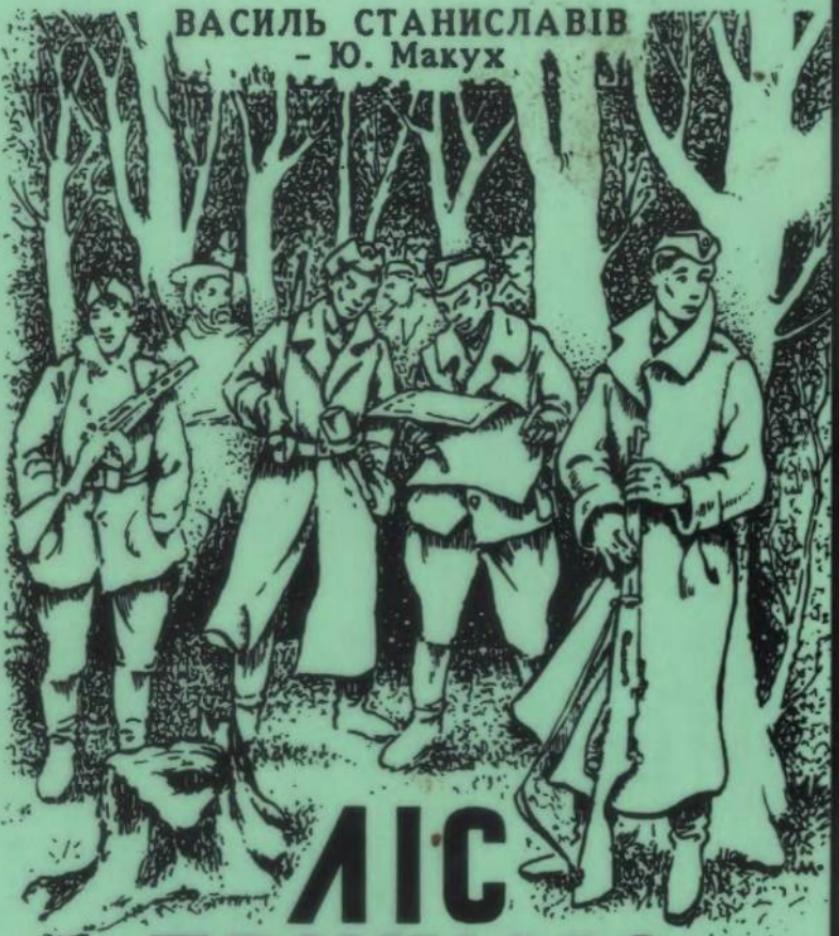

ВАСИЛЬ СТАНІСЛАВІВ
- Ю. Макух

ЛІС
ПРИЙМАЄ
ПОВСТАНЦІВ

WASYL STANYSLAVIV
- J. Makuch

THE FOREST ACCEPTS FREEDOM FIGHTERS

*Library of Congress Catalog Card
Number : 97-091307*

Minneapolis, Minnesota, U S A.

1 9 9 7.

ВАСИЛЬ СТАНИСЛАВІВ
- Ю. Макух

**ЛІС ПРИЙМАЄ
ПОВСТАНЦІВ**

МІННЕАПОЛІС, МІННЕСОТА, США

1 9 9 7.

Василь Станиславів

ВАСИЛЬ СТАНИСЛАВІВ
- Ю. МАКУХ

**ЛІС ПРИЙМАЄ
ПОВСТАНЦІВ**

П е р е д м о в а

- 7 -

На тему Української Повстанської Армії (УПА) та інших військових формацій, які діяли в часі Другої світової війни, вже багато написано, але все ж таки ця сторінка новітньої нашої історії ще достатньо не заповнена і не закрита. Треба сподіватися, що згодом, коли всі архіви будуть доступними, з'явиться значно більше документальних матеріалів і праць, які внесуть ясність в оцінку цієї боротьби за державну незалежність нашої батьківщини.

Українських авторів дотеперішніх публікацій про УПА можна поділити за таким принципом: одні описували події так, як вони відбувалися, подаючи світла і тіні з боротьби УПА і підпілля, а другі знову ж попавши в полон партійної односторонності та настанови, намагалися достосувати історію УПА під смак свого політичного середовища. Прописували все корисне своїй партії і її провідникам, а за всі прогріхи і недоліки обвинувачували своїх політичних противників і конкурентів. Як на приклад, за розмову з провідниками советської партизанки, яка траплялася у відділах УПА на Волині, деякі середовища обвинувачували отамана Бульбу-Боровця. Натомість його перший виступ проти німців і початкову організацію УПА присвоюють собі.

Характерним також у тих писаннях є те, що там, де це ім потрібно, бандерівці, підкреслюють всенародність УПА, а де говориться про успіхи, то їх прописують виключно для себе, для своєї партії.

Bo якщо ж УПА була всенародня, то не лише бандерівська, партійна програма і її геніяльна стратегія" втримали боротьбу УПА проти окупантів України впродовж десяти років, але й це ж були заслуги народніх мас, які були втягнені до масового повстання, а в першу чергу того скромного і відважного бійця і його родини, що у вияві великого патріотизму жертвувала своє життя і майно в обороні прав всього українського народу.

Бандерівський провід у тій війні не мав чим хвалитися. Він не проявив належної політичної зрілості

ти. На нашу думку, іхні історики завчасно поспішилися з висновками про УПА і ще доведеться багато дечого виправляти і доповнювати.

Українська еміграція винесла з собою на чужину біль свого народу і чар своєї рідної землі, а передусім відповіальність за політичні завдання. Ті ж, які залишилися на рідних землях, - це наша „суцільна рана“, вони мусіли перед ворогом важко за все покутувати. Сотнями тисяч вони заповнили совєтсько-московські в'язниці і концтабори та відбудували в жахливих умовах знищенну війною країну. Вони багато краще знають, в чому була вартість збройної боротьби українського народу з одним і другим окупантам, що не припадково позначилося на духовій творчості шестидесятників в сучасній українській літературі, яка зродила чорноволів, дзюбів, морозів та інших.

Досі з'явилась на рідних землях тільки одна одінка, один голос від учасника тих подій - книжка Данила Шумука „ЗА СХІДНИМ ОБРІЄМ.“ Можна поганому ставитись до його думок і висновків, але вільно нам їх легковажити. Треба взяти під увагу той факт, що це говорить наш визначний патріот, теперішній політичний в'зень, який має за собою велику політичну і житівну школу та досвід. Він же був високої ранги політвиховником УПА. Мало хто позадумав змогу мати стільки свідчень від своїх побратимів і бути краще поінформованим про цілість боротьби і наслідки, які по собі лишила УПА.

Пройшов вже час для одностороннього насвітлювання і гльорифікації минулих вчинків. Його залишки ще мають місце на вузькопартійних академіях чи помінках. Сучасні події примушують нас до переоцінки вартостей. Наспівають тривожні вістки з України. Маємо поміж нами найновіших борців за людські права і самостійну Україну Леоніда Плюща і ген. П. Григоренка. Щораз то більше відчувається пекучу потребу всеукраїнського центру боротьби, до болю потрібно молодих революціонерів таких як Ольжич, що закликав „в шинелі сірій вмерти від гранати“.

Звичайно, про напрям політики повинен вирішувати наш політичний провід. Ми бувші вояки і під-

пільники, можемо і повинні лише їм дораджувати. Але для цілого громадянства, а особливо для молоді, мусимо подати свою думку і передати правду, що ми бачили і пережили, бо для того щоб творити майбутнє, треба добре знати наше минуле.

Таке власне призначення має книжка сот. Юрка Макуха „ПОВСТАНЦІ ВОЛИНСЬКОГО ЛІСУ,” яку варто прочитати як частину історії повстанського руху. В цій книжці читачі знайдуть дуже цікавий матеріал про повстанські збройні сили який охоплює цілий період Другої світової війни від 1939 до 1945 року. Ії автор перейшов всі стадії формування наших повстанських збройних сил і брав участь в їх дії. Починаючи від „Народної Національної Армії” він був у трьох українських військових формaciях: в УПА, у Волинському Легіоні Самооборони і в „Дивізії Галичина. На дорозі свого довгого з „заячими петлями“ бойового маршу з волинських лісів до Баварії багато бачив, пережив та зазнав всіляких дуже цікавих воєнних пригод. Маратонський біг босоніж по снігу під Клеванем і його примусові пригоди як „альпеніста“ заслуговують на особливу увагу.

Від описаних подій у цій книжці минуло 30 років і можливо вона не викличе сенсацій, бо про деякі з них нам вже відомо з інших джерел. Але чи в сензаціях заключається зміст життя і чи не цікаво нам зробити порівнання?

Повторний опис тих самих фактів і боїв з ішими підчеркнутими деталями не змінить образу і не заслонить правди, хоч часом погляди авторів можуть бути різними. Кожна людина бачить події і життя по-своєму і оцінює їх по-своєму. На думку і оцінку немає стандарту. Важливою вимогою до написання спогадів учасника визвольної боротьби є те, щоб вони були правдиві і ширі, цебто відповідали фактам, які в тій боротьбі мали місце. В тому випадку не сумніваємося, що автор це взяв до уваги.

З огляду на дуже широкий і складний військово-політичний засяг подій і фактів представлених в цій книжці, заслуги і оцінку праці автора залишаємо читачам і критикам. Зі свого боку хочу насвітлити і підчеркнути лише ті проблеми і місця, на які треба було б звернути окрему увагу зацікавленим

ближче тими справами читачам і тим, що будуть за- бирати в тій справі голос. Не з наміром злонаміреної дискусії, а з наміром збагатити цей героїчний епос збройної боротьби за державну самобутність.

Докладну історію Українського Легіону Самооборони, як він офіційно називався, ми зустрічаємо тут у перше. На підставі описаних у тій книжці подій з „лісової трагедії”, та як дійшло до контакту підпільників з німцями, можна встановити, що первопричиною до заснування Легіону був конфлікт між двома ОУН, а випадок із зв'язковим на Луччині допоміг знайти вихід з положення. Ситуація в той час на Волині була вельми складна і загрозлива. Членів матірної ОУН переслідувало СБ, німці і поляки нападали на наші села, тюрми були заповнені нашими патріотами і діяла совєтська партизанка. Легального сектора, який міг би виступити в обороні цивільного населення не було. Вислужницька роль поляків на Волині особливо позначилася в самовільних терористичних і грабункових акціях та арештах провідної верстви нашого народу. І ці власне важкі обставини заставили прийняти німецьку пропозицію до розмови.

В переговорах з німцями малося на меті зрівноважити польські впливи, добитися припинення винищування цивільного населення і зберегти незалежну українську військову одиницю на службі України. В тих трьох провідних заложеннях містилися основні ідейні мотиви. СБ було лише каталізатором до розвитку цієї події.

В нашему суспільстві, тут на еміграції, виробилася така думка, щоб дразливих справ не зачіпати. Хто відважиться виступати з критикою, на того зараз же накидаються „з мокрим рядном, закидаючи йому „брак патріотизму“ чи відсутність „журналістичної етики.“ Думаю, що такий підхід є наскрізь хибний і шкідливий. Бо ж виявлення історичної правди є чине найбільшим і найшляхетнійшим обов'язком всіх учасників подій.

Помилкові, а то й каригідні вчинки поодиноких людей чи груп не можна брати на карб історичних провин цілої нації. На неправді і скриванні каригідних провин не можна виховувати молоді, а тим бі-

льше вести сучасну політику, яка мусить вистерігатися чергових помилок.

Хоч Волинський Легіон постав із особливих причин і не за спеціальним пляном, то він таки підпадає під категорію всіх українських і інших національних батальйонів при німецькій армії. Всі ті військові частини, крім пропагандивного значення, були зведені до охоронних частин німецького запілля. Щоправда, творення Волинського Легіону припало якраз в той час, як німці, якто кажуть „набрали вже у вуха води”, тому ця самостійна військова одиниця у великій мірі зберегла національний характер і користувалася автономними привілеями, яких не мали інші українські чи чужинецькі військові частини при німцях з поневолених народів Росії.

Велике значення мало й те, що легіон оперував довший час на своїх рідних землях і був всеціло під власним українським командним проводом. Це були властиво українські повстанці в німецьких одностроях. Німецькі зв'язкові у внутрішні справи Легіону не втручалися. Розрахунок німців був простий: краще було мати тих людей по своїй стороні ніж з ними воювати.

Вчорацького дня завернути не можна. Найважніше для нас сьогодні є те, щоб ми не скривали історичної правди від молодого покоління, а подавали все так, як воно було. Беззастережно сліпої колябарації з німцями українці ніколи не мали. Якщо ворожі нам державні уряди чи народи хочуть нас в тому обвинувачувати, то хай насамперед подивляться в дзеркало своєї власної історії.

Ми ніде і в жадному випадку отарою овець перед німцями не стояли, національного хребта не гнули і про ласку чи помилування їх не просили. Компромітуючих і злобних і супроти інших народів договорів з німцями не укладали. Там, де ми вбачали користь для свого народу і змогу його охоронити, ми давали німцям конкретні пропозиції і незначну дань у формі легального сектора в дівізії і Легіоні, які нас не понижують і не були шкідливими мирно наставленим до нас людям. Політичних зв'язків з німцями ми не мали. Громадсько-політичний контакт легального сектора з німцями був використа-

ний в створені Девізії Галичина з метою достати зброю в свої руки, знаючи, що волю для свого народу можна вибороти збросю, а не випросити.

Зрештою, ніде правди діти, що завдяки тим ненависним і кровожадним німцям ми зберегли числені наші сили і їм завдячуємо нашу еміграцію. Ясна річ, що німці вивозили людей з України до себе на примусові роботи і уможливлювали втечу від советів під час їхнього відстулу не з сантименту до нас, а для послаблення воєнного потенціялу і людських резервів свого ворога - Советського Союзу. Треба нам вже раз на завжди позбавитися страху перед чужими наклепами. Брехливість пропаганди Советського Союзу тепер вже знає цілий світ.

Ніхто з нас, по якій лінії він не йшов чи по якій стороні не стояв, самостійної України не виборов. Але важливим і цінним є те, що всі ми її хотіли мати, за неї думали і боролися, а багато з наших друзів - патріотів віддали за неї життя. Всім тим, що загинули у визвольній боротьбі або каралися в московській чи німецькій неволі, належиться велика честь і пошана.

Віримо, що незалежно від політичних рацій, труд і посв'ята українського вояка у Другій світовій війні знайде належне зрозуміння серед молодих поколінь і вони знову піднімуть оспівану „Червону Калину, як підняв її сот. Юрко Макух, так як усі бувші вояки - наші батьки, діди і прадіди.

Закон нації незмінний: якщо хтось хоче жити той мусить боротись за своє майбутнє.

1982 р.

Максим Скорупський

Кілька слів від автора

Важко мені визначити межі, де кінчаються мої особисті спомини і починається опис подій, які дозволося пережити. Все те йде в перемішку і коли оглянутись назад, то все, що було пережите, відновлює третіння моєї душі але не викликає жалю за пройдений тернистий шлях.

З віддалі тридцяти років майже неможливо подати точні дати, місця, імена осіб, не маючи під рукою ніяких архівів ні документів.. Багато моментів можливо і болючих забулося, але залишилась загальна картина, якої не можна позбутися з пам'яті.

Я старався писати об'єктивно і правдиво, так, як те все бачив і пережив, бо до того зобов'язувала мене честь повстанця і старшини Легіону та Дивізії ..Галичина.'' Як син волинської землі, я завжди в однаковій мірі любив Київ і Львів за часів польської окупації. Я завжди ставив собі завдання злагодити скрайності, які могли б нас ділити, і шукав всього, що лучило б нас в одну велику українську родину на сході Європи. Я був особливо радий, коли в часі Другої світової війни переконався в тому, що незважаючи на державні кордони, які розділили наш народ на десятки і сотні років на дві окупації, то все ж таки духовна близькість в нас не затерлася, а навпаки, вона збільшилась і віджила і розвивалася з великою непереможною силою.

Як у всіх споминах, в яких описують пережиті події, читач знайде в моїй книжці ясні і темні сторінки нашого життя. В часі писання цієї книжки деякі з моїх друзів радили дещо промовчати з пережитих нами подій, другі настоювали на тому, щоб писати так, як воно було. Я погодився з останніми, нічого не промовчувати навіть помилок, бо на тих помилках треба вчитися нам, усім сучасникам і майбутнім поколінням. При цьому сподіваюся, що мої спомини доповнять інші наші друзі-учасники тих подій. Тому звертаюся до кожного з них перевести свої спогади на папір і так разом дійдемо до повного образу нашої збройної боротьби в часі Другої світової війни на Волині.

Тепер, навіть в уяві, тяжко ступати тими повстанськими шляхами, якими ми ходили понад 30 років тому. Сьогодні, коли ми дивимось на всі ці події тве

резо, то треба дивуватись: звідки в наших хлопців взялося стільки завзяття і стільки фізичної сили й відваги, щоб перенести всі ці труднощі нашого злиденного партизанського життя.

Як знайшлося в мене ще дещо з того, то завдячу ще виховним зусиллям моого батька, колишнього старшини Армії УНР, який від раннього дитинства зашеплював мені любов до України і вмовляв у мене велики моральні й національні ідеї, з якими він радив мені все моє життя. І хоч він був інвалідом кількаразово ранений у боях, він духом лишився непереможений Безмірна в мене вдячність за те, що вложив він у мою душу любов до свого народу. Зміцнив віру в нього і готовість повсякчасно віддати своє життя за нього.

Зміна окупанта

Коли ..добрессная'' Червона Армія прийшла на допомогу Польщі, а в дійсності по домовленні з Гітлером і загарбала Західну Україну, я в цей час ще перебував у центральній Польщі, але з огляду на події став збиратися додому. По дорозі я був змушенний затриматися у Варшаві і то у нефортунний час, коли німці оточили місто. Вже тоді довелось заznати страху війни й покуштувати голоду. Я мав нараду приглянутись, як польські патріотичні верхи, замість стримувати паніку, свою поведінкою самі її поширювали та побільшували. Досить було маленької бомби з німецького літака, а вже на вулицях чутти було крики:..гази по скронях! І все, що жило, тиснулося до сховищ, калічило себе, і при цьому бували смертні випадки. А коли й упала бомба й ушкодила якийсь будинок і коли вже осідав порох на румовищах треба було відклікати тривогу, то ніхто такого не робив і люди довгими годинами сиділи по кращих чи гірших пивницях у великих чи муріваних будинках де було приготовано сховища.

Правда, і німецьке варварство виявилося вже в перших днях війни. Літаки кожного ранку чи будь-

якої години дня обстрілювали жінок і дітей, що стояли в чергах біля пекарень щоб купити хліба. Мені часто доводилося бачити жертви таких жорстоких налетів.

Кілька днів я мусів добре затискати пояса з голоду, бо у Варшаві важко було щось купити, хоч правду кажучи, деякі мешканці Варшави були до сить гостинні і все частували мене конфітурою, до якої бракувало хліба.. 9.

Як тільки піддалася Варшава, то я відразу по мандрував на схід, на рідну Волинь. Трохи їхав ав том, трохи пішком і так добрався до Замостя. В Замостю довідався, що в Грубешові вже затрималась Червона Армія, і має прийти до Замостя. Ніхто в цей час ще не знав, яку територію мають зайняти німці і що залишиться більшовикам. Та не дуже я ломив собі над тим голову, мені хотілося якнайшвидше добитись до дому. По дорозі на Грубешів я перший раз зустрівся з советською кіннотою, в якій було багато узбеків, які з кривими шаблями на кіргізьких конях нагадували татарську орду. При цьому вражало, що вся ця армія була брудна не поголена, непривітна і на обличчях пригноблена. Вся ця армія робила враження, що татари знову сунуть на Європу.

По дорозі я мав нагоду і пробував говорити з деякими червоноармійцями, але відразу помітив, що крім

хвальби і очевидної брехні нічого від них путнього не можна було довідатись. Було зрозумілим, що вони говорили те, що їм наказувало їхнє командування. І ось так я з трудом і з різними пригодами по дорозі причвалав додому.

Тут я наслухався всяких оповідань про той „РАЙ”, який принесли нам нові „визволителі”. Аж вуха від того в'янули. Наш нарід відразу при перших зустрічах, в перших днях відчув, що прийшло нещастя.

Незабаром з'явилася цивільна адміністрація і справді, як тоді казали „жити стало лучше, жити стало веселій”. Відразу почалася нагінка на „капіталістів”. Під таку категорію підпадали поміщики, власники різних крамниць і торгівельних підприємств, польські осадники і колоністи, власники млинів, промислових підприємств і чомусь лісничих. Їх називали паразитами і визискувачами. Під

таку категорію часто попадали й люди, які мали по 5 чи по 6 гектарів землі, але чимнебудь прогрішилися перед місцевими комуністами. Разом з тим почалися арешти місцевих українських громадських і політичних діячів та кооператорів. Всіх тих людей ладували в товарові вагони і вивозили на далеку північ.

Цивільна адміністрація взялася за впорядкування громад, районів і обласного управління, а служба безпеки, так зване НКВД, в поспіху на свій лад вишукувала т. зв. „ворогів народу.“ Крім цього провадилася інтенсивна „розяснювальна“ робота, при якій відбувалося безліч мітінгів, походів та маніфестацій. Все це втомлювало наших людей, бо такого чуда вони ще не бачили.

Разом з тим зі сходу приїзджали чим раз то більше нових поспіаків з новими призначеннями і кожний з них старався чим небудь себе виявити і чим небудь прислужитись совєтській владі, а все це відбивалося на тих, кого мали „перевиховувати.“ Далі почалася агітація за організацію колгоспів, розділювали поміщицьку землю, зокрема наділили нею малоzemельних, багато говорили про нову добру систему господарювання, про добробут, який принесла соцістська влада. А через кілька місяців забрали від селян всю землю і перетворили її в колгоспи і радгоспи і таким чином бідний селянин знову став рабом тим разом вже в державному фільварку.

На тих, які ставили якийбудь опір, або навіть були пасивними до справи організації колгоспів накладали такі податки, яким не було кінця ні міри і яких ніхто не міг видергати і врешті за „несплаченні податку“ влада конфіскувала все рухоме майно, землю передавала до колгоспу, а впертого селянина проголошувала „ворогом народу“ і в найкращому випадку він лишався пастухом у колгоспі, але в більшості випадків таких вивозили і слід за ними гинув. Так розправлялася совєтська влада з упертістю наших селян. Ці випробувані методи під час впровадження колективізації на східніх українських землях, совети успішно, ще з більшою силою застосовували й на заході.

Чекаючи й роздумуючи, що мені робити дальше в тій ситуації, я дочекався до того, що й мене підхопи-

ли, щоб запхати дірку в тій системі, бо лішого кандидата не було на цьому терені. І так забрали мене до містечка Смига дубенського повіту, де був великий тартак і фабрика меблів

Управа фабрики за часів польської окупації переважно складалася з поляків, які розібралися в новому положенні, переважно виїхали до Польщі і тим самим обезголовили фабрику. Те саме в більшості зробили кваліфіковані робітники і керівники цехів чи відділів.

До 1937 року в Смизі була одна з найбільших тоді на Волині реміснича столярська школа, яка випустила чимало добрих фахівців. Її згодом перенесли до містечка Вишнівця, щоб побільшити фабрику меблів. В Смизі, тому, що я закінчив механічно-технічну школу, дали мені завдання, щоб знову пустити в рух механічний відділ цієї фабрики. Ця фабрика й тартак могли затруднити понад 2,000 людей. Добре розглянувшись, я прийшов до висновку, що не так легко її урухомити, тому, що бракувало кваліфікованих сил. В механічному відділі залишилося тільки трохи токарів, трохи механіків, два ковалі, три слюсарі та 16 шоферів, а з того лише три авто-механіки. Шофери переважно жиди, втікачі із західньої Польщі, що мабуть колись мали свої авта і знали як їздити, але на тому й кінчалося їхнє знання - нічого не вміли направити.

На директора фабрики призначено молодого кацапа з Ленінграду Ю. Шарікова. Спочатку я думав, що він фахівець, а показалось, що тільки спекулянт і при цьому першої кляси хуліган та до краю підла людина. Добре хіба він знатав лаятись найгіршими словами з найбруднішого російського словника підкреслюючи тим свою владу начальника.

В першому тижні, щоб затиснути дисципліну, він відіслав до тюрми з покаранням до трьох місяців за так званий прогул 48 людей. Спізнилися вони тому, що через два входи в фабрику не встигли вони всі пройти, взяти з дошки свої значки та повісити їх на другу.. Хто не встиг пішов - у тюрму. Ніхто не крав адміністрації за те, що вона не вміла організувати праці та її контролі, кара лягала на невинних робітників. І так почалося затискання, погрози і за-

лякування. З приводу того відбувалися мітінги за мітінгами, складання вини за всі недоліки на „капіталістів і ворогів народу”, яких обіцяли викрити і тоді мовляв робота піде як слід.

Біда, думаю, попав у пекло і не так то й легко буде звідти вирватись. Щоб дати повну обслугу, треба було перевести багато ремонтів, а до 'того бракувало матеріялів і робочих рук. До швидких машин при обробці бракувало рідкої доброякістної оліви. На важкій оліві ці машини перегрівалися і виходили з ужитку. Хтось також за це мусів бути винний і впершу чергу вину складали на того робітника, що працював на цій машині. Йому зараз же приписували саботаж і клеймували його „ворогом народу.” Одної ночі розбудив мене робітник з форнірного відділу з плачем, що він пропав.

-Пропав - говорить, і пропали мої шестеро дітей. Рятуйте моїх шестеро дітей, не мене, бо я винен, не додглянув.

Такий він був переляканий, що я не міг випитати його, що сталося, не знав він як почати. Врешті виявилось, що лопнув карданний вал при великій форнірній машині. Чому? Могло бути до того десятки причин, та не було коли над тим роздумувати. Швидко пішли ми оглянули машину і дійсно, було йому чого злякатися. Не надумуючись довго взявся я підробляти тріщину по формі, так, як запам'ятав це зі школи. Підробив я цю тріщину і весь час думав, як захистити робітника від лиха.

На другий день подія стала відома в цілій фабриці, а ще за пару днів приїхала з Рівного і з Луцька комісія для розслідування „саботажу.” Зроблено десятки допитів, купу знимок, без ліку відбуто всяких нарад. Прийшла черга й до мене. Проспівав я, як Отче наш, заздалегідь обдумане пояснення, майже науково доказуючи, що метал при вібрації перевтомився, тріщина була вже від років і від неї він тепер до решти переломився. Чотири дні товклися експерти і у висліді погодилися, що вал переломився не з вини робітника. Експерти не знали, що ми дві години виносили грубезні листи дерева, які різала машина з відпущеним ножем, а коли регулятор цілком відсунувся, машина рякнула і вал му-

сів зломитися. Щастя було в тому, що розмахове колесо не потрошило іншого устаткування. Бідняга робітник не зінав, як дякувати і зворушенні запевняв, що завжди на нього при кожній нагоді можуть рахувати і як треба то так само буде мене боронити навіть ціною свого життя. Якось дивно було слухати такі слова, та й почув я їх вперше в моєму житті і мабуть чи не в останнє.

Швидко після того стався другий неприємний випадок. Послав я своїх слюсарів на добру роботу, мали вони в підземеллі перевірити підшипники, чи нема часами більшого люзу у великих ..траках", що ріжуть колоди. Що другий тиждень спиняли ми один відділ для такої перевірки. Робота вважалася доброю тим, що в підземеллі прохолода, час необмежений, тим то кожний дуже радо йшов на цю роботу. Пішли мої роботяги. Справді жували вони там що чи ні, але полягали на великі паси й позасипали. Спали так довго, аж друга зміна включила машини. Машини рушили й подушили сплячих. Знайдено їх на другий день і в фабричній газеті поміщено, знімку з написом: ..Ось яка доля чекає прогулщиків."

Клопотам не було кінця. Автомашини стають на шляхах і стоять по кілька днів, треба висилати механіків. Виявилось, що карбюратори забиті піском. Звідки? Як? Хто його знає! До всього того відносини між мною і директором сильно погіршилися. Я передбачав швидкий крах і вже робив заходи про звільнення. Тоді можна було звільнитися тільки для продовження навчання. Отож їздив я двічі до Львова і завдяки добрым друзям вдалося мені вписатися до політехніки. Діставши посвідку прийняття, написав я листа з проханням про звільнення мене з фабрики. Директор ніяк не хотів з тим погодитися і лякав мене тим, що не відпустить, але я покликався на закон, в якому було сказано, що немає права затримувати осіб, які бажають поглиблювати освіту. З трудом я дочекався офіційного звільнення, але ті два тижні чекання видалися мені роками. Ще бракувало фіналу до тієї історії і ось який він:

Одного дня прийшла жінка директора і просила,

чи не могли б ми зробити загубленого ключа до хати, бо як ні, то доведеться мабудь надворі ночувати. Вислав я Дотка, кажучи йому, щоб він скоренько справився, а він вже не одного замка відкривав у своєму житті, нераз такого, коли його й не просили. Узяв він своє приладдя й пішов. А вона ще трохи затрималась, дивуючись, чому я кидаю таку добру роботу і запевняла, що колись напевно буду жаліти. Не приділяв я цьому більшої уваги і слухав з чемності та збув її зауваження усмішкою.

Кінчався день праці. Не встиг я дійти до свого помешкання, як загуділи пожежні сирени в усій фабриці. Що могло статися? Показалося, що горіла директорова хата. А звідки вогонь? Не думав я про те і, правду кажучи навіть не цікавився.

На другий день у ранці, не маючи нічого поганого на думці, я жартом запитав у Дотка, як це він підпалив хату директора? Він, старший вже чоловік, зніяковів і дивно якось поводився цілий день. Тим часом директор погрожував, що ми, ..западніки", підпалили йому хату, щоб його позбутися. На щастя все скінчилося лише погрозами. Тільки перед самим моїм від'їздом з фабрики Дотка признався мені, як дійшло до пожежі.

-Розібрав я замок, - говорив Дотка - покурюючи папіроску. А коли вставляв, поклав папіроску на підлогу. вітер здув її кріз щілину і вона впала десь у листя під бальконом. Лазив я, шукав, гріб листя і не знайшов.

Признався мені, він каже,- тому, що мовляв, я й так знаю, що тільки він міг підпалити хату. А що ми зналися ще з польських часів, то він вірить, що я затримаю це в таємниці.

Дочекався я дня, коли попрощався на скромному прийнятті, що його влаштували робітники механічного відділу. Щире і приємне було те прощання, всі неначе завидували, що мені вдалося вирватися з цього пекла. Дійсно, я почувався, як на сьому небі, не думаючи тоді, що така система скрізь під большевицьким володінням, ні від неї сховатися, ні її оминути. Політав я, як пташка, якій здавалося, що вилетіла на волю, та скоро побачив, що я таки й дальше в клітці, але в більшій.

По двох тижнях блукання спинився я у Львові. Захопленню моєму не було кінця, бо чомусь на початку виглядало мені, що тут я на повній волі. Я себе почував, як бідний студентик, то хто ж може мати до мене якісь претенсії? Та не так воно було, як виглядало. При реєстрації попав я до групи тих, що запізно зголосили прохання про прийняття, через брак місця їхня справа ще не вияснена, кружляли чутки, що відложать. Так пройшли другі два тижні. Реєстрації, перереєстрації, всякі обіцянки, довжелезні черги в ідалльні вбивали всяку охоту і рвався від того терпець. Коли ж до того ще додати брак місця в гуртожитках і всякі дивоглядні поголоски, то не багато лишалося ентузіазму далі бути студентом. Але в мене не було іншого виходу. Від перших днів я боявся навіть чуток про брак місця і готовий був піти кудибудь, аби не додому.

Переповнення сталося через великий приплів утікачів з західної Польщі, головно жидів, виник хаос і не було йому кінця. Всі вони намалися включитися на студії, щоб виждати і подивитися, що буде далі, а зокрема, щоб облегшити собі можливість дальншого переїзду на схід, якнайдальше від німецьких кордонів. Серед них було багато таких, які вже закінчили студії і вони знали, що як раз дістануть призначення до праці, то вже не буде мови про дальший виїзд. Дехто казав, що між ними бамуть не бракувало й німецьких розвідників та всяких типів, що хотіли заховатись під студентським плащиком. Тому НКВД тут також мало багато роботи, намагаючись всякими, нераз досить-таки дурними методами, виявити „ворогів Советського Союзу.”

При цьому також влада відкидала прохання всіх тих, які бажали виїхати до Києва чи до других міст України, очевидно тому, що совєтська „власть“, боялася інфільтрації німецької розвідки та щоб не показати людям дійсного стану совєтської держави та тої брехні, яку вони ширili на Заході. Тим студентам для яких вже не було місця обіцяли „золоті гори“, закликаючи їх йти до сільсько-господарських технікумів, запевняючи зарахувати їм добре кредити, а після закінчення, добру працю в Україні чи в Росії, де можна буде навчитися мови і продо-

вживати студії. Одні повірили обіцянкам, другі й так послухали, не маючи іншого виходу. А що для мене поворот до дому був поворотом до фабрики, то я змотав свої манатки і поїхав до Тернополя, де організувався сільсько-господарський технікум. Не довго тривала реєстрація, а тому що я закінчив технічну школу, мене прийняли на третій рік науки. За пару місяців набралося стільки студентів, що й тут стало тіснувато. В зв'язку з тим почали говорити, що школу незабаром перенесуть до Вишнівця на Волині, і так воно сталося.

Цей переїзд наблизив мене додому. Школу примістили в старому замку Вишневецьких, а гуртожиток в монастирі ордену Кармелітів Босих. Їх виселили з приміщення і будинки передали під гуртожиток студентів. Повторилося точнісінько те саме, що й у Львові. В іальні-черга, увійдеш до середини, чекай поки прийде обслуга, коли принесуть хліб, поки принесуть суп, а заки принесуть, то й хліба не стане. За пару місяців мав увійти в силу закон, що тільки відмінники дістануть стипендії, решта студентів мусітимуть платити за харчі. І тому братія потиснулася до книжок, щоб стати відмінниками. Студентами були переважно ті, що ім відмовлено у Львові, деякі з них мали навіть наукові ступені, або принаймі закінчені високі школи. Під час викладів вони нудилися, все це ім було давно знане, тож писали листи і всіляко намагалися прогнати нудоту. Незабаром довідалися про це професори й почали звітувати своїм начальникам, в зв'язку з тим почалася перевірка й шукання за ворогами, які ніби то знайшли собі тут притулок. Деяких ненадійних позбавили стипендії через незнання російської мови, намагалися їх таким способом позбутися зі школи. Заведено випробувану систему доносів.

Я дістав приміщення в келії монастиря, а за співмешканця мені дали втікача із Заходу. Був це А. Отто, жид з походження, років 32, мав закінчений фізико-математичний факультет варшавського університету. Як в тім було багато правди, не знаю, але в розмові він був людина мила і цікава. Живучи разом ми скоро зрозуміли один одного і пізнали своє положення. У вільний час між нами велися роз-

мови на різні теми і видно було, що це стріляний горобець з немалим досвідом. Одного дня призвався він, що його викликали до НКВД і закидали йому різні вигадки, а найбільше вчепилися до нього за те, що він займається шпигунством. Про ту зустріч Отто оповідав таке:

- Я їм сказав, якщо ви є в цьому переконані, що я є шпигун і маєте на це докази, то найкраще розстриляйте мене відразу, бо й так мені жити вже стало не цікаво. Після такої розмови нкаведист злагоднів і запропонував мені помагати їм викривати всяких ворогів народу. А коли я відмовився, то вони наказали мені слідкувати за тобою, що мовляв ти підозріла птиця і син куркуля. Тепер порадь мені, що я маю робити? Бо вже завтра маю до нього зголоситися і подати звіт про тебе.

Довго ми радились і думали, як вилісти з тої халепи. Лихо було ще й в тому, що він не вмів написати звіту російською мовою і мусів говорити з пам'яті в канцелярії НКВД, а там могли ставити йому різні питання і заплутати його.

Розказав я йому все про себе, що він мавби там про мене говорити і думаю, що він так і зробив. За кілька днів покликали мене і зі мною повторили ту саму історію, як з ним і казали мені слідкувати за Оттом. А він з нетерпінням чекав коли я вернуся додому, бо хотів знати чого від мене хотіли, і я йому так само все щиро по правді розказав, як і він мені. Подіктував він мені, що можна і треба про нього розказати і так ми думали, що обдурили нкаведистів і з часом дадуть нам спокій.

Таким чином життя серед студентів стало нестерпним, всі зрозуміли, що треба бути обережними, уникали зустрічів поміж собою, як найменше говорили, не брали участі в дискусіях. Це прибивало морально і згущувало атмосферу взаємного недовір'я. Ще більш гнітюче стало, коли арештовано трьох студентів і дві студентки і вони не вернулися, знікли на завжди. По неволі огортали нас почуття непевності й безпомічності, всі ж бо знали, що кожного дня можуть сподіватися такого самого. Отто, який не мав куди йти, бо вся його родина трагічно загинула мріяв про втечу до Китаю, а звідти до Пів-

нічної Америки. Плян був добрий і хитро придуманий, хоч і виглядав він фантастичний та я не знаю, чи вдалобся йому пізніше його здійснити. Для мене ж дорога стелилась тільки на Захід.

Одного вечора, коли я вертався з кіна, мене затримав агент НКВД і завів до канцелярії на допити де просидів я цілу ніч відбиваючись від всяких звинувачень. Пришивали мені шпигунство, змову з якимось „Марком”, що втік і якого я навіть не знав і не бачив. Була це явна провокація. Завважив я, що за мною слідкують, і то не так, як досі, а більш уважно. Мій співжитель рішився втікати кудись у більше місто, поки ще не пізно, ще він зробив дуже скоро і мене потім обвинувачували, що я мусів про те знати живучи з ним разом в одній кімнаті.

Не знаю, що сталося б тоді зі мною, якби я не засудився, бо зимию в келіях не палили. Дістав я запалення легенів, забрали мене до лікарні і там я перележав п'ять тижнів.

На всю лікарню був лише один лікар, дві санітарки та одна прибиральниця. З розмови я довідався, що вона із села Лози, три кілометри від Вишнівця. Довідався я від неї також, що живе там при батьках Б. Б., мій знайомий з Крем'янця, з яким ми свого часу дружили, коли він вчився в духовній семінарії. Коли я передав йому записку, він зараз на другий день прийшов мене відвідати. Коли ми розговорились, то він розказував, що втратив зв'язки зі шкільною братією і що багато з них поїхали на Захід. Рух через границю йде, приходять звідти спекулянти, привозять костюми, годинники та інші речі, і тут їх міняють на польські золоти й на золоті монети. Кумедно виглядає такий чоловяга, який одягає на себе шість одягів, два плащі і якось переходить границю з тим крамом. Обіцяв мені поїхати до Крем'янця та привезти з відти новини. Вернувся за три дні і не знайшов нікого з тих, з якими хотів побачитись. З давніших знайомих залишився один тільки Т., в якого він переночував. Говорили довго та все зводилося до нарікання тих друзів, які без потреби покинули Волинь.

Однаке, треба сказати, що в лікарні доля для мене була ласкавою не тільки тому, що я через Б.Б. нав'я-

зав я контакт зі світом (через Б.Б.) , ждала мене тут ще друга приємнійша несподіванка. Одного дня, коли я ще перебував в лікарні, до мене несподівано зайшла дуже близька і мила товаришка Галина, з якою ми зналися з минулих часів. Чув я, що вона, виїхала з батьками до Дубна. Але, звідки ж вона тут взялася? Дуже просто. Відвідувала свого дядька в Крем'янці і довідалась, що я в лікарні у Вишнівці, то як же не відвідати хворого товариша? Для мене це була велика радість і особливо приємна несподіванка.

Один тільки я лежав у кімнаті і Галина швидко розповіла мені про всі справи. Я засипував її різними питаннями бо ж увесь цей час був без зв'язку і зовсім нічого не зناє, що дістеться поміж друзями. А тепер показалось, що багато нашого провідного активу виїхало і контакти спершу послабились, а тепер відновились, всі пішли в глибоке підпілля, в якому зобов'язує сильна конспірація. І дядько, а мій старший товариш свого часу зацікавив мене ідеологією українського націоналізму в 1938 - 1939 роках і через свої контакти зв'язав мене з Організацією Українських націоналістів, а тепер змушений був виїхати до Львова, бо там йому у великому місті безпечніше було скриватися і ліпше з відти діяти. Відіхала Галина з тим, що як тільки одужаю то неодмінно приїду до них у Дубно.

Температура в мене зменшилась, я почувався трохи краще на силах і попросив лікаря відпустити мене на два тижні, щоб краще прийти до здоров'я і після того вернуся до школи. Сам він такої відпустки дати не міг, але зате за його рекомендацією я дістав таку відпустку від школи. І між іншим, ця посвідка дуже придалася мені в майбутньому.

Зібрав я свої річі, яких було не багато і поїхав через Крем'янець до Дубна, де родина Галини прийняла мене так сердечно, як рідного сина. Галина негайно написала листа до дядька В. у Львові, щоб приїхав, бо його сестра поважно захворіла." В зв'язку з тим дістав він коротку відпустку і приїхавши до Дубна, побачивши мене, йому відразу стало ясно, яка це хвороба. Обговорюючи мос положенняч. Він переконував мене, що не варто виїзджати на Захід.

коли ще можна то треба лишатися тут. В основному добра була його думка, але біда була в тому, що мені не можна було вертатися до школи, бо нічого доброго мене там не чекало б. Остаточно ми зупинилися на тому, що я з ним поїду до Львова, а відти, як пощастиТЬ переправлюся через кордон на Захід. Друг В. у Львові працював у заготівлі харчів і ми домовилися, що коли б я змінив думку, то він мене там улаштує на роботу.

Просидів я у Львові два тижні спокійно. Друг В. відтягав мій перехід границі, пояснюючи це тим, що тяжко йому знайти контакт з провідниками через ..зелену границю" та ще не зовсім я здоровий, а дорога буде не легка. Хто знає, як довго це ще тягнулося б, якби несподівані події не змусили мене до поспіху.

Десь ранком 12 березня 1940 року почув я стукіт у двері. Здавалося мені, що це друг В. забув щось йдучи до праці, і тепер вернувся. Відкрив я двері і в хату ввалилося два екаведисти.

- Де той чоловік, що увійшов у цю хату - запитав мене один з них.

- Який чоловік? Нікого тут не було й не має, я тільки з ліжка встав, і нікого не бачив. Порозглядалися вони по кімнаті й кухні, а тоді до мене: Ваші документи?

Показав я їм відпустку зі школи, ніби приїхав я сюди за лішою лікарською порадою, бо мені стало гірше.

Покрутились вони по хаті, перевірили ще й інших жителів та й пішли собі до біса. Можна було сподіватися, що цей будинок буде під обсервацією НКВД і не дуже безпечно в ньому залишатися. А тут ще на другий день приїхала Галина з поганою вісткою, що міліція робила обшук у моїх батьків, вигукуючи на них, що виховали ..ворога народу." Не було виходу: лишатися у друга В., вертатися до школи, чи іхати до дому тепер вже не можливо. Тим часом друг В. зна йшов контакт до спекулянтів, що переводили через границю за гроши. З ними ніби більшіше, як на організаційний зв'язок, бо були випадки, що коли спіймають за гроши в спекулянтському товаристві, то можна було відкупитися. Коли ж зловлять по ор-

ганізаційному зв'язку то пиши пропало, тут тобі й аміні!

Друг В. завів мене до якоїсь квартири, де вже чекало трьох людей. На другий день поїхали ми до Рави Руської. П'ять днів забрало нам поки наблизилися до границі та ще й серед темної ночі заблудили і малошо не попалися більшовикам в руки. Зчинила-ся стрілянина, проводир накивав п'ятами, і залишив нас на призволяще. Щастя, що вдалося нам якось вернутися до Львова.

За тиждень пішла друга спроба, цим разом на Перемишль. Простояли три ночі в лісі недалеко границі, також і тут провідник дав тягу зі страху і мусіли вертатися до Львова.

Після цього поїхав я до Галини в Дубно, де мені здавалося, що там найбезпечніше, а там подумаємо, що далі робити. Якраз тоді почали переводити пашпортизацію і Галина доклада всіх сил, щоб помогти мені залегалізуватися в якомусь безпечному місті. Але з того нічого не вийшло, бо пашпортеризація пройшла, а я залишився без документів і хотів чи не хотів мусів жити нелегально. Нарешті в половині літа зловився зв'язок з Т. і він улаштував мене в Крем'янці. Тут знайдено мені мешкання при родині, якої син працював у паспортному бюро і потім у венкоматі. Отримав я підроблений пашпорту з моєю фотографією на ім'я другого сина тієї родини, що згинув у польсько-німецькій війні.

І так від осені 1940 року почав я жити в Крем'янці, висунувши трохи голову на поверхню. І нераз думав, як то добре сталося, що не вернувся я до школи, бо як відомо НКВД вчинило там справжній погром, в якому було вбито 18 студентів і проф. Геріца, що був німецького роду. Іх було підтасовано під рубрику „ворогів народу і шпигунство.“

Помало почали наладнюватися зв'язки. Під Різдво Христове приїхала Галина і привезла від В. зі Львова новини передані з Заходу, що війна між Німечиною і Советським Союзом неминуча. У випадку мобілізації, не йти в армію. А в січні з Заходу вернувся Д.В. У мене був зв'язок до його сестри і ми швидко зустрілися в селі Рудці. Він привіз доручення, щоб не переходити на Захід, бо вже в найближчому часі ОУН буде перекидати своїх людей на Схід. Тому

треба бути готовими на місцях, щоб на випадок війни та відступу більшовиків перебрати ініціативу в свої руки та організувати самоурядування. Разом з цими дорученнями була ще передана більша кількість всіх інших інструкцій.

В квітні приїхав Друг В. зі Львова з тим, щоб вже не вертатися до своєї праці й лишитися на Волині для підготовки наших завдань у випадку війни. Разом з тим він привіз деякі новини передані із Задходу. Перше, немає ніякої надії на німців, з ними не можна договоритися. Німці не думають боротись за незалежну Україну, а ящо визволять від більшовиків, то самі засядуть на їхнє місце. Друге: В ОУН стався розкол, одна група на чолі з Стефаном Бандерою відкололася від ОУН і діє під своїм власним окремим проводом. Ця подія дуже шкідлива і нічого доброго не принесе для української визвольної справи і для українського націоналістичного руху. Гірко було слухати ці прикрай новини, але нічого не вдіш, кожного з нас чекала своя робота.

Не довго довелося ждати на нових визволителів. В другій половині червня 1941 року почався похід німецької армії на Схід. Близкавичний наступ німецького війська попередили численні налети літаків, які свою, цільністю і активністю бомбардування викликали паніку і „доблесная Красная Армія“ почала відступати на Схід, лишаючи за собою велику кількість зброї й складі амуніції.

Брак зв'язку і панічний відступ потягнув за собою великі окруження і втрати, німецькі дивізії майже без спротиву маршували на Схід. Тактикою глибокого вклинування, розширення і окружень німці не давали совєтські армії організувати будь-який спротив. В тому хаосі цивільна совєтська адміністрація не встигла евакуюватися, а оскажениле НКВД вистрілювало людей по тюрмах та на швидко арештованих і підозрілих, в поспіху лишаючи при тюрмах гори трупів. Проголошена мобілізація не вдалася, бо всі ті, які її переводили також повтікали. Здеморалізована Червона Армія безладно втікала без стриму. Добре вишколений, озброєний і здисциплінований німецький вояк дійсно виглядав як непереможний. Недобитки совєтської Червоної Армії

ховаючись і пробираючись лісами на Схід, то тут то там попадали в німецькі руки. Головні шляхи німці намагалися тримати під контролею, щоб не допустити до сконцентровання сил Червоної Армії. Багато менших відділів знайшли собі сховище в полісських лісах і це дошкульно відчували селяни Полісся, бо ці відділи, що переважно складалися з бувших енкаведистів та всяких спізнених урядовців совєтської влади, грабили й переслідували наше населення на Поліссі. Волинь в скороому часі звільнившись від червоних окупантів, відітхнула. В тому часі серед наших селян можна було почути такі міркування: що ..ми навіть чорта тепер будемо вітати, аби тільки новий, бо зі старим годі було витримати.

Все ожило. Нарід заворушився і вітав нових окупантів з надією, що буде краще. По містах і містечках волинської землі відбувалися великі паради і маніфестації і все проходило на один і той самий лад: В тих парадах і маніфестаціях брала участь не тільки молодь, але були там і старші. Наши козарюги збивши шапки на бакір, іхали на конях при повній зброй. Німецьке військо приглядалося до того й не знало, що воно таке діється. Виголошували патріотичні промови, При чому промовляли також представники німецької військової влади, обіцяючи, що Україна скоро буде вільною і український нарід заживе вільним і незалежним життям.

Беручи участь в одній такій маніфестації в містечку Шумську на Крем'янеччині. Просто не вірилось, як можна було в такому короткому часі організувати таку масу народу і де взялися ті колони нашого ко-зацтва і де взялося в поході стільки молоді і всі вони в національних строях, радісні і усміхнені.

На цвинтарях, на висипаних братських могил пра-вилися панахиди по жертвах московсько-більшо-вицького терору, бо не було місця чи містечка, де б НКВД не лишило ганебної своєї нікчемної роботи. В Крем'янці біля тюрми розкрили могили і знайшли в них сотні свіжих жертв, жахливим способом замордованих. Вістка про те швидко рознеслася по всьому повіті і люди збіглися під мури в'язниці. Багато людей познаходили там своїх синів і дочок, своїх

чоловіків чи жінок пов'язаними колючим дротом руками з повиколюваними очима, з порізуваними язиками та грудьми в жінок. Таке чинили червоні „візволителі“ по всій Україні. Найбільшого розголосу набрало відкриття масових могил більшовицького терору у Вінниці, куди німецький уряд спровадив міжнародну комісію.. Потім більшовики виправдували себе тим, що мовляв це не їх(ня) робота, а німців. Але не всі злочини і жертви відкрито, бо всім відомо, що за короткий час окупації НКВД висівало в безвість цілі валки вагонів, набитих в'язнями, яка їхня доля ніхто не знає. багатьом засліпленим людям відкрилися тоді очі. Заговорив народ про зло, яке вчинили більшовики, закріплюючи владу „пролетаріату“ мордуванням невинних людей. Люди в розpacі шукали помсти, але злочинці разом із злочинною владою повтікали.

II. Бойове хрещення

Німецько-советський фронт неначе блискавка перекотися через волинські землі, ще в деяких місцях відбувалися незначні сутички і здавалося, що все втихло, що запанує спокій. Але так не сталося. Дрібні недобитки советської армії, що лишилися далеко поза фронтом, завдавали чимало шкоди і чинили насильства над нашими селянами. Не було іншої ради, як лише організувати самооборону для власного захисту. По селах творилися сільські управи й охоронні відділи. На ніч призначалося більше вартових і вони не впускали в села підозрілих людей. Так виглядали початки організованого життя по відході червоних окупантів, а незабаром організовано адміністрацію районів і повітову управу Крем'янечкого повіту. Поруч з тим провід ОУН організує і висилає в українські центральні землі т. зв. похідні групи, які мали завдання усвідомлювати українське населення та допомагати в організації місцевої адміністрації.

Спочатку після відходу червоних окупантів жити стало легше.. Військова адміністрація покищо в укra-

їнське цивільне життя не втрчалася і ніяких перешкод не робила.

Хоч я був ще тоді й молодий, але був вже цілковито свідомий того, що й на мені лежать обов'язки перед моїм народом і організацією до котрої я належав. З дня на день ждав інструкцій, що і як я мав робити, хоч роботи було повно і без інструкцій. Запал і пориви розпирали мою душу, мрія про Самостійну Україну, про волю нашого народу підносилася мої почутання до такого ентузіазму, що я ніколи не відчував втому. В інструкціях був заклик, щоб організувати районові управи та поліційні станиці. До районових управ добирати людей, які були відомі зі своєї діяльності в минулому, не допускати кар'єристів, що погодилися на всякі умови чужої влади. А до поліції приймати виключно свідомих, патріотичних хлопців, але ні в якому випадку заробітчан, що могли б перетворитися в німецьких вислужників.

Разом з тим почали надходити тривожні вісті про те, що бандерівці розгорнули терористичну діяльність проти інакше думаючих українських політичних діячів, серед яких був убитий наш друг Ігор Шубський, як один з відомих українських націоналістів на Крем'янеччині.

Незабаром зі Львова привезено летючки, в яких було сказано, що дnia 30 червня 1941 року під проводом Стефана Бандери проголошено українську Незалежну Державу. Першим прем'єром, якої був призначений Ярослав Стецько. Серед повені всяких не перевірених чуток, і хаосу, який панував тоді в нашему суспільстві, легко було збитися з правдивого шляху. Однака вже від перших днів повсталі сумніви й підохріння: Чому цей акт проголосила тільки одна партія під проводом Стефана Бандери і чому призначено головою цього „уряду“ нікому невідомого Ярослава Стецька? і чо- му ця „Незалежна Українська Держава“ ще не ставши міцніше на ноги не спітавшись українського народу і не підписавши якогось договору з німцями, відразу мала б співпрацювати з Націонал-Соціялістичною Німеччиною під проводом вождя Адольфа Гітлера, який творить якийсь „новий лад у світі?“ Вся ця саламаха не дуже то згоджувалася з тими інструкці-

ями, які ми раніше одержали від нашого проводу. Дивно було також, якщо все це діється за згодою Німеччини, то чому немає ніяких офіційних заяв зі сторони німецького уряду?

Незабаром ми довідалися, що все це була необдумана фантазія бандерівського проводу, що українську громаду обдурили і вона поволі починає отрятися від напущеного на неї дурману. Не збитим доказом на цей необдуманий трик було й те, що німці відразу членів цього нефортунно проголошено-го уряду арештували й вивезли до Німеччини. Одночасно з тим, це був один з найбільш переконливих доказів про те що німці навіть і не думають відбудовувати яку-будь українську Незалежну Державу. По всьому було видно, що вони потребують того життєвого простору, про який так часто писав Гітлер і його однодумці і тим життєвим простором мала б бути Україна і сусідні прилеглі до неї країни.

І тому в перших днях німецької окупації ми взялися за роботу, до організації сільських управ, районів і повіту.. бо ми вірили, що лише впертою працею, доброю організацією і поставленням німців перед доконаними фактами зможемо німців змусити до принаймі деяких поступок в користь української справи.

Мене здається наймолодшого призначено до угурського району, крем'янецького повіту на Волині, тому, що я відти походив і знав цей район найкраще. Однаке нефортунним було те, що мене наставлено комендантам районової поліції і незабаром обставини в мене склалися так, що я мусів з цього становища зрезигнувати тому, що поліційна служба зв'язувала мені руки і поза тим я не міг нічого більше робити і тому підшукав я на своє місце іншу надійну людину.

Угорський район лежить на північ від Крем'янця. Його північно-західня сторона сягає до масиву лісів, що беруть свій початок від села Стіжка і тягнуться гень далеко на північ. Терен тут хвилясто-гористий і коли б не малі окремі ліски, то це нагадувало б Поділля. Ново-призначений комендант народної поліції М. Гіпський мав в тяжке завдання. Банди, що створилися з залишків советських військ

виходили з лісів і грабили села. Поліції приходилося часто виїздити і зводити бої з грабіжниками.

Другою надзвичайно важливою і найбільш відповідальною працею був розподіл землі та ще не зажатого з колгоспних полів збіжжя. Нераз приходилося полагоджувати навіть такі маленькі справи, як ось наприклад, щоб сусід дав в підпряжку коня, бо коли поділили майно, то не хватило коней щоб наділити двома кіньми кожного господаря. При цьому треба сказати, що за совєтської окупації в Угорську організовано колгосп тому, що там містилася районова управа. Такі і тому подібні дрібниці мусіли вирішуватися дуже розважно і звідповідальністю. Не раз премудрий Соломон не знав би, як з того вийти.

Ми з комендантом поліції чергувалися в службі і коли він виїдждав на кілька днів, я його заступав. Так минали дні, приходили нові клопоти й нові події. Наблизалися жнива, а з ними нові турботи і скарги. При районі створено дорадчу комісію, що мала розглядати спірні справи, таким способом думали ми облегшити собі працю і створити умови для більш справедливих рішень. Склад поліції в Угорську був вже зовсім готовий, його дуже зміцнили хлопці із села Людвіщ. Тоді запізнався я з Жариновою, Мазницею і М. Петрівським, які відвідали нашу станицю поліції.

Одного разу нас повідомили, що село Тилявка угорського району приготовляється до зустрічі якогось незвичайного гостя. Незабаром ми довідалися що це мав бути Улас Самчук з наміром відвідати своє рідне село і народ загув, як бджоли в улику. Люди любили свого уродженця-письменника. В селі не було малої мабуть дитини, яка б не знала кого будуть вітати. Всі хотіли його гідно привітати і пильно до того приготовлялися. До Тилявки наблизалися довгі валки возів з довколишніх сіл і відділи хлопців на конях. День випав надзвичайно погідний і вже з ранку головна вулиця була цілком заповнена людьми. На вищих узгір'ях стояли старші жінки з дітьми і з внуками на руках, чекаючи на приїзд гостя, а молодші мами, хлопці та дівчата готовились до паради. Хвилювались і сиві дідусі на покритих пишними ряднами конях, бо ось-ось наді-

де довго очікуваний гість. Раптом загув церковний дзвін. На конях прискали вершники і сповістили, що валка возів вже на краю села. Козацтво на конях швидко зформувалось в колону і виїхало на зустріч. Під охороною вершників наблизилася бричка, на якій іхав Улас Самчук, мабуть сам не менше зворушений такою несподіванкою. Начальник села в оточенні заслужених старших віком громадян вийшли вітати гостя з хлібом і сіллю. Сльози радості затримали не тільки в очах письменника, але видно їх було серед всіх присутніх. Почалась парада. Грала оркестра, проходили колони молоді, співав хор. Від церкви, в якій відправлено молебень за здоров'я гостя, вийшла процесія на чолі із священиком. Вітало село свого дорогого гостя так широко і достойно, як тільки могло бути. Гостина зустріч перетворилася в маніфістацію, а вістка про неї швидко облетіла цілий повіт.

Але, це був час, коли події мінялися, як картини в калейдоскопі. Одного погідного дня пригнався вершник на спіненому коні і повідомив, що коло сіл Одерадівки й Тилявки спустилися в ночі советські парашутисти. Це підняло людей у всіх селах до боюової готовості. Одна лише біда, була в тому, що не було зброї, тому, що всю зброю, яка була знайдена після більшовицького відступу було звезено до районової управи. В цій акції допомогла відозва поручника Легенди*, одного з бандерівських ватажків, який зараз після відступу більшовиків закликав населення, щоб негайно здало німцям всю залишну більшовиками зброю. Вслід за першим приїхав другий гінець з вісткою, що поміж селами Одерадівкою і Тилявкою вискочив з жита якийсь добре одягнений чоловік і відібрав харчі і воду від жінки, яка йшла в поле до роботи. Перелякане жінка ледве добігла до села. А на хуторі коло Одерадівки два невідомі, під загрозою вистріляти всіх пограбували харчі і при відході сказали, що все є так перетвориться в попіл. Коли приїхав з хутора Гриць **, то все село вже знало, що спущено советських парашу-

*пор. Легенда - псевдо І. Климова ,бандерівського політичного діяча. **Господар, який жив на хуторі.

тистів, бо вітер придув декілька парашутів під село. Треба було діяти негайно.

Повідомив я про цю подію начальника району і попросив разом з тим двох возів з добрими кіньми. Заалармовано й покликано до гострої бойової готовності поліцію. Також наказано викопати оборонні рови, невідомо ж скільки спустилося тих парашутистів, як вони озброєні і яке в них завдання. Терен для висадки був дуже додідний і ми здогадувалися, що це підсилення тих банд, які нас досі турбували.

Як на біду, комендант поліції виїхав на кілька днів і вся відповіальність лягла на мене. Думки стрибали мені в голові одна за другою і не легко було вибрати одну з найкращих, як розв'язати цю проблему. Начальник району був теж стражданий і не зінав, що діяти, бо не було виключеним, що парашутисти можуть також напасті на районову управу і вистріляти урядовців. В зв'язку з тим дав я наказ дванадцятьом поліціянтам залишитися в районовій управі з двома кулеметами „Діхтярова”, а до Одерадівки вислав гінця, який мав повідомити, щоб народ готовувався до оборони, зброя в дорозі. В поспіху наладували ми два вози зброї й амуніції, взяв з собою кількох поліціянтів та поїхали в напрямку Одерадівки. Вже по дорозі підіїзджали до нас кіннотчики і розбирали кріси та амуніцію. при цьому правду кажучи я не сподівався, що знайдеться стільки добровольців готових воювати з парашутистами, разом з Угорська й Людвищ зібралось біля двох сотень хлопців. В цій не малій громаді шукав я за яким-будь військовиком, щоб передати йому команду, але такого не знайшлося. В зв'язку з тим сказав мені начальник села:

- Ви командуйте а ми будем слухати. А нехай хто-небудь не послухає - тоді побачите, що йому буде! І так я хоч-нехоч став командиром.

Ліс був довжиною приблизно кілометрів з десять і ширинорою приблизно три четверті кілометра. Почали ми його уважно проходити з півдня на північ. Відділ кінночиків відправив я на другий кінець лісу, щоб там зробили засідку, але обережно, щоб не постріляти своїх людей. Швидко вияснив їм плян акції: йти рядом у прямій лінії, не забігати один пе-

ред другого, тримати віддаль так, щоб один другого міг бачити, уважно переглядати густі кущі і верхи дерев, на випадок сутічки не збігатися до купи, бо в такій суматосі можете самі себе постріляти. Всі накази і про все, що де станеться, передавати по лінії до мене. А коли пройдемо кріз ліс, нехай ніхто не виходить далеко на поле, всі мають затриматися на краю лісу.

Після цього ми розставилися в лінію, верхівці передали, що все готове. Залунав наказ „вперед, кроком руш!“ і все рушило мовчкі, чути було тільки верхівця, який швидко рушив вздовж лінії і повторював наказ „вперед, марш, марш!“ Затрішало посохле гілля, зашуміло листя кущів ... Раптом почулися стріли й доходили крики, що втікають? і за кілька хвилин прийшло по лінії, що вже зловили одного. Негайно наказав я розтягнутися на право по можливості до сто метрів щоб охопити цілу ширину лісу. Праве крило попавши на сліди парашутистів значно висунулось вперед і всякі накази до вирівнання не були успішними.

З лівого крила під'їхали два вершники, один з них питався за командиром групи. Коли показано йому на мене, то він якось здивовано глянув на того „командира“ і зголосив, що прибуло багато нових добровольців і запитав, що вони мають робити? Після його зголошення, я наказав йому негайно повідомити їх щоб вони не входили в ліс, а у віддалі яких сто метрів від нього зійти в яр і зайняти там позиції. А коли пройдемо до кінця лісу, тоді будемо таким самим порядком вертатися назад. Другому я наказав їхати краєм лісу поруч зі мною і не випереджувати лінії та слідкувати, чи хтось не вискочить з лісу на ліво в поле.

Стрілянина почалася майже по цілій лінії, можна було зорієнтуватися на скільки праве крило пішло вперед і дійсно прийшло по лінії, що воно вже доходить до кінця лісу. В тій хвилині недалеко затарахкотіли автомати і почали свистіти, та залунали крики:

- Лови його! Стій! Втікають на ліве крило! Підбігаємо швидше - знов кілька серій з автоматів. Ку дись зник мій кінний зв'язковий, показалось, що

один з парашутистів вирвався з лісу й хотів сковатися в яру, але мій зв'язковий його зловив і привів до лісу. Крики щораз більше доносилися до нас з правого чи з лівого боку і врешті ми опинилися на краю лісу і побачили, як парашутисти втікали по лем і як їх виловлювали наші хлопці з нашої засідки. Після допитів донесено мені, що це ще не всі. Тому передав я по лінії, щоб не збивалися в гуртки й далі трималися лінії і що незабаром будемо вертатися назад тою самою дорогою і доручив кінночикам повідомити про це по цілій лінії, що з другої сторони лісу є наша засідка і ми вже рушаємо в напрямі до них.

Без шуму й вистрілу знову перейшли ми цілий ліс ще швидше, як першим разом. На полі за лісом долутилися до нас ті, що були в засідці і так наша ..армія" збільшилася на 36 людей, були це самі молоді хлопці і в більшості озброєні.

Донесено, що селяни знайшли три легкопади коло Тилявки, і з того ми здогадувалися, що парашутисти могли піти в більший комплекс лісу на північному сході від села. Треба було конче ще раз перейти уважніше ліс, а що нас тепер більше, то ми зможемо охопити всю його ширину і скоротити віддаль між собою. Розставилися ми попід лісом і стали прочісувати його на Північ так, що я йшов майже лівим крилом лісу, а на право від мене був молодий юнак. Йшов я в лінії розглядаючись уважно, і при тому роздумував про наших селян і про їхнє завзяття. Я ніколи не думав, що така випадкова юрба людей може когось слухати? Та ще й такого молодого ..командира," як я? Та ж ось є доказ, що слухає і підпорядковується наказам. А коли це робить випадково зібрана група людей, то яка ж може бути справжня, добре вишколена українська армія? І мені здавалося тоді, що не було сили, яка могла б перемогти її, коли б вона була напоєна патріотизмом і любов'ю до свого народу.

Мій сусід з правого бокуувесь час випитувався в мене про щось і побачивши, що я не дуже цікавлюся тією розмовою, відійшов на бік, але трохи задалеко, і я гукнув, щоб він вернувся. Підійшовши ближче, я побачив, що в нього лише граната в руці, та й та без

запальника.

- Яку це ви маєте зброю - запитав я з усміхом.

- Гранату - сказав він з неприхованою гордістю.

Здавалося, що він покладає якісь великі надії на свою зброю, і я спочатку вагався сказати йому, але таки сказав: Та ж у вашій гранаті нема запальника. Глянув він на мене без здивування і відповів, що знає.

- А що ж з нею ви можете зробити ?

- Уб'ю! Ось, як лише побачу, то не втече собачий син. Наздожену, кину і уб'ю.

Жаль мені його стало, скинув я з плечей свого автомата і запитав його, чи вміє він ним орудувати, і дав йому. Хлопець зрадів аж підскочив з радості:

- Ось, тепер хай іх буде ціла сотня ! Всіх положу !

Очі в нього засвітилися, як у хижака, але на обличчі грава радість та усмішка, яка ще більше підкреслювала його природню красу.

В тій частині лісу, кудою ми йшли, росли рідкі старі дуби, де-не-де траплялися кущі ліщини. Не цікаво було йому йти поруч мене, бо шанси, щоб наскочити тут на ворога, були не великі. А йому хотілося бути там, де бій, небезпека і пригоди, де міг би він чим небудь пописатися.

На правому крилі почулися стріли. Я ще й не оглянувся, а моого сусіда вже не стало. Зник з моїм автоматом, - а я й імени його не запитав, лишився сам, з пістолем у руці. Стрілянина на правому крилі не втихала і я погнався туди, сподіваючись, що з'єднаюся з хлопцями, і так все далі заглиблювався в ліс. Раптом засвистіла серія куль майже над головою і я миттю присів за грубим дубом. Як придався б мені тепер мій автомат ! Серії стрілів з автоматів на правому крилі продовжувалися. Чую - хтось стріляє на мене з сусіднього дуба. Ліг я під деревом і побачив звисаючі ноги й руку парашутиста, що сидів на грубій гіляці, скованшись за стовбуrom, і час від-часу пускав по мені короткі серії. Відстрілюватись з пістоля з такої віддалі навіть у нормальних умовах трудно було б попасті в руку чи в ногу, а тепер, нема що й говорити. Стрілив я кілька разів, сподіваючись, що на відгук стрілів прибуде хтось з допомогою, але поміч не приходила, а я й далі сте-

жив за кожним його рухом. Бачу, що зсувається він на нижчу гілку. Висуваю голову, прицілююся й пускаю два постріли. Виглядаю ще раз з-за дуба, і бачу, що він встає на ноги коло дерева, на якому сидів, стріляю ще раз, він завертівся, покинув автомат і побіг у корчі. Пускаюсь в погоню за втікачем і по дорозі біля дуба захоплюю його автомат і біжу далі, щоб не стратити його з очей. Але хлопці незабаром піймали його без стрілу. Він мав рану на правій руці і просився, щоб його не вбивали. Один з наших, відірвавши кусок сорочки, перев'язав йому рану, щоб не кривавила, а я тим часом розпитувався, скільки парашутистів спущено минулої ночі, які їм дано завдання, хто він і чого принесла його сюди нечиста сила. Виявилося, що він жид з походження, був завідувачем кравецької артілі в Києві. Сам середнього росту, років біля 40, говорив українською й російською мовами. Зодягнений у темний костюм і мав при собі карти цілої Волині і Полісся, компас, годинник і польські й німецькі гроші. Не знав скільки було вислано літаків, але в тому що він летів було 23 особи. При відлеті командир сказав їм, що тут на ..Западній", повстала революція проти німців і вони летять допомагати повстанцям. Хотів я ще спитатися, який він пройшов вишкіл, але не було вже коли, ми дійшли на кінець лісу, де досить гучно наші хлопці розказували про свої ..воснні" пригоди.

Тут я довідався, що за першою перечіскою лісу було зловлено сім парашутистів, один з них убитий, один ранений. За другим разом попалося ще шість, два легко ранені. По нашій стороні, на велике щастя, не було ні ранених, ані вбитих. Між бранцями було дві жінки - жидівка й росіянка. Ця остання увесь час лаялась і кричала, що Сталін нам цього не простить, але серед гамору ніхто не звертав на них уваги. Між чоловіками були три жиди, два українці, один азербайджанець, а решта росіянини.

Серед цього шуму під'їхав до мене дядько на коні, відкликав мене на бік і просив:

- Рятуйте нашого жида! Хлопці з Людвичі кажуть, що знайшли горшок, у якому він носив мед парашутистам.

Додав ще стурбований чоловік, що цей жид тут народився, давав гроші на ремонт церкви і всіляко помагав бідним людям. Дядько лишив коня синові і ми швидко пішли за гору, а там у яру вже зібралися наші „запорожці“ чинити суд над жидом. Бачимо - стоїть жид навколошки і клянеться, що ніякого меду нікому не носив. Не проста справа, не знати, з чого починати, та не роздумуючи довго гукнув я до них:

- Тільки без самосуду ! Це ганьба для таких вояків, як ви ! Давайте найперше розберемо справу !

Знявши автомата з плечей, підійшов я до наляканого жида, заспокоїв його і сказав йому встати, а до людей голосно промовив:

- Ми тут не якась банда, а порядні громадяни, що зараз виконують завдання війська, а у війську мусить бути порядок, дисципліна, мораль і відповідальність за свої вчинки. Хто наважиться не підпорядкуватися - той буде покараний. Де ви маєте докази, що цей чоловік давав мед парашутистам ?

Вийшов з гурту високий чолов'яга з якимось черепком у руці і не говорить, а кричить, що він цього горшка знайшов під лісом, і ось понюхайте, як пахне він медом !

Я понюхав, Цей горшок мабуть літ зо двадцять лежав під лісом, від нього відгонило землею і вогкістю і пахнути він міг всім, але тільки не медом.

Дав я понюхати черепок тим, які стояли біжче мене і після того запитав :

- Кому пахне медом?

Всі мовчали.

- Як вам не соромно, - питав я - та ж оцей жид виріс поміж вами, не одному з вас ставав в пригоді, помагав в біді, не жалував грошей на направу вашої церкви, а ви так просто не подумавши піддаєтесь підлій провокації. Знаю я добре, кому пахне медом цей горшок !

Казав я собі подати прізвища тих двох людей, що так настійчиво перли до самосуду, і всім присутнім голосно заявив, що коли ще хто потурбус жида - то ті будуть за те суворо відповідати і постигне їх за це сувора кара.

Як ми вранці залишили район, то там постала па-

ніка і голова району телефонічно повідомив Крем'янець про висадку парашутистів. Поки ми тут були зайняті прочисткою лісу, підіхали німецькі автомашини, з них вийшло військо і відразу бойовим порядком почало підходити до зібраних на полі під лісом наших людей, що якраз скінчили прочісувати ліс і половили парашутистів. Прибіг гінець з вісткою, що приїхало багато німців і їхній капітан хоче зі мною говорити. Вийшли ми цілою групою на поле, побачили німців, що робили з полонених і нашого ж „хороброго війська“. Познайомився я з капітаном, який досі командував в сотнею і досить добре говорив російською мовою. Він погратував мені за так добре переведену операцію, розпитував, чи не має ранених, а якщо є, то він негайно накаже відвести їх до лікарні в Крем'янці. Дивувався, що нема ранених і що так багато в нас озброєних людей. До цього я ще й додав, що в нас є ще й кіннотчики, але ми всі в цивільному одязі. Він ще дорогою видав розпорядження своїм воякам не стріляти на цивільних, якщо вони не втікають. І буде найкраще, коли ми скоро договоримось про дальші оперативні плани.

Погодились ми на тому, що треба зробити облаву на більшому просторі. Німці мали б зайняти один ліс, а ми, зі східньої сторони, другий. В зв'язку з тим, група за групою почав наш відділ відходити гусачком і не тільки капітан, але і я сам був здивований, як швидко і вправно, без шуму й балагану всі йдуть, як добре вишколене й здисципліноване військо. Тим часо ми обидва сходили на долину, де було кілька хат. Завважив я криницю з журавлем і мені раптом захотілося пити, тому приспішив кроку до неї. За нами йшли три німецькі вояки, мабуть почот чи охорона капітана.. Біля криниці мене капітан зупинив:

- Ви не боїтесь пити воду з криниці?
- А чому ж?
- Краще не пийте, бо вода може бути затросна. - попередив мене капітан.
- Труїти? Кого і пощо? Адже ж ті парашутисти прибули сюди допомогти нам визволитись від німецької окупації, - напівжартом зауважив я капітанові.

Капітана це зацікавило і він захотів довідатися, звідки я маю такі відомості. В зв'язку з тим я розказав йому про мою розмову з парашутистами. Він слухав дуже уважно.

Зі смаком попивав я холодну водичку, а мій грубий партнер тільки скинув пояса і розстебнув сорочку, а води так і не попробував, хоч упрів і спрага томила його не менше як і мене. Розглядаючи карту терену пробурмотів він:

- Чудова місцевість. Я був уже в Україні, - продовжував він - під час Першої світової війни. Таке ось військо, як ваше, розброяло мене і я ледве добрався додому. - додав він з усмішкою.

Із захопленням він розказував, на яких фронтах тоді воював він і на пів пішки, напів Ідучи, повернувшись додому.

- Але думаю, - закінчив він - що тепер вже таке не повториться. Ще хотів він щось розказати, але надбігла якась задихана жінка і більш здивовано, як злякано, перебила нашу розмову, показуючи рукою на горбок, сказала, що за півколою жита є чоловік, який не пустив її на поле. Глянули ми один на одного і без слів знали, що це парашутист. Швидко підійшли під гору і цю першу півкопу, про яку говорила жінка. Я мав автомат, здобутий від парашутиста, не знав навіть, скільки набоїв залишилося у диску, а запасового диска не мав. В капітана зброї зовсім не було. Ідучи під гору він тяжко задихався і сопів, як локомотива. Коли ми наблизилися до півкопи на яких 60 метрів, злетіла шапка півкопи і парашутист спинув по нас кулями. Ми попадали, але кругом чисте поле і ніякого прикриття. Капітан заверещав:

- Стріляй! Страй!

Він несамовито лаявся по-німецьки і ревів, як звір. Потягнув я за спуск автомата - не стріляє. Я ще раз - не бере. Зірвалися ми, щоб бігти, а капітан усе кричить „вперед“. Він навіть не зауважив, що стрільців з його почату не було при ньому. Біг я, увесь час майструючи біля автомата, бачив, як перед нами втікав по відкритому полі парашутист і щоразу обертався і стріляв по нас з автоматичного кріса. Капітан кричав, щоб лягати, але я падав, аж тоді, коли

втікач вже вистрілив. Це тому, що по дорозі був зайнятий автоматом не думаючи навіть про те, що більшовик може мене застрілити. А він далі втікав до того лісу, що його мав прочистити наш відділ. Здавалось, що таки втече, лишилось йому пробігти через малий ярок, ще кільканадцять кроків і сховатися в лісі. Вийняв я диск, каменюкою вибив затяжний патрон, а вкладаючи диска, зашпортився за межу і впав, і в тому моменті заторохкотів мій автомат. В один момент схопився я на ноги і погнав у ярок. Вибігши з відти, побачив, що парашутист стоїть на дорозі під лісом і цілиться в мене. Мене наче запаморочило, я далі біг до нього, не зважаючи на кулі, що просвистіли повз мене. На мить зупинився, відвів замок, прицілився, заскргеготіла коротка серія - більшовик упав. Ще раз потягнув я за курок - автомат затих, бо не лишилося ані одного набою. Парашутист на дорозі кричав, що здається, але кинув гранату, на щастя, вона не розірвалася, він з розгубленості не відбезпечив її запальника. Аж тепер, надбігли засапані німаки з охорони капітана. Сердитий капітан кричав, грозив їм, що власною рукою постріляє їх і врешті успокоївся та сказав забрати раненого більшовика.

Тим часом наші хлопці проходили через ліси і наблизалися до поля, що було приблизно чверть кілометра від нас. Кожної хвилини могли вибігти з лісу більшовицькі парашутисти, але якось ніхто з нас не думав про те. Йдучи туди, де мали зійтися німці з нашими, старий німака все щось бурмотів до себе, але ми всі мовчали. На полі, яке розділяло два ліси, ще нікого не було. Незабаром з'явилися два вершники під лісом, один з них повідомив, що наша лінія з відсі ще приблизно пів кілометра. Всі ми майже мовчаки стояли й чекали, коли вони пройдуть того пів кілометра. І ось врешті на узлісі виринуло наше „козацтво“. Зголошено, що вони мають ще одного полоненого. Його піймали навіть без одного вистрілу. Про нього дядько оповідав жартуючи, як то він взяв наших хлопців за своїх парашутистів. Не дуже розумів я чому дядько сміється, але це добре, нехай сміється, це значить, що нічого поганого не сталося..

Ліс, яким проходили німці, був у двічі менший від нашого, та довго ще нам довелося чекати на них, аж поки вони вийшли з лісу. Усі були потомлені і тому рішено на сьогоднішній день покищо цю акцію закінчити. Дехто був незадоволений, але врешті погодилися з умовою, що на другий день будемо продовжувати облаву від самого ранку. Збірка о год. 7:30 вранці під церквою в Тилявці. Зброю дозволив я всім лишити при собі.

Поволі всі розходилися. Німці теж гуртувалися роями до від'їзду. Автомашини, що ними приїхали, стояли трохи дальше від місця, де закінчилася облава. Йдучи туди, німак знову розговорився, цим разом дякуючи за співпрацю та обіцяючи, що він завжди на наш заклик, як не сам приїде, то когось вишиле з допомогою. Також просив не брати йому за зле його поведінки, бо він нервовий часто до непогамовання, та коли я дійду до його років, то може теж не буду кращим за нього.

Хотів я ще дещо розпитати про положення положених парашутистів, але мабуть тому, що всі вони були разом, ніхто не хотів відповідати. Попрощаючись з капітаном, зі своїми хлопцями і поїхав до району в Угорськ.

Положення вже не було загрозливе, і на другий день я не поїхав до Тилявки, а вислав тих, які охороняли район, вони наслухались про наші пригоди і просили, щоб ім також дати таку нагоду. З них одного я призначив, щоб у порозумінні з головою села Тилявки відповідав за всю акцію. Ходили вони цілий день по лісах, знайшли кілька легкопадів, дещо амуніції і більш нічого не бачили. Аж по двох тижнях наша поліція зловила ще двох більшовицьких партизанів з тої самої групи. В тому самому часі коли ми робили облави на більшовицьких парашутистів, трохи пізніше прийшли вісті, що на Поліссі також були спущені більші групи парашутистів, щоб тероризувати селян. Вони розпочали палити села, розстрілювати заможніших господарів і таким способом заставити селянство до послуху. Бачучи успіх терору розпочали організувати відділи партизан із залишків совєтської армії, які тинялися по лісах. Залікане населення Полісся було безрадним. В тій

здавалося б безвихідній ситуації з поміччю прийшов отаман Бульба-Боровець. Він із своїми повстанськими відділами, успішно очистив село за селом від московсько-більшовицьких партизанів. Населення Полісся побачило, хто ставав в його обороні, хто вступав у ряди Поліської Січі і допомагав очищувати дальші райони Полісся.

Довго ще по селах тривали посилені варти, як у день так і в ночі, люди все боялися, щоб іхні села не обернулися в попіл, як це грозили парашутисти. Ще не раз були алярми, хоч тяжко було встановити, чи були це спущені парашутисти, чи партизани, чи недобитки совєтської армії, що з різних причин тероризували українське населення. Те саме досить часто чинили злодії і звичайні бандити, прикидаючись то парашутистами, або відділами розбитої совєтської армії. Забрало багато часу, турбот і всяких заходів, поки вдалося очистити терен від усякої на волочі. Помалу життя нормувалося, клопотів меншало і я вважав, що незабаром треба буде залишити Угорськ. Десь пізною осінню дістав я доручення перейти до Крем'янця.

В СТАНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ В ПОЧАЄВІ

У Крем'янці я стрінувся з багатьма друзями і довідався від них про місцеве життя й події, які відбувалися на Крем'янецьчині. В цей час вже очевидно з'ясувалося, що німецька влада чим раз то більше буде витискати українців з керівних адміністративних становищ. Виглядало так, що нові „опікуни“ хочуть все охопити і перетворити український народ на своїх рабів.

Жандармерія поспішно перевищколювала поліцію з цілого повіту. Яб не сказав, що був поважний поліційний вишкіл. Вчили лише маршувати, стріляти і слухатись німців, оце і вся наука. Хоч, що правда засвоєння дисципліни придалося пізніше в часі творенні т.зв., „шуз-батальонів“, що в основному складалися з демобілізованих станиць поліції

Деякі з поліційних відділів, які влилися в „шуцбатальони” з призначенням для охорони запілля, потім перекинено на Захід, для боротьби з французькими партизанами. Але вони замість того, щоб битися з французами, перейшли на їхню сторону проти німців. +)

Ще з самого початку формування поліції в Крем'янці заіснував поділ. Яськевич був призначений командантом поліції для повіту, а М. Медвецький був комендантом поліції міста Крем'янця. З приходу того двоподілу витворився хаос, який існував аж доки Яськевича та його братію не забрали до батальону, що стояв у касарнях колишнього 12-го полку польської кавалерії в Білокриниці. Командира поліції для повіту фактично далі не було, бо райони підлягали станицям жандармерії, а кожна з них мала під наглядом менш-більш по три райони. М. Медвецький мав деяке значення, як дорадник, ті чи інші його рекомендації шеф жандармерії брав до уваги. Життя пізніше показало на практиці, як багато залежало від того, як і з яких людей був зорганізований район і як він вишморгувався з-під арканів, якого затискала на шию німецька окупаційна влада українцям.

Події котилися швидко, а з ними приходили нові вимоги німецьких загарбників, що дошкульно били по наших селах. Починаючи від постачання м'яса, збіжжя і всяких нарядів на вивезення дерева й торфу і кінчаючи вивозом людей на роботи до Німеччини. Вимоги ставлено понад силу спроможності селян - це була каторга і знищання загарбників - і це глибоко в'ілося в душу нашого народу.

Тим часом я спокійно зимував в Крем'янці і щойно весною 1942 року несподівано дістав призначення

+} Коли українська поліція стала покидати свої станиці й переходити в ліс, німці, лякаючись, щоб іхнім слідом не пішли новосформовані батальони для охорони запілля, під сильною охороною вивезли до Німеччини „шуц-батальон, що стояв в Білокриниці до Німеччини. Командував у пізнішій його стадії розвитку майор Глоба, а до старшинського

перейняти командування поліцією в Почаєві. Для мене це справді була несподіванка, бо ж всі знали, що в почаївському районі ще не були як слід зорганізовані, ані районова управа, ані станиця поліції. І це пізніше дошкульно відчула ОУН, загубивши там найкращих своїх членів. Несподіванка була ще й в тому, що в той час вже було ким обсадити таке відповідальне становище, і я не розумів, чому вибір впав якраз на мене. Мимоволі я підозрівав М. Медвецького, чи де не він зробив мені таку ведмежу прислугу. Бо М. Медвецький кохався в моїй давній добрій шкільній приятельці і вважав її свою наречененою і знаючи, що ми з нею дійсно широко приятелявали, то я грішний думав, що це він підставив мою кандидатуру на це становище, щоб таким чином поズбутися конкурента.

Не виявляв я йому цих підозрінь, але довший час не міг їх позбутися. Аж по кількох місяцях я довідався, що мої підозріння не мали підстав, бо про моє призначення його лише повідомили.

Почаївський район належав до більших у Крем'янецькому повіті. Важливий він був тому, що Почаївська Лавра притягала багато паломників навіть з далекого Полісся кінчаючи східніми землями України. З точки погляду ОУН цей район треба було сильно розбудувати організаційно, добре перевірити й обсадити їх певними довіреними та фахово відповідальними людьми. На жаль, не допильновано того спочатку і це пізніше дало прикрі наслідки. Районова управа, яку очолювали голова Павло Косик - пізніше на його місце призначено полк. Омелюсіка і члена ОУН Івана Садовського, не потребували біль-

складу входили сот. Зінчук, Орлик і Джус, поручники - Возняк, Бойко, Левченко, Радовець, Бабиченко й інші наші старшини.

В Німеччині цей батальйон поповнено українцями з таборів праці, перевищколено й вислано до Франції для боротьби з партизанами. Про дальну долю цього батальйону, що на французькій землі назвав себе „Курінем ім. Івана Богуна”, див. в книжці М. Нібелюка „Під Чужими Прапорами”. Париж 1951. стор. 116 - 179.

ших змін. Зате поліція, що нараховувала 48 осіб, складалася в більшості з кар'єристів, а то й звичайних заробітчан. В початковій стадії організації поліції Садовський доручив командування нею одному з мешканців Почаєва на ім'я Мислінський, який правдоподібно перед тим в українському житті десь вже проявив свою діяльність і тому Садовський підтримав його кандидатуру.

Пізніше виявилося, що ця людина цілком запродається і пішла на службу до німців. Він нищив усіх без розбору, хто міг би йому навіть у далекому майбутньому стати на перешкоді. Щоб рятувати положення рішено підняти Мислінського до свого роду „надкоманданта”, аби тільки вихопити йому з рук безпосереднє адміністрування. Він став зверхником двох районів, - почайського й олексинецького. Тут ступінь був нібито й вищий, але це давало йому тільки загальний нагляд. Не пішло це так просто. Мислінський не хотів зріктися контролі і тому перший призначений комендант поліції М.В. не довго пожив на світі. Слідство виявило, що він наклав на себе руку і застрілився. Мислінський не терпів конкуренції і не уявляв собі, як хтось може перебрати дійсну владу від вищого начальника, і це було причиною трагічної смерті нашого доброго друга.

Я був свідомий того, що боротьба з Мислінським не минуча, але тільки не знов в якій формі вона виявиться. Здаючи собі справу, яка це трудна й небезпечна гра, я одночасно бачив, як конче потрібно зорганізувати й міцно тримати в руках такий район, як Почаїв. Мене докладно поінформували про людей, зв'язки та всякі інші справи, однак це ще не давало ключа до розв'язання справи групи Мислінського. До того я ще й боявся за мій молодий вік та не повного знання справи. Але показалося, що це мені помогло Мислінський злегковажив мене, як ніби недосвідченого молодика, з яким у нього не буде багато клопотів.

Перебираючи пост коменданта поліції, я попросив лейтенанта жандармерії, щоб він точно окреслив, які функції будуть належати до мене і чим саме має займатися Мислінський. І так сталося. Лейтенант у присутності Мислінського заявив, що у випад-

ках потреби я можу звільняти невідповідніх поліціянтів і набирати нових для того, щоб зберегти дисципліну і порядок в районі. До цього часу всі сунулись до поліції навіть з найдрібнішими справами. Так само поінформовано, що незабаром зорганізується суд і деякі справи можна буде передавати просто до суду. Думаю, що не дуже це подобалося Мислінському, та нічого він не міг вдіяти. Як я вже згадав, до деякої міри заспокоював його мій молодий вік. А я вдавав, що для мене дівчата куди цікавіші від нудної поліційної служби. Мислінський повірив принаду і навіть рекомендував мені, як говорив „порядних” дівчат, а в дійсності своїх донощиць. Вдаючи, що нічого не знаю, тихо, скрито й уперто крок за кроком розкривав я законспірований апарат Мислінського та помалу розмотував сітку, якою окутував себе той зрадник. У ближчий контакт з поліцистами я не входив, затискав дисципліну. Були спроби. Були спроби тягнути мене за язик, щоб я виявив свої погляди на місцеві події, я ж удавав, що це мене не цікавить. Про все це пильно доносили начальникові і він, напевно, був з цього всього радий. Кінець - кінцем він докотився до нікчемного донощика, а розкрив мені сам секретар гебітскомісара в Крем'янці.

На передодні моого приїзду до Почаєва, на прохання Мислінського жандармерія арештувала три особи. На списку було шість, решту не застали вдома. Везли їх ніби до Крем'янця, але по дорозі в почайвському лісі постріляли. Дійшло пізніше до моого відома, що зробив це гебітскомісар на кількаратне настоювання Мислінського, що, мовляв, ті люди стоять на перешкоді завести порядок в районі. Згинув між ними і близький друг Іван Садовський, той самий, що запропонував Мислінського на коменданта поліції. Почаїв жив під страхом, а наші патріоти тремтіли, що одного дня й мені куля прошиє голову і стверджено було не одно самогубство. Добра пані Омелюсік, дружина полковника, який був начальником районової управи, нераз, мабуть, тихо молилася за мою душу, хоч я ще ходив живий. Не завжди знат я все про закулісну роботу Мислінського, а назверх він старався триматися в межах пристойности.

Майже щонеділі запрошуєвав мене до себе на обід і тоді нарікав на всіх і на вся. Що ось, мовляв, хтось доносить, і через те гинуть наші люди. Як добрий актор, умів також і крокодилячу слізу пустити. До товариства він мав свого кума д-ра Качура - чеха з походження, одинокого лікаря в Почаєві, який до речі робив обслідування після самогубства попереднього коменданта поліції, правдо подібно на доручення свого приятеля. Між іншим, той лікар в перших днях після моєго приїзду старався втиснутися в мое довір'я і удавав великого приятеля та навіть розказував про всю шайку, яка служить Мислінському. А я терпеливо все це вислухував і ніби не погоджувався з тим кажучи, що все це мабуть злобні сплетні, бо ж Мислінський - ідеальна людина.:

- Ви його не розумієте, це пусті балочки і брехливі вигадки, я в них не вірю.

А вже ж того самого дня це доносилося Мислінському і він навіть почав добавувати в мені свого приятеля, щораз то більше звірятись в своїх міркуваннях. Д-р Качур, хоч і був чеського роду, але подавав себе за українського націоналіста і таким же вважав і мене. Це я рішуче заперечував і переводив розмову на інші рейки, а найчастіше на тих дівчат, що працювали в почайському шпиталі, а він напів-жартом називав це тактикою окозамилювання та делікатного відходу від дразливої теми. Також і в д-ра Качура частенько бував я гостем, запрошуєвав він мене і запевняв про свою приязнь. Бачив це полковник Омелюсік і попереджував, щоб бути обережним у розмовах, бо ж усі горобці знають, що це донощик. Хоч і як шанував я і довір'яв полковникові, але не відкривався перед ним і в таких випадках переходить на жарти і не давав по собі піznати моїх підозрінь і думок про Мислінського.

До першого зудару з Мислінським дійшло, коли мені вдалося відіслати до батальйону двох поліціянтів з його шайки. Пробував він їх рятувати, але не вдалося. Так позбувся я двох довірених гвардистів начальника, які до того часу працювали в телефонічній централі і підслухували розмови всього району, бо телефонічна централька приміщувалася в поліційній станиці та обслуговувала всі 24 години

на добу. Дуже це було не в смак Мислінському, хоч він старався не показувати свого незадоволення на зовні. Раз тільки, принагідно згадав, що, мовляв шкода, це були добрі хлопці. Не заперечував я того, добрі вони всі, але ж мусить бути порядок і дисципліна і коли її хтось порушить, то мусить відповідати за свої вчинки. А час і перебування на одному місці деморалізують людей і деякі зміни вийдуть тільки на користь. На місце звільнених прийшли два організаційні хлопці і це змінило мою позицію. Решта побачили, що новий начальник начебто й усміхається, але нема з ним жартів. На другий місяць я замінив ще трьох поліціянтів і завдяки тому ще сильніше сів на своє сідло.

По тій малій революції зладив я правильник, якого мала б дотримуватись моя поліція. Я поставив справу так, що в мене не може бути ніяких кращих чи гірших, усі рівні і всіх зобов'язує дисципліна і поліційний правильник, а кому заманеться чогось іншого, того зажену до батальйону і зорганізує таку поліцію, яка чесно буде виконувати свої обов'язки. В зв'язку з тим, з суддею Польовим я домовився, які саме справи будемо передавати до суду, бо суд до цього часу не діяв. Мислінський був сам „цар і воєнний начальник.“ Мені оповідали, як він катував людей і змушував признаватися їх до вини. Таким чином не одного невинного позбавив Мислінський здоров'я, а часом і життя. Слухаючи ж його оповідань виглядало, що він непомильний, а завжди були винні ті, яких він самочинно засуджував. Всі ці його методи і прийоми я рішуче відкинув і життя потекло новим цілком іншим руслом, а Мислінський жатуючи, казав:

- От, тепер настане злодійський рай.

Однаке пророцтво начальника не здійснилось, суд вив'язувався багато краще із своїх завдань і здобув собі багато більший авторитет, як нагайка великого начальника поліції. Суддю Олексія Польового я пізнатав, як дуже помірковану і розумну людину і чесного українського патріота.. Дуже часто я зустрічався з ним і розмовляв на різні теми, це нас зближило і створило умовини для кращої співпраці.

Мислінський побачивши, що справи йдуть непога-

но і тоді ж почав підозрівати, чи бува, не підіслали мене німці, щоб за ним слідкувати. Ці його здогади були мені на руку, я й не старався заперечувати. В зв'язку з тим подружжя Омелюсіків, дуже турбувалися моїм положенням, а головно пані, - надзвичайно інтелігентна жінка, щира й відома як українська патріотка. В цей час, вона була так зайнята громадсько-харитативною працею, що неставало в неї часу на власну хатню роботу. Хоч за нормальних обставин на те все треба було б окремого бюра, а вона з тим всім справно давала собі раду.

Вона завжди протестувала проти людської кривди, стукала в двері тоді, коли здавалося, що все вже пропало і ніхто не зважиться взятися за цю справу. Вона ніколи не падала духом і нетратила надії, але й іншим не давала дрімати. Вона нераз добивалася звільнення арештованих, не дивлячись на можливі погані наслідки для неї самої, і треба призначати, що часто її все це вдавалося.

Так минали дні й тижні в буденних клопотах, інколи складних і важких, та все таки якось можна було їх долати. Але швидко впало на нас нове лихो - німецька влада зажадала від нас живого контингенту людей на роботу до Німеччини. Кожний район мав свою ставку і так чи інакше мусів собі радити. З першим транспортом не було більших труднощів. Зголосилося дещо добровольців, та й села виділили від себе той елемент, який за голосно себе виявляв в часі совєтської окупації і тепер настала нагода його позбутися. Але, як каже народня пословиця ..не сама біда йде, а ще й дітей за собою веде.. За першим домаганням прийшло ще й друге, і тепер вже не так легко було від того викрутитись. Що не думай і як не підходь - не знайдеш розв'язки, а тут час не стоїть і треба щось робити. В таких обставинах зродилася у мене одна думка, та правду кажучи, не мав я з ким поділитися. Але іншого виходу я не бачив, і мусів рішитися сам. Поперше, порозумівся я з тими друзями в Крем'янці, що відповідали за охорону і реєстрацію транспортів до Німеччини. Потім втасмничив в цю справу сімох довірених поліціянтів у моїй станиці і вони присягнули, що не зрадять моїх задумів, хочби й життям за це треба було

б платити. І тоді ми вже разом почали підготовляти цю акцію. За попереднім домовленням, вони начебто понапивалися і я поставив їх до карного звіту і там у присутності повного складу поліції, їх показано на чотири тижні служби в терені з тим, що вони обов'язково кожних 24 години повинні звітувати. Для всіх з боку, що не знали в чому діло, кара виглядала суveroю, але в дійсності „покарані“ йшли на важливу і відповідальну роботу. Ці поліції, а всі вони були членами ОУН - мали завдання за допомогою теренової сітки ніби підготувати контингент людей на роботу до Німеччини, підбираючи молодих хлопців і дівчат.

І ось молодь почала сходитись до Почасева та голоситися добровільно до виїзду на роботи. Після реєстрації всі, з піснею на устах, більшими групами виїздили до Крем'янця, а звідти в білокриницькі касарні, де був головний збірний пункт і де вони знову переходили всякого роду реєстрації та перевірки. Їх почали заздалегідь вчити, що і як робити та як ім поводитись. А в останню ніч перед транспортом їх випускали малими групами і так вони пробиралися додому. На другий день відійшов транспорт, але ні один почайвець не поїхав до Німеччини. Та на тому не закінчилось. Справа, щоправда, цілком не викрилась, але дійшло до німецької влади, що тут щось не впорядку, і жандармерія дісталася доручення провірити цю справу на місцях, що саме сталося. Секретар жандармерії у Вишнівці, мій близький друг, довідався, що вже завтра німці збираються іхати до мене і подзвонив:

- Сподівайся гостей. І то вже зранку, та й приїде їх не мало!

Швидко я зібрал своїх довірених поліціїв і послав їх на села, щоб попередити, що там мають зробити, наказуючи, щоб не оминули ні одного з тих, які були зареєстровані до виїзду в Німеччину. А вранці приїхали гости. Майстер жандармерії Шпіц з Вишнівця повідомив мене про ту неприємну справу, мовляв - повтікали! А скільки не сказав, може й сам не знав. Вислухав всю цю історію я ніби з жалем і висловив здогад питуючись: а чи не сталася якась помилка в транспорті?

Майстер розказав, який в нього плян, і зажадав допомоги. Ми розділилися на дев'ять груп і поїхали в дев'ять сіл та хуторів. По дорозі я нагадував Шпіцю, що все це були добровольці, самі прийшли, ніхто іх не гнав не силував, то якже ж таке могло статись?

- Щось тут підозрілим пахне, - пробурмотів Шпіц.
- Половимо іх, тоді сам розпитаєш!

Коло села Новостав майстер і я злізли з воза, взяли з собою двох поліціянтів і пішли на хутір. Дорога вела трохи під гору, німак задихався, був сердитий і щось бурмотів до себе. Ще не ввійшли ми на подвір'я, як вибігла з хати заплакана жінка і на все горло залементіла:

- Ой, паночки, ви йдете по другого сина? Та він же ще дитина, а ми ж обос старі і хто ж нас догляне? Жінка цілий час лементіла і не давала навіть слова до себе промовити. Переклали це старому німцеві, та він і без цього зрозумів, що це щось неприємне і вже лагідно сказав:

- Ми не хочемо другого сина, ми прийшли за першим.

А жінка ще більше розплакалась і питає:

- Ой, Боже ж Ти мій, а де ж ви поділи мою дитину?

Тут і малі діти повибігали і щинили такий галас, що німець наказав, як найскоріше звідти забратися.

Пішли ми в село, зайшли до одної хати, а там стояла стара жінка на колінах й молиться. Побачивши стільки урядових гостей, вона злякано запитала:

- Ащо ж я вам поганого вчинила панове?

- Нічого, тітко - сказали ій поліціянти - ми ось прийшли по вашу Настоньку.

- По Настоньку? - закричала жінка, - та ж вона поїхала до Німеччини! Що сталося? Де вона? Ой, де ж загинула моя дитина? I заломлюючи руки почала голосно плакати.

Ніхто вже й не розпитував її далі, ми вернулися до нашого воза і після тих двох відвідин відхотілося німакові заходити до інших хат. По дорозі в селі зустрів нас начальник громади, і коли йому розказали в чому справа, він обурився і сказав, що це якийсь саботаж і коли рознесеться вістка про те, то не сподіватися нам вже більше добровольців, а си-

лою далеко не заїдемо, коли там у Крем'янці не буде порядку.

Приїхали ми під вечір до Почаїва і застали там вже й інші групи, які приїхали з таким самим чи подібним вислідом і оповідали багато різних пригод. На цей раз нам вдалося, та чи на довго? І що робити, коли німці знову зажадають робітників до Райху?

Від того дня я клав пістолю під подушку і спав як заєць. Одні казали, що їх вивезено автами і тому не було на листах в транспорті поїздом, другі запевняли, що інший район умудрився перекрасти наші списки й долучив їх до свого контингенту. Та й німці губилися у всяких здогадах, але щось там мусіли підозрівати, а що не мали за що вхопитися, то тому й мовчали.

Помалу здобув я довір'я в наших людей по селах. На сесіях у районі деякі начальники сільських громад підходили до мене, щоб затіснити контакт, та я свідомо уникав таких зустрічів, щоб не викликати підозріння і на мене і на них, щоб не вийшло так начебто ми в змові. А по селах казав я передати, нехай мене не хвалить, а навпаки, нехай жаліються, що злюка і поганець. Але недуже вдавалася така штука, бо не раз бували й сварки в моїй обороні.

Німці не могли погодитися з невдалою справою вивезення людей на роботи до Німеччини і придумали нову штуку, щоб таки вивезти з Почаївського району свій контингент. Тихо й скрито підготовили велику облаву на свято Покрови, коли десятки тисяч богомольців прибули сюди на прощу, щоб помолитись у святій почаївській Лаврі. Цілу цю акцію заплянував і схвалив сам гебітскомісар крем'янецького повіту і наказав тримати це у великій тайні. Але щастя хотіло, що служниця гебітскомісара підслухала телефонічну розмову і сказала своїй сестрі, а та мала нареченого одного студента, родом з Почаєва, що вчився в середній рільничій школі в Білокриниці. А цей студент передав одному з наших поліціянтів один день перед облавою.

Мене це дуже зажурило. Це ж усього один день! А в Почаєві повно людей. Деякі з них вже по кілька днів ночують під відкритим небом на возах, або про-

сто десь під корчами, а скільки ж їх ще в дорозі, які ідуть і йдуть до Почаєва для того, щоб помолитись. Пішов я до Омелюсіків, щоб порадитись, розказав їм про лихо, яке нависло над нами. Пані Омелюсік не треба було довго думати, вона рішуче заявила, що кожна хвилина дорога і часу не можна гаяти. Вона відразу вирішила йти і при допомозі своїх звязкових буде остерігати паломників, щоб негайно вибралися з Почаїва, а я вернувся до станиці і негайно вислав своїх довірених людей, щоб порозставляли стійки по дорогах і навіть при стежках, щоб не пускали людей до Почаєва. Закіпіло все і пішла робота. Нерви були напружені, хотілось, щоб було як найкраще.

Коли майже все було полагоджене, заіхав до мене Мислінський і запросив до себе на відзначення уродин його маленької донечки. Якось це організував він в останніх годинах, бо і хрестний батько уродинниці, д-р Качур, з дружиною теж значно запізнилися. Все склалося добре, спізнився й полковник Омелюсік, а його дружина виправдалася тим, що не сподівалася захворіла. Тільки ми з полковником знали, що це за „хвороба”, при цьому ми значно обмінялися поглядами. Цим полковник дав зрозуміти, мовляв добре, що така оказія сталася. Гостина затягнулася до півночі, і коли ми з полковником верталися додому, то виглядало, що вже рештки паломників виїжджали з Почаєва.

Всю ніч я й ока не сплюшив. Німаки приїхали вже о восьмій годині ранку, авт було менше, як я сподівався, вони полішали застави по головних шляхах.

- Щось тихо у вас, - каже лейтенант жандармерії з Крем'янця.

- Ще рано, - відповідаю - люди сплять, відпочивають по довгій дорозі.

Лейтенант пояснив у якій справі вони приїхали, і зажадав помочі. Я зголосив, що вся станиця до його розпорядження, тільки в монастир поліція не піде, а він подратовано викрикнув, що сам піде туди, бо акція мусить бути успішною, бо ведеться з доручення самого ґебітскомісара. Тепер війна і нема часу на забави, наказ є наказом і треба його виконати!

В міжчасі надіхав Мислінський, бо до нього я пі-

слав гінця з повідомленням про те, що з Крем'янця в наглій спріві прибула жандармерія і добре було б, щоб і він сюди негайно прийшов. Лейтенант коротко поінформував, яких людей потрібно до транспорту і кого можна відпустити і т. п. Мислінський запропонував, що в монастир він також піде, що це ніякий злочин. Мовляв, на фронті ллється кров за наші інтереси і не слід нам вагатися, чи помагати, чи ні. Тепер принаймі працею мусимо віддячитися за волю, яку нам принесли німці. Геть сентименти і сльози, - це для дітей, а не для нас! Лейтенант схвально похитав головою, а мені лишилося мовчати і чекати.

Всі пішли на визначені місця. Мислінського так заскочив приїзд німців, що, йдучи до поліційної станиці, він не зауважив, що місто порожнє. Тепер він це побачив, але побоявся голосно дивуватися. А тут один з німаків питаеться, чи багато було людей. Мислінський запихався й відповів:

- Та було трохи, - і розвівши здивовано руками, дивлячись на мене додав - куди вони поділись? Невже ж ще сплять?

Німці переглянулися поміж собою і далі йшли в напрямку до Лаври. Вийшли аж на галерію - а там ні живої душі. Тільки монахи перебігають сюди й туди за своїми справами. В соборі відправлялася служба Божа, співав хор, духовенства було багато, а прочан - ніби вітром замело. Тут і почалося. Німці скаженіли, один другому дорікав, як це могло статися, не інакше, тільки хтось зрадив таємницю! Назад верталися мовчки, і не йшли, а бігли. Гарчали й на мене, мовляв, я мусів бачити, що люди роз'їжджаються, а я відбивався, що рух бачив, та звідки його знали, чи люди від'їжджають, чи приїжджають, а зрештою, ми з Мислінським вчора відзначали уродини його дочки й засиділися до пізна і не могли всього бачити. Якби знаття, які їхні пляни, то ми напевно звернули б на них увагу. Злющий лейтенант переглянув служbowі листи, і там все було в найкращому порядку, але з обличчя його не сходила невимовна злоба і ненависть.

Поїхали німці і нам легше стало. Згодом наші поліціянти розказували, як вони затримували людей,

які тижнями йшли зі Східної України, для того, щоб помолитися й побачити святий Почаїв. Не легко було їх спинити. Коли їм розказували, в чому справа, то не всі вірили, а дехто й говорив:

- Нехай беруть, а Почаївську Лавру таки хочу ще побачити перед смертю і в ній помолитися.

Люди ставали навколошки по дорозі і щиро молилися до святої Лаври, яка сяяла золотом при західному сонці. І так, не одну ще групу затримали при допомозі членів підпілля ОУН, які ластівкою літали на своїх роверах і попереджували людей про небезпеку.

Коли зважити цю ситуацію, то вона була досить прикрою. За багато людей про все це знали і коли хтось поцікавиться цією справою блище, то легко буде знайти сліди нашої роботи.

За три дні я дістав виклик до гібітскомісара в Крем'янці. Я завагався: іхати мені, чи тікати в підпілля? Але, рішився таки поїхати. Гібітскомісар прийняв мене дуже ввічливо і зажадав здати йому звіт з того, що недавно діялось в почаївському районі. Коротко я розказав йому про те, що він і сам знат. Але, незалежно від того, мав сумніви й недовір'я

- Невже ж це правда, що ти говориш?

- А що ж тут неправдивого - запитав я також.

А він почав:

- Я покладав надії на тебе, ти людина молода, перед тобою велика майбутність, а ти ось стаєш для нас загадкою. І ще раз підкresлив ДЛЯ НАС.

Я відбивався як міг:

- Роблю все чесно і сумлінно, як умію найкраще, а коли ви не погоджуєтесь і не маєте до мене довір'я - то прошу мене звільнити - відповів я.

Після цього він змінив тон і далі годував мене то великою майбутністю то широкими перспективами в моїй кар'єрі, а я собі мовчки слухав і думав: Може на тому світі, але не у вас собаче плем'я. Накінець він усміхнувся і запевнив, що має до мене довір'я і просив, що коли вернуся до Почаєва, щоб прослідкував за новими людьми в районовій управі. Для мене було ясно, що цей вимушений усміх і слова, які не мали більшого значення, були розраховані на те, щоб якось добре закінчити розмову.

Мої друзяки побоювалися, чи вернуся, і щиро зраділи, коли побачили мене живого, здорового та ще й усміхненого. Мислінський горів з цікавості, про що говорив я з гебітскомісаром і що він мені доручив, та спитати не наважився, а я й не спішився йому розказувати. Він скоро довідався про мою руку в тій акції і дав мені це зрозуміти, однак мабуть, боявся йти з тим далі, щоб йому й самому не перепало на горіхи. Нераз пробував, ніби жартами залякувати мене, аж поки я в гострій розмові не припинив його залякування. Після цього поміж нами повіяло холодом. Начальник жалівся перед суддею Польовим, що мовляв я маю добру школу націоналіста, і що він цілком змінив свою думку про мене і навіть перестерігав суддю, щоб був обережний зі мною, бо я можу наробити йому великої шкоди, бо я хитра і скрита ..бестія". Суддя Польовий переказав мені ту свою розмову з Мислінським і після того поміж нами почалася відкрита війна.

У Старому Олексинці

На південь від Почаєва простягався сусідній район Олекинець, що межував з „Генеральним Губернаторством”, в яке входила Східня Галичина. Комендант поліції того району пошав у неласку, про його поведінку та нездарність кружляли погані поголоски. З Крем'янця я довідався, що правдоподібно будуть робити зміни, а по організаційному зв'язку передали, що за всяку ціну, будуть старатися просунути в цей район людину з організації. В зв'язку з тим вже навіть було пороблено певні заходи в Крем'янці і в Почаєві. Будучи у Вишнівці в жандармерії я мимоходом сказав, що погодився б перебрати Олекинець, коли б була згода вашої влади. Майстрові жандармерії ця думка сподобалась і це вже був початок для моого призначення. Коли ж викликав мене до Крем'янця майстер повітової жандармерії і в часі розмови спітав, чому я не хочу лишитися в Почаєві, тоді я отверто пояснив, що мені дуже тяжко співпрацювати з Мислінським, він старший і якось не годиться мені молодому нагадувати про деякі обов'язки, зокрема коли він виходить поза рамки своїх прав, а це досить таки часто в нього трапляється. Кілька тижнів тягнулася ця справа і нарешті мене таки було перенесено на становище коменданта поліції до олекинецького району. А дотеперішнього коменданта призначено до іншого району, але він не погодився і добровільно зголосився до батальйону в Білокриниці.

Повідомив я Повітову Екзекутиву про мій переїзд і дістав з відти інформації, про те, що вже було зроблено, та інструкції, що ще слід зробити. ОУН хотіла якнайшвидше посилити організаційні зв'язки з Галичиною, щоб звідти перекидати через Волинь потрібні матеріали до районів середньої України й посылати туди людей. На передодні Різдва 1942 року, прибув я до Олекинця і забрав зі собою поліцая В.Б. Він був жонатий і приїхав сюди з дружиною. Будинок районової управи і поліції, дуже нагадував мені Угорськ, лише річка Горинь, греблі на ній та млинни свідчили, що це вже початок Поділля.

Зима була холодна, під ногами скрипів мороз, а з вікон поліційної станиці видно було на паруючих ополонках річки масу качок. Очевидно, це були джерельні протоки і вода в них не замерзала. Прийшло мені на думку, що тут можна буде полювати і відпочити. Тут також, дуже приємною несподіванкою була зустріч з моїм односельчанином, який був агрономом в районі. Він дав мені інформації про районову управу, про клопоти, які селяни мають з місцевою бандою злодіїв. Тут група організованих злодіїв торгувала з Галичиною. Тяжко й небезпечно було бороться з ними, люди були безрадні супроти них і не було навіть перед ким пожалітися.

До Олексинецького району належало чи не найбільше село на Волині Ридомль, відоме своїми злодійськими шайками ще з перед Першою світовою війни. Казали, що бувало навіть так, коли запитаєте статочного господаря із сусідніх сіл „чи ви дядьку часом не з Ридомля?“ То він обурено відповідав:

- Ти сам злодій, - і більше з вами не хотів говорити.

- Тепер тут торговельні можливості стали кращими як будь коли раніше, контрабанда і торгівля всякими товарами сюди й туди через границю розвинулася до небувалих розмірів. А особливо конокради, бувало так, що коні й корови табунами переганяли через границю в Галичину і слід по них гинув. З Галичини ж валками привозили сіль, якої на Волині тоді не було. Без солі люди хворіли на цингу і користаючи з того злодії заробляли великі гроші. Та й не проста справа була боротися з ними. Зброю вони мали кращу ніж поліція, та й було їх далеко більше, як нас. Були в них розроблені свої зв'язки, мали вони своїх приятелів і знайомих, які їм помогали в іхній чорній роботі та ділилися з ним своїми зисками. Тому всі мовчали, кожен удавав, що начебто нічого надзвичайного на цьому терені й не діялось.

Загально була думка, що так було, давним-давно і з тим треба миритися і якось жити.

Може це й декому вистарчало, та я, як комендант поліції, ніяк не міг з тим примиритися. Незабаром вдалося мені більше щастям, як хистом, впасті на сліди злодіїв з „греншуцями“ (пограничниками). Одної неділі відвідав мене комендант станиці пог-

раничників. Здоровий німака, який каліченою польською мовою пропонував співпрацю та допомогу, бо мовляв, війна, мусимо співпрацювати. Перед від'їздом він запросив мене з секретарем на чергову неділю на „кілька чарок”, як він тоді висловився. Прибули ми в свій час на тих „кілька чарок” - а там вже шість цивільних людей і піятика в повному розгарі і ніхто не говорив, з якої це нагоди, та й мабуть ніхто й не цікавився тим. Коли баль докотився до півночі і ми вже збиралися відіїджати додому, то не пограничники, а тільки наше диво ті цивільні люди, наче б вони там були господарі, не пускали нас і далі хотіли нас частувати й поїти. Німці попилися до безтями, а тимчасом хтось використовував ситуацію. Кріз вікно я бачив, як у поспіху проїжджали сані біля пограничної станиці, скрипів під ними мороз, а декілька ніби п'яних зникли. Я й собі вдавав п'яного, підстроювався під їхню ролю і настрої, щоб усім подобатися, а тимчасом пильно розглядався на всі сторони.

Вернулися ми з секретарем додому аж над досвідком. Трохи шуміло в голові, але разом з тим снувалися всякі думки й підозріння, я про те мовчав, не звірявся навіть секретареві. Мені стало ясно, що це гуляли злодії, і що треба надіятися їхніх дальших залицянь. І дійсно, за кілька днів завітав до мене тепер вже добре знайомий Гриць, найбагатший господар в селі Ридомлі, відомий з найбільшої продукції самогонного напитку. Вступивши ніби по дорозі, щоб оправдатися, чому він та інші подружили з німцями. Розказував всякі небелиці, але й дещо таке, чому й не було причин не вірити. Казав він, що тільки німці спекулюють сіллю, а ми лише помагаємо нашим людям. Кілька разів балакали ми про злодійства, що кривдять наших і так бідних селян, цікаво, що він також співчував тим селянам. В зв'язку з тим я пробував промовити до його сумління, заторкнути якусь патріотичну струну, але все це впливало на нього дуже повільно. Просив я його дати будь-яку зачіпну точку проти злодіїв, а решту ми докінчимо самі. І дійсно за його допомогою ми зловили одного злодія і від нього почали розмотувати весь злодійський клубок. Грицькові здавалося,

що тією бідною одною жертвою він заспокоїть мене і на тому буде кінець. Але він грубо помилився. Бо той нещасний злодій поміг нам накрити Гриця на більшій операції і не було йому виходу. Грицькові залишилося або розпустити злодійську шайку, або йти до в'язниці, а може й чекати смерті. Переловлене добро повернули ми людям, та ще й роздано іншим покривдженім давніше, а балакучий Гриць присягнув, що вже ніколи не повернеться до злодійства. І справді від тоді Гриць перемінився і став зовсім іншою людиною. Тому я пообіцяв, що не буде ніяких кар. Гриць визнав свою вину і пізніше, як він сам казав „полюбив" мене.

- Ви більший патріот, як я злодій, - говорив Грицько, - ви навчили мене любити своїх людей та обстоювати святу правду і тепер я мушу відповідати свої гріхи, бо життя в мене було нікчемне.

Деякі зв'язки і знайомства я використовував для організаційних цілей. Як наприклад: треба було когось перевести в Галичину, або перекинути сюди і тоді вистарчало сказати слово Грицеві і все було готове. Дуже скоро спаралізовано другі, менші злодійські шайки, бо Грицеві хлопці наперед повідомляли нас про злодійські наміри. Сам Гриць раз при випивці питався: звідки в мене взявся такий лисячий нюх і досвід, що оплутав я злодіїв таким лагідним способом. Бо колись неодному й ребра тріщали, а злодійства не припинялися, як більше били, то й більше крали, а тепер все пішло в другий бік.

- Ви по-доброму, то й ми також зрозуміли вас та й перестали красти. Після цього Гриць почав активізуватися в громадському житті. Навіть приїжджав на районові сходини начальників і був свідком конфлікту між мною і почайським ляндвіртом. Тоді я малошо не застрілив почайського ляндвірта, коли він мене у присутності начальників громад називав україеською свинею. Про цю справу довідався сам гебітскомісар і обіцяв її полагодити, оправдуючи ляндвірта тим, що в нього пошарпані нерви, а вдачею мовляв він людина добра. Гриць просив у мене дозволу, а він мовляв зі своїми хлопцями так сховає ляндвірта, що й сам чорт його не знайде. Я на таке не погодився, і Гриць зрозумів чому. Після цьо-

го випадку я вже ні разу не бачився з ляндвіртом та й він ніколи не просив у мене допомоги.

Друга болячка в Ридомлі - це фільварок, де німці посадили свого управителя, який запровадив панщину. Якось голова громади села Ридомля давав собі раду з шарварковими роботами і жалі до району не доходили, але Гриць інформував, що терпець скоро увірветься, без огляду на те, які будуть наслідки, бо народ не витерпить дальших знущань.

Німецька адміністрація міцно затягала шнурок на шні наших селян, але якось це не дуже відчувається в олексинецькому районі, може тому, що далікий він був від центру. Теж і я спочатку рідко коли показувався в районі, не ставало часу особисто познайомитися з людьми і пізнати умовини життя. Всю увагу забирала в нас справа ліквідації злодійства, в тій ділянці разом з іншими хлопцями натрудилися ми над тим не мало, зате найкращою нагородою для нас було те, почуття, що хоч тим спричинилися до поправи долі бідних наших селян.

Поки ми там воловодилися зі злодіями й заводили порядок у нашому районі, по містах почалася поширюватись хвиля арештів. Гестапо вдарило по інтелігенції, щоб обезголовити народ і терором застрашити суспільство. На початку лютого 1943 року довідавшись, що в місті Дубно бойка М. розбилав'язницю і звільнила політичних в'язнів. Бандерівська бойка під командою Ілька і Трачука з Рудочки біля Крем'янця, довідавшись про цю акцію, щоб не пасти задніх також напали на Крем'янецьку в'язницю. Тільки на той час в цій в'язниці ніяких українських політичних в'язнів не було, були переважно злодії. Німців це страшно обурило і вони вирішили жорстоко помститися на українцях.

Дня 23 лютого 1943 року німці арештували таких видатних громадян Крем'янця: лікарів д-ра Галину й д-ра П. Рошинських, Йосипа Жиглевича, Юрія Черкавського, сотника УНР Гарячого і стару пані Лебедівську. Арештованих того ж самого дня розстріляли біля Крем'янецької в'язниці. Цей перший масовий випадок на Крем'янецьчині викликав велике пригнічення. Створилася така атмосфера, що ставила перед українською громадою питання - що ро-

бити далі? Бандерівці зробили провокацію, але як прийшло до арештів то оборонити не було кому.

Пізніше в'язні оповідали, як німці розстрілювали тих закладників і як останнього вели на розстріл д-ра П. Рошинського: всі ми його знали, як спокійну і дуже зрівноважену людину, як великого українського патріота, який до кінця українських визвольних змагань був лікарем Армії УНР. Як розказували очевидці, до місця розстрілу треба було йти до противілежного боку в'язниці, його провадив один з гестапівців, який не сподівався ніякого спротиву. Раптом Рошинський з цілою силою кинувся на німця, поклав його на землю, вирвав від нього автомат і спрямував проти нього. На жаль Рошинський, не знав нової німецької зброї і не вмів з автомата стріляти, бо він був забезпечений. А тимчасом надбігло кілька гестапівців і вбили його зі зброєю в руках. Отак геройською смерттю згинув один з найповажніших українських громадян Крем'янецьчини.

Разом з тим, в тому часі німці вже почали розброявати деякі українські непевні поліційні станиці, бо вони переконалися, що ця поліція, не рапхуючи окремих одиниць - не піде на сліпо вислужуватись і замість допомоги стане на перешкоді до переведення своєї грабіжницької політики українського населення. Бувало чимало випадків, коли поліцист при охороні політичного в'язня пускав його на волю і сам утікав у підпілля.

Але, покищо у німців не було ще якогось одного пляну, щодо розброявання поліційних станиць. В кожному повіті гебітскомісари робили це на свою власну руку. Важно було якимось підступом найперше відібрати зброю, а тоді запровадити до кацету (концтабору), або пришити бунт і розстріляти.

В тому часі вже офензива совєтської армії розвивалася досить успішно, німці не могли бути певними навіть за „шущ-батальйони”, які були зформовані в Східній Україні й на Волині. Призначенням тих батальйонів була охорона запілля, але чим більша була небезпека дезертирства, бо ж як відомо, до тих батальйонів німці зтягали всякий набірд з різних втікачів та полонених.

Для розбросіння таких баталійонів потрібно було більших резерв війська, а тому, що його не було то всі ті частини поспішно вивозили на Захід.

Не було сумніву, що в таких складних обставинах на довшу мету українська поліція не зможе втриматися, але провід ОУН стояв на такому становищі, що не зважаючи на всякі німецькі лайдацтва станиці поліції обов'язково якнайдовше треба затримати в своїх руках, бо в протилежному випадку напевно зайнуть їх поляки.

Не обійшлося й без провокацій. Пущено чутки, про розбросіння деяких станиць на Рівенщині, це викликало паніку, частина поліції лишила станиці, решта ж мусіла втікати перед репресіями німецької влади, і це прискорило німецькі пляни розбросіння української поліції. 20 березня 1943 року, жандармерія в Крем'янці зажадала від української поліції передати 20 крісів нібито для заміни їх на іншу, марку „Мавзера“. Звязковий від ОУН при поліції, Мазниця, як стій повідомив про те повітового провідника ОУН, а той, у порозумінні з повітовою Екзекутивою, доручив усій поліції в повіті бути готовими покинути станиці, як тільки німці зажадають здачі зброї під приводом заміни. Вже на другий день жандармерія видала такий наказ, який крем'янецька поліція не виконала і залишила місто. За порядок і пляновість у відході відповідали Жарина й Мазниця, на випадок несподіваного нападу німців передбачено оборону, у випадку неможливості йти цілою групою, наказано йти одинцем чи малими групами. Як збірний пункт визначено село Людвищі. Забравши зброю, одежду, харчі та канцелярійне приладдя, крем'янецька поліція без перешкод покинула місто і дійшла до визначеного збірного пункту в селі Людвищах. З того більша частина пішла за своїм комендантом Медвецьким-Хроном, а деякі по дорозі приєдналися до бандерівських боївок, а також декілька старших віком заховалися в своїх родичів чи знайомих, щоб пережити лихо, бо після цього треба було сподіватися німецьких репресій. Відділ крем'янецької поліції з Медвецьким-Хроном на чолі подався в антоновецький ліс і став у ньому ядром повстанського загону.

Майстер жандармерії Шмід у Вишнівці, довідавшись, що поліція з Олексинця не здала зброї, вдавив на тривогу. Жандармерія не знала як запобігти цій справі. Наказано як найшвидше привести зброю з інших станиць, теж ніби для обміну на кращу-модернішу. Мені видано наказ, зброю, не зволікаючи часу, привезти до обміну у Вишнівець, самому ж іхати до Почаєва. Там, як повідомляли почаївські хлопці, наставлено для мене пастку - як тільки покажуся відразу заарештують. До Почаєва іхати мені й так треба було, щоб забрати з відти організаційних хлопців, тож я поїхав, але не сам, а з усією поліцією при повному озброєнні. Почаївці витрішили очі з дива, бо в них вже зброю забрали. В канцелярії почаївського ляндвірта чекало на мене Гестапо, двічі телефонували, щоб я туди зголосився, бо мовляв ляндвірт має до мене діло. Я відповів, що така сама дорога від поліції до ляндвірта, як з відси до поліції, і коли він хоче говорити зі мною, то нехай прийде сюди. Ми вже були готові прийняти німців як слід і вони мабуть цього сподівалися і не прийшли. Ще два дні ждав я в Почаєві на Мислінського, який поїхав до Крем'янця і здається, що він ждав там, аж мене зліквідують. Майже ніхто з почаївської поліції не мав зброї, до того треба було рахуватися з небезпекою, що німці підтягнуть свої сили й оточать нас та розіб'ють, тож не лишалося нам нічого іншого, як залишити Почаїв йти до лісу.

Зібрав я всіх поліцистів і з'ясував положення в якому ми знайшлися, підкреслюючи, що наша роля як української поліції в умовах німецької окупації скінчилася і на майбутнє не має ніяких виглядів. Хто хоче нехай йде з нами до лісу. Ті ж, які мають родини і думаютъ, що ім ніяка небезпека не загрожує, нехай вертаються додому, бо ще не прийшов час на загальну революцію. Тяжко було нам розставатися з тими друзями, які в силу обставин залишилися вдома, але й не легко було тим, які йшли в ліс, тобто в невідоме завтра й невідоме майбутнє.

Повантажили ми вози харчами, повкидали на них всякі речі, та й потягли в напрямку до Новоставу. Пора була вже пізня, спинилися ми ночувати на хуторі коло Новоставу і тут над ранком наздогнав нас

гінець з вісткою, що вернувся з Крем'янця Мислінський і питав, чи могли б ми його підхопити? Не треба було нам про те два рази говорити, за багато він заляв нам сала за шкіру, щоб залишити цю падлюку в спокої. Наш похід до лісу ми покищо спинили і під вечір вернулися за Мислінським. Але, виникли певні труднощі. З переляку він наказав замурувати деякі вікна і для його охорони приїхало, ще більше гестапівців, які немов сподівалися нашого нападу. Щоб брати приступом „Фортецю“ Мислінського, ми подумали, що за багато невинних жертв потягнула б за собою ця операція, а хіба ж він вартий того і тому ми покищо залишили його і помаршували до лісу.

На другу ніч нашого походу в селі Рудочці зустрівся я з моїм добрым знайомим Трачуком. Він тільки що вернувся з Бережець зі своєю боївкою і з задоволення розказував, як вони там підсмалили ляндвірта та кількох його помічників, які спокійно бенкетували в своєму приміщені. Хату було оточено, вистріляно всіх німців на низу, а щоб не возитися з тими, що повтікали на горище чи до пивниці, хату підпалили й почекали аж вона згоріла до тла.

Виглядало так, що добре німаки допекли хлопцям, коли вони так з ними розправились. Наша почаївська група ще не мала чим похвалитися, замовчали ми й нашу невдачу зловити Мислінського.

Дорога нам стелилася до лісу. Але куди іхати і де шукати тих, що вже пішли туди з Крем'янця, ми ще тоді докладно не знали. Адже ж ліс не маленький та й адреси на пеньках ніхто не лишає. Все сталося так швидко, а події наче переганялися з нашими думками й міркуваннями. Покищо, все йшло захоплююче й романтично, але як воно піде дальше, цього ніхто не зінав.

В селі Лішні сказали нам, що „хлопці з лісу“ приїжджають на ночівлю до села Стіжка, при цьому попереджували, щоб бути обережними, бо можуть постріляти. Я добре зінав ті околиці та й багато добрих знайомих мав у Стіжку. Це село належало до угорського району.

Стійковий перед Стіжком спинив наш перший віз. Клички ми не мали і він не дозволив іхати далі. Тим

часом заалірмували варту , два партизани з тієї сто рожі пізнали мене, вони були з угорської поліції. Незалежно від того, що це вже було після півночі, незабаром вся братія з крем'янецької поліції зібралася навколо нас. Пізнавали один одного, віталися сердечно, а згодом почалися балачки на різні актуальні теми, про минуле і майбутнє, зі всіх сторін віяло оптимізмом, всі вірили в те, що зробили добре і що все це закінчиться як найкраще. А разом з тим мабуть в кожного з нас десь там глибоко в душі були й сумніви, які підточували основу основ, але в гурті чи в громаді людина почувається більш певною і сильнішою. Були тут і інші друзі, що іх доля скоріше загнала в підпілля. Погугоривши ми тут майже до ранку - до сходу сонця, треба було покинути село і вертатися до лісу, щоб і духом нашим тут не пахло. Такі були вимоги партизанського життя.

Партизанський Табір

Ліс, що бере свій початок від села Лішні, угорського району, і закручує на південний схід біля села Стіжок, виминає Антонівці і простягається далеко на північ і сполучується із суражським масивом. Ці лісові простори стали колискою організованих партизанських загонів.

Наша валка не виспаних партизанів, залишила село Стіжок і в'їхала в ліс на територію партизанського табору. Погода була непривітна, а до того ще й падав сніг. Йшли ми дорогою, яка круто повертала то в право, то в ліво, проходили перехрестя і для того, хто не знав, було важко зорієнтуватися, куди ми йдемо і як знайти ту лісничівку, де більшість наших партизан перебувала і де мав бути командир загону Хрін. Кілометрів з чотири ми йшли тими покрученими дорогами і нарешті дійшли до своїх. Там нас дуже тепло привітала вся братія, приятелі, і нові знайомі, всі йшли вітатися на випередки, а то й по кількох разом. Оповідали про свої пережиті пригоди. Під впливом нових вражень, хоч і як були втомлені, але того не відчувалося. В першій хвилині якось не дуже мені все це виглядало на партизанку, всі скоріше схожі були на втікачів, що шукали притулку. Будинок лісничівки ніяк не міг вмістити всіх нас, а кількість кожного дня все збільшувалась. Також небезпечно було перебувати в ній в часі дня, бо її було видно на галявині лісу і легко було обстріляти з літака.

Після нашого влаштування, розмовляючи про дальшу діяльність нашого партизанського загону, думки поділилися: одні радили, щоб у лісі лишити тільки шпиталь та вишкільну сотню, а решта партизанів малаб діяти малими відділами в означених теренах. Другі стояли за те, щоб творити партизанський табір таки в лісі і з відти робити випади, бо постійним перебуванням в терені наражатимемо наше населення на жорстоку відплату німців, крім того такі малі відділи не зможуть охоронити сіл перед плянованими ворожими акціями. Одна і друга

думка мали свої добрі і злі сторони. У висліді схвалено таки творити табір у лісі розкидавши окремі малі боївки в таких місцях, де це потрібно чи то з уваги на охорону переїздів і транспортів, чи для зв'язку з розвідкою в терені. Боївкам заборонено робити будь-які напади на ворога, щоб німці не палили сіл з помсти. Для поважніших бойових акцій мали бути більші відділи в лісі, і тільки вони могли б виконувати ці завдання. Після обговорення цієї справи знайдено відповідне місце для розташування табору. Це долина, яка була майже в центрі антоновецького лісу. І так під заслоною дерев почав розбудовуватись табір Хона.

Найблище було до села Антоновець, бо зараз таки за горою. Вигода була ще й така, що недалеко було озеро Глибоке, там можна було напувати коней і кірів, а для людей джерельна вода. З південної сторони табору височіла гора, яка могла б служити добрим оборонним та обсерваційним пунктом. Засівши на цій горі, можна було б недопустити навіть більшого числом ворога. Яких чотири кілометри на південь від табору було село Стіжок і в тій же віддалі на південний захід, вже в дубенському повіті було село Буща, з усіх сторін оточене лісом. Приблизно ж так далеко на Захід були села: Ситарі, Миколаївка, Голуби й Шепетин. На схід найблище село - це Антонівці. Хоч і дуже близько до табору, та небезпеки звідти не було, бо щоб дістатись до Антоновець, треба переїхати через Стіжок. Також невигідно було штурмувати табір від сторони Антоновець, бо село розкинулось в долині, а ліс починався там досить високим узгір'ям. Майже під самим Стіжком підносилася друга гора, у виді стіжка сіна - можливо, що від тої гори село дістало свою назву. З тої гори можна було обкіннути оком широку рівнину, що простягалася від Стіжка на південний захід аж до села Веселівки назахід до Лішні, Шепетина, Голубів, Малої Андруги, Білокриниці, гень аж до Сапанівчика і Сапанова.

Почалася будова табору й закипіла робота. Ще лежав сніг, а вже заходилися ставити бараки. Група повстанців з Дубенщини привезла здобутий від німців величезний брезентовий намет і в ньому аж до останніх днів тaborування містився шпиталь.

В короткому часі, в лісі виросла наче друга Запорізька Січ.

Направлялися бочки, кадуби й бодні на збірники води до кухні й до пиття, віз великими бочками постійно довозив воду з недалекого джерела і наповняв збірники. Багато возів потребували направи, не було під достатком упряжі і взагалі по вуха було всякої роботи - треба було знайти відповідніх фахівців і для того організовано господарську сотню. незабаром вже рівним рядом стояли зремонтовані вози, як у війську, а коло них, теж у рядах стояли коні, а на стовбах висіла упряж для кожного, - все тримали в найкращому стані впорядчики, які день і ніч чергувалися, щоб накожний виклик оперативна сотня могла вирушити в похід.

На східній стороні табору розставлено польові кухні, ще далі за ними змайстровано бойню і вона щоденно постачала свіже м'ясо. Все те довів до ладу Мазниця, він же й завідував тим відділом, а до його голосу прислухалися всі, бо він завжди заповідав, які то смачні страви чекають кожного дня голодних партизанів, а був він дотепний і гострий на язик, жартами й колючками дуже часто загострював і так немалий апетит, бо в лісі, на свіжому повітрі, апетиту в нас ніколи не бракувало.

На південний схід від кухні, поставлено кузню, а трохи далі за нею вкопана в гору напів землянка і в ній магазин зброї. В кузні направлялися вози, кувалися й натягалися на колеса нові обручі, вироблялися підкови для підковання коней. Був теж верстат для направи всякої зброї в магазині. Зброя була не однакова, привозилось все, що хто знайшов, навіть самі дула від рушниць без замків. Все це треба було як слід почистити, допасувати, доробити дерев'яні ложа, а потім випробувати і щойно тоді, передати до вжитку. На купі лежали гранати і стрільна, часто поїджені іржою - все те десь відкопували зі скованок у землі, багато праці йшло на те, щоб усе почистити і привести до порядку.

Бараки для бойових сотень були заховані під верхів'ям високих сосон, тому й небуло потреби маскуватися. Кожний ройовий підстаршина мав визначене місце для свого роя і там він, у випадках наг-

лої тривоги, навіть серед ночі миттю міг зібрати свою групу довкола себе. Разом з тим тут, як тільки можна було найкраще наладнано санітарні справи в середині й на зовні бараків.

За магазин одежі і білизни відповідав Божок. Роботи там теж було стільки, що ледве можна було впоратись, спершу білизни було обмаль, повстанці мусіли ждати, поки її виварено й висушене. Згодом її побільшало, подбали про те родини і друзі повстанців. Та ніколи не дійшло до того, щоб міняти сорочки частіше, як що два тижні.

Для штабу й канцелярії табору приготовлено добру землянку в підніжжі високої гори на півні табору. У віддалі сорока метрів напівденний захід розп'ято великий зелений намет з брезенту, - це наш польовий шпиталь. Тільки в шпиталі були ліжка, по всіх бараках були звичайні нари з дошок або з кругляків з молодих сосон.

Площу посередині табору прикрашувала велика клюмба, обведена цеглою і дрібним камінням, а в її центрі виложено державний тризуб з тертої жовтої цегли. На цій площі відбувалися всі збирки повстанців: рання й вечірня молитви, там же читалися денні накази.

Невеликий старшинський барак з соснових кругляків стояв на північній стороні табору. Тут так як і в інших бараках, замість ліжок були суцільні нари. Хоч і покрито їх верствою сіна й застелено з верху простинями, то лежачи на них, ребрами й костями можна було порахувати всі кругляки.

Уесь табір розмістився у малій кітловині і сама природа створила йому захис і оборону. З часом довкола викопано оборонні рови й увесь час їх поліпшувано. В день табір охороняли кілька вартових, вночі охорона змінювалася, стійки висувалися подальше від табору. Не зважаючи на добре маскування, все таки була загроза з повітря. Дійти до табору лісом не так то й легко, з одним чи двома батальйонами, не багато німці могли вдіяти. А якби збиралися більші частини війська, то не могло б це зберегтися тайною для партизанів. Так що великої небезпеки від німців не було, зате добре треба було стергтися від несподіваних нападів від більшовиків.

Табір загосподарився. Магазини виповнилися борошном з млинів, що було призначене на вивіз до Німеччини, в лісі випасалися стада рогатої худоби, забраної з державних фільварків під німецькою управою та охороною. Швидко табір перемінився в свого роду маленьке містечко. В неділі і в свята приїжджав до лісу о. Паладій правити Службу Божу, а перед самим Великоднем повстанці Висловідалися й запічастилися та у виструнчених колонах склали вроочисту присягу на вірність Україні. Святочна відправа й могутнє „Христос Воскрес“ із соток молодих грудей прорвалося крізь лісову тишу й покотилося ген-ген далеко й будило всю природу сповіщаючи Христове Воскресіння. Спів нашого повстанського хору доповнювався шумом лісу і щебетанням пташок і здавалося, що все раділо і на душі було легко і весело. На закінчення Служби Божої отець Паладій виголосив палку проповідь релігійно-національного змісту, яка зворушувала, і з якою кожне слово глибоко западало в наші душі.

На Зелені свята прикрашено ввесь табір, стежки посыпано червоним піском клюмбу. На площі тризуб обсаджено квітами, майже що тижня відбувалися вечірні ватри. Замість розмов проводились поучальні гутірки, або виголошувались промови. Незабутнім промовцем був Василь Штуль - наш політичний виховник. Його змістовні ідеологічні і цікаві історичні доповіді підбудовували морально та зміцнювали духовно молодих одчайдушних партизанів, які пішли в ліс, щоб організовано стати до боротьби в обороні свого народу. Час-від часу подавалися нам вісті зі світу з пресових матеріялів із радіопередач, так що ми не чулися ізольваними від світу і часами навіть забувалося, що ми в підпіллі.

Вік у всіх молодий, між 18 і 25 років. Були і старші, та не багато, лише ті, хто не міг лишитися вдома і кого переслідувала німецька влада. З початку, як тільки ми примаршували до нашої лісової криївки, життя видавалося мені пригноблююче, а потім, день за днем кудись дівалася пригніченість, перемагала веселість і почуття молодості..

В початках, тільки в ночі дозволялося виходити з лісу, чи вертатися до нього, потім обмеження знесено і після того ми їздили скрізь, якщо була потреба.

Рух у таборі і темпо життя проходили жваво й безтурботно, якби й не існувала небезпека та якби й не було ніякої загрози.

Хоч людей в таборі можна було б нарахувати понад пів тисячі то з них заледве вдалося сформувати дві бойові сотні: одну під командою сотенного Журби (з дубенщини), і другу вишкільну, під командуванням Лисенка, що мав до помочі інструкторів Крука і Жарину. Ніхто й одного дня не дармував: переводився вишкіл, ходили на стріляння, навіть на випробування мінометів. Щодня вишкільна сотня верталася з вправ з піснями, якби за мирного часу, а не в партизанці, де з за кожного дерева могла чекати смерть. Організувалась також чета кінної розвідки на чолі з Гаркавенком. Пекуче відчувалося брак фахових військовиків. Найвищий рангою з польського війська був поручник Журба, а з советської армії лейтенант Ярмак, а решта партизанів, за винятком декількох підстаршин, і одного дня не були у війську. Тому з ними треба було поспішно переводити вишкіл, починаючи із звичайної муштри. Але для вишколу треба було підручників, а їх не було. А що найгірше, не було лікаря фахівця і просто не можливо було його дістати хочби й на короткий час.

Порядок в таборі заводився щораз більший. З початкової юрби народу виростало здисципліноване військо. Приходили все нові й нові люди, приносили інформації про німецький терор. Німці відчували, як росте спротив і скаженіли з люти.

Незабаром прибула груда з Дубенщини, привів її Арієць-Вільний, були в ній хлопці з поліції і з підпілля. Прийшли з нею Угренко й Булька, який будучи поліціянтом в Крем'янці, випустив одного арештованого і сам мусів утікати і скриватися в підпіллі на Дубенщині. Були в тій групі і дівчата - студентки з Києва : Кіра й Іра, а також дівчата з організації : Маруся, фахова санітарка, яку забрали з лікарні в місті Дубно і друга Ганя, що також мала санітарний вишкіл. Іх обох було приміщено в шпитальному наметі, де вже були двох ранених і кількох хворих повстанців. Дівчата мали при собі деякі ліки і відразу заопікувалися хворими.

Прибули також в тому часі учні з середньої рільни-

чої школи в Білокриниці : Клен, Вусатий, Іскра та 12 хлопців з Батальйону, який перебував у касарнях бувшого 12 полку уланів в Білокриниці.

Незабаром, на зразок нашого табору, зорганізовано такий самий бандерівський табір під командою Крука-Климишина. Розмістився цей табір на горі Франка, чотири кілометри на північ від нашого, це вже на території дубенського повіту, але в тому ж самому лісі.

Великою радістю для нас було, коли на початку травня 1943 року прибув до нас сотник Армії УНР Орлик-Гуня, який дуже багато помог як у самій організації, так і у вишколі відділу.

З приходом весни наші повстанські кадри побільшувалися. Кожного дня приходили нові добровольці і включалися в наші ряди. Милою несподіванкою також було й те, коли до нашого табору прибув помічник редактора часопису „Волинь“ з Рівного Василь Штуль-Чорнота та поручник Малий, який був родом із Закарпатської України.

Лісова романтика

Лише той, хто побував у лісі міг відчути всю його красу й романтичність. Ліс служив нам не тільки охороною, але і був колискою відпруження і відзискання спокою і душевної рівноваги. Ліс постійно неначе говорить, наче оповідає якусь стару мітичну казку, якої був свідком, або в часі „бур і грому“ він ставить несамовитий опір силам природи, він наче приклад для людського життя. В загальному ліс за спокоює стурбованих і знедолених. Вони знаходять в ньому рівновагу й відпочинок.

Завжди, коли я вертався з якоїсь акції в мене зменшувалась гостра напруга. Навіть коні відчували його затишність і безпеку і задоволено похрапували входячи до лісу. Вони так добре знали дорогу до табору, що не треба було ними керувати, а в темні но-

чі, коли тяжко було людині орієнтуватися, коні ніколи не заблудили. Перед сходом сонця, коли тисячі пташок сповіщали світанок, серед різноманітних співів і різних мелодій часом і я засипав на коні і коли б не вигук вартового, Стій! спавби далі непробудимим сном. Так було заколисував ліс. Захоплюючий чар українського лісу втягав людину в свої обійми де легше дихалося. Життя в ньому овіяне романтикою, що про неї мріяли підростки по селах, говорили старші дядьки і всі покладали надії на „хlopців у лісі“. За лісом тужили дівчата, що їх хlopці не могли забрати з собою, а все те разом складалося на вимріаний, вилеканий в уяві образ чарівного, таємного, доброго, як мати, українського лісу.

Не сама тільки краса природи поривала душу. Впала мені в очі санітарка Маруся, причарувала мене її влага - така гармонійна з її характером і вдачею. Якийсь дивний сентимент зродився в мені до неї, що тяжко його описати. Вже по першій зустрічі й розмові з нею я почув, що попався в полон почуття. Глибоко в душі засіла ця моя таємниця і я ніколи не виявляв її на зовні. Мені як воякові, часами й соромно було, що таке почуття оволоділо мною. Одного погідного травневого дня - пригадую, це було під неділю - я з групою партизанів вернувся з тижневого об'їзду терену. Тоді в лісі було невимовно чудово, що й на сон не клонилося. Ми посідали гуртом недалеко землянки штабу і досить таки голосно ділилися своїми вражіннями. Розпитували мене друзі, що чув і що бачив в терені, я виправдувався тим, що здам звіт з моєї поїздки, а справді мені було важнішим, щоб якнайвидіше побачити Марусю по такій довгій перерві, бо тут же недалеко стояв намет шпиталю. Чомусь здавалося, що її вже нема, а питатися не випадало. Один з друзів мав гітару і щось мугикав під носом, шукаючи акордів до мельодії. Скоро всі позасипали, а мене сон не брався. Взяв і я ту гітару, побринькуючи на ній пригадував всякі мелодії. Нікого не зворушувала моя музика, всі міцно спали. Зморив і мене сон, пішов я до старшинського бараку і заснув не роздягаючись.

На другий день, як кожної неділі приїхав отець Паладій, відправив Службу Божу і виголосив гарну

проповідь. Все вже кінчалося і тоді підійшла до мене Маруся і погратувала за чудову тиху пісню, яка дуже припала її до серця. Мене наче полум'ям огорнуло, коли я почув, що вона не спала, що вона бачила мене й чула, а може й тужила за мною. Маруся й далі говорила й ще колись заспівати їй ту саму пісню. Я геть розм'як від її усмішки й щебетання, її чудові сині очі здавалися мені кращі від усього, навіть від весни. По обіді Маруся почастувала мене сунницями, що їх назбирала в лісі, при тому розказувала про своїх рідних, як тужила вона за мамою, яку дуже любить і турбується нею. Напевно десь там і мамі тяжко приходиться переживати цю розлуку. Ще було кілька таких щиріх і міліх розмов між нами і я зрозумів, що Маруся також мосю безпекою турбується. Завжди, коли ми виїзджали на якусь акцію, звідкись являлася Маруся і просила бути обережним. Але, хоч і присміно мені було слухати такі слова, то все ж таки часами це дратувало мене, бо я не хотів, щоб Маруся перебирала на себе ролю матері. З другого ж боку й не випадало заперечувати тому, бо ж з натури вона була дівчина відважна й бойова, то чому ж робила мені такі попередження? Навіт свому другові Максові я не признавався про свої почуття.

Так проходили дні весни, сповиті лісовою романтикою. А там десь вже не дуже далеко розгорілася боротьба двох хижаків за нашу рідну землю. Кожний з них хотів загарбати її для себе, а нас знищити. - Це була війна не за людей, а за простір. Тому й ми готовились до цієї війни, як могли і як уміли, для того, щоб запротестувати перед цілим світом і сказати, що ми не раби, що ми готові вмерти за правду і волю і ніколи добровільно не вложимо ярма на свою шию.

Коли готові вже були наші бойові відділи, то перш за все треба було забезпечити себе харчами і тому перші їх виступи були скеровані на маєтки і млинни, що були під контролею і охороною німців. Все було добре організоване на Крем'янеччині і на Дубенщині зліквідовано всі фільварки і здобуто стільки харчів, що нам на наш табір могло б вистарчити на кілька місяців. Так, що поки бандерівці під-

тягнулися до нашого організаційного і бойового рівня, то в маєтках вже нічого не залишилося, тому їм і прийшлося від самого початку бути на утримані населення.

Наши успішні напади на харчові запаси особливо занепокоїли німців. Вони бачили, що з кожним днем серед українського населення зростає ненависть проти їхньої адміністрації, збільшується партизанський спротив, який може стати поважною загрозою для їхнього запілля.

Наши успіхи в нападах на фільварки нас ще не заспокоювали, бо це ще не означало, що ми вже готові до більших зударів з окупантами. Вишкіл далі продовжувався, коли дивитися з військової точки зору, то він стояв на низькому рівні, був брак старшин, що могли б підтягнути вище наше військове знання. Та і сам командир загону Хрін не мав військової освіти, бракувало йому притаманного багатьом людям вже від уродження сприту до воєнного ремесла. Власною ініціативою він не відзначався, а поради не завжди були зовсім добрими, тим більше, коли вони походили теж від нефахівців. Становище командира йому накинули обставини, а вимогам того часу він не відповідав. До загону потрібно було старшин, хочби із колишньої армії УНР, щоб як слід поставили сам вишкіл і підготову до бойових операцій. 26.

Не мав військової освіти і я, все, що я мав - це вишкіл військової готовості, передбачений у шкільній програмі. Всеж таки переводився він у таборах і пророблювало там тактику наступу, відступу і оборони, і це мені тепер дуже помогало. До того ж я цікавився військовою літературою, залюбки перечитував її у вільних хвилинах і так засвоював собі деяке військове знання. Тому й разили мене дуже зволікання і втрати часу в таборі. Та небуло на те ради, такий був стан людей і збіг обставин. Тому втішною була для нас постанова призначення сотника Гуні оперативним старшиною спочатку на наш табір, а пізніше по спільному домовлені і на бандерівський табір, командиром якого був Крук. В міжчасі прибули до нас старшини з розбитої совєтської армії. Гаркавенко, що прийшов з батальйону, лейтенант Литвин і старший лейтенант Ярмак, що втік з німе-

цького полону і скривався на Дубенщині. Пізніше дістали ми ще поручника Малого з Карпатської України. До Першої сотні приділено сотенного Журбу, чотового Макса, чотового Ярмака, чотового Литвина і бунчужного Макуха. В сотенного Журби вдача була трохи млява й повільна, коли треба було за одну годину розробити плян акції, то йому забирало це два дні. І тому не вдалася акція на містечко Шумськ, що довго підготувалася, але недобре було продумано доїзд до місця акції бо бойові групи не встигли на час зайняти призначені їм становища, а деякі навіть заблудили, а тим часом почало світати і акцію змушені були відкласти до іншої нагоди. Командиром сотні в партизанці повинен бути старшина з досвідом, від нього навіть більше треба вимагати як від командира сотні регулярної армії, бо деяких партизанських виступів не можна вирішувати за стандартами й правилами військової мудrosti. Успіхи партизанської тактики нераз залежать від несподіваних блискавичних наскоків, а іноді й так, що це суперечило б звичайному військовому глуздові. Ворог завжди підготовляє оборону й охорону підходячи з військової точки думання і по військовому здобути над ним перемогу буває важко, а часом і неможливо, але партизанськими методами такі речі часто вдавалися.

Спочатку німці мстилися за кожний стріл, думаючи в той спосіб погамувати партизанів, коли ж нападів стало більше, тоді вони не могли спромогтися навіть на будь-які відплати. Були пропозиції, щоб творити менші бойові групи з 20 - 25 людей, а вони у випадках потреби могли б лучитися у більші і спільними ударами завдавати ворогові більше втрат, але лише там де це могло бути можливим і дотрільним. Такі групи, розкидані в терені, при нападах на ворога могли б собі помагати навіть у випадках оточення.

Іхня рухливість 'булав' далеко більшою, як у чоті

або навіть і в сотні, і тому нападів на німців можна було б виконати далеко більше, як великими групами. Але начальство тоді таку думку відкинуло, бо ненабрало, ще в цьому часі відповіднього досвіду в тому як можна було маневрувати такими малими відділами і така тактика була введена пізніше. На початку, в нас носилися з картами і плянами, як у штабі великих армійських формаций, а тут ішлося про звичайні простенькі операції, які можна булоб переводити без довшої підготовки. Багато з таких плянованих акцій так і залишилося на папері.

Перші сутички з ворогом

Перший зудар партизанів нашого відділу з німцями стався цілком випадково. Наша група повстанців проїджала попри жандармів, що охороняли транспорт з деревом і німці відкрили вогонь по ній. Тоді повстанці вдарили на жандармерію і забили трьох німців. У нас був один ранений, дістав постріл в п'яту.

Того ж дня стався нещасливий випадок у лісі. Хлопці чистили кулемета „Кольта“ і необережно поранили одного повстанця. В обидвох рани не гоїлися, обов'язково треба було шукати лікаря. Було домовлення з лікарем Г., що він приде до лісу на кілька днів оглянути ранених. Зв'язок з лікарем ішов через мене і я поїхав його привести. Забрало це цілу ніч і тільки над ранком прибули ми до лісу. Чомусь врилася мені в пам'ять точна дата - було це 9 травня 1943 року. Хоч це ще був досвіток, але в таборі вже всі не спали, була заповіджена гостра бойова готовість. Що сталося? Сказано нам, що німці оточили село Стіжок і більшість людей повтікали до лісу, але частина не встигла, лишилася в селі. Німці запалили село й обстрілювали ліс сильним мінометним огнем. Як на те, бойова частина перед кількома днями пішла в рейд на Дубенщину, чи не

довідались про те німці й тому вибрали цей час, щоб ударити по лісі. В таборі лишилася тільки вишкільна й господарська сотні, та й то в неповному складі, бо частина вишкільної поїхала на Крем'янеччину, так, що табір охороняли всього кілька чот. Мій доктор з переляку забув навіть про ранених, просив, щоб допомогти йому втекти. Я його заспокоїв, що тут ще найбезпечніше і нехай не думас на власну руку пробератися з лісу, бо дійсно може попасті в німецькі руки.

Неспокій у лісі підносився. Хрін не знав на яку ногу стати, маючи так малі сили. Повідомлено табір Крука, але й там було тоді всього кільканадцять хлопців.

Розвідка донесла, що німці палять село, а водночас німецька жандармерія з узбеками з містечка Смига напали на село Бущу. Боївки, що охороняли Бущу, відбиваються, але німці з більшою силою витиснули їх у ліс і підпалили село. Було ясно, що німці хотіли роздвоїти сили партизанів у лісі, щоб певніше перевести відплатну акцію. Хрін наказав мені негайно іхати з чотою на Бущу, а сам з чотою Макса поспішно збирався йти на Стіжок. Хоч і стомлений, невиспаний і заскочений такою несподіванкою - та не було коли роздивлятися. В поспіху набрали скільки можна набоїв і гранат та швидко майнули до Бущі. По дорозі стрінули хлопців з боївки, які стріляючи старалися недопустити ворога в глибину села. По силі вогню ворог здогадався, що оборонців мало, пер наперед і грабив все що попадало під руки. Тільки не могли зловити людей, всі повтікали до лісу. Дослівно в кількох хвилинах мусіли ми рішитися, як ударити на ворога, щоб зберегти село і відбити здобич. Обидвом боївкам я наказав далі сипати вогнем по німцях зі своїх позицій на східній стороні лісу, два мої рої післав якнайвидіше загородити ворогові дорогу з півдня, куди він посувався, думаючи за одним махом знищити ще й село Ситарі. Сам з рештою партизанів я пішов на північний край села, щоб відрізати ворогові відступ.

Можна було сподіватися, що ворог лишив якусь частину, щоб забезпечити собі дорогу відізду. Не зас-

тавши там нікого, зрозуміли ми, що німці мали на думці не вертатися тою самою дорогою. Без хвилини проволоки післав я гінця до боївок на східню частину села, щоб вони зараз же долучились до наших двох роїв на півдні і за всяку ціну не пустили німців до села Ситарів. Ім було спішно з тим рейдом, бо село Буша зі всіх сторін було оточене лісом.

Від півдня почулися вибухи гранат і торожкотіння кулеметів - знак, що наші хлопці добре привітали німців та узбеків, які думали тудою просмикнутися з награбованим майном. Пронюхали німчукки, що це дим не від тих які пострілювали з лісу, це вже мусіли наспіти з підмогою повстанці. Два німці впали вбитими, і після цього створилась паніка, безрадність і решта в поспіху завернула, щоб відступити тою самою дорогою, якою єюди прийшли. Це їх викінчило, бо ми мали час вкопатися і вже не вдалося б їм вибити нас зі становища, на якому ми закріпилися. Тут їх стрінуло таке ж привітання, як і на півночі. Серед ворогів почалось помітне замішання. Як не старалися німці затримати узбеків, але ті з переляку наківали п'ятами в ліс. З них ніхто й недумав про здобич, кожний з них радий би був живим вискочiti з тої халепи. В лісі було душно, а до того ще й дим з догоряючих хат запирає віддих і це теж до певної міри спричинилося до паніки.

Тим часом два наші рої з півдня, почувши стріли, почали наступати ворогові на п'яти. Хоч німців було втрое більше, вони, знайшовшись у вогні з двох сторін, потратили голови і кинулись тікати лісом до Смиги, залишаючи свої вози, здобич, амуніцію, вбитих і ранених. Частина наших хлопців взялися гасити запалені хати, а я з рештою кинувся дорогою у напрямку Смиги, щоб перестрінути втікачів ще раз на залізничній дорозі. Трохи ми перерахувались, бо вони швидше тікали лісом, як ми бігли дорогою. Але нікого з тих, що спізнилися або заблудили в лісі, не минула наша куля. Два узбеки здалися в полон, благаючи помилування й обіцяли служити нам вірніше, як німцям.

Сонце піднялося до півдня і безмежно пекло. Запах розтопленої живиці дразнив легені. Важко було дишати.

хати, а поворотна дорога до Бущі здавалась безко- нечно довгою В Бущі освіжилися холодною водою, а дехто й кислим молоком, бо селяни вже вернулися з лісу й щиро нас частували. Та час нам був дорогий . Раді, що обійшлися без жертв, швидко зібралися і рушили до Стіжка на допомогу нашим повстанцям. Треба бути молодим, щоб витримати таке зусилля. Не зважаючи на втому, хлопці швидко мовчкі марширували лісом до Стіжка. Ще далеко перед селом повідомили нас люди, що повстанці зробили засідку перед селом Лішнею, кудою мали вертатися німці. Десь наче з під землі вискочив на коні Гаркавенко і сказав, що тут ось недалеко стоїть сотенний Журба з чотою. Не гаючи часу, долучився я до Журби і він зясував нам положення:

- Допомогти тим, що під Лішнею, навряд чи зможемо, бо німці вже готуються до від'їзду. Коли ми там покажемось, то розконспіруємо свою засідку. Почати обстрілювати тих німців, що в селі, теж нема глупзду, бо село вже доторяє, ми їх тільки насторожимо і вони розтягнуть свою колону.

Схвалено було чекати. Піт заливав очі, злість кликала до помсти за жахливу кривду, за невинну кров жінок, дітей і немовлят. Хотілося схопитись на ноги й шалено бігти на ворога...

Колона авт на відкритій дорозі готувалася до від'їзду. Не чуючи ні одного стрілу, німці приспокійно вантажилися на автомашини зі своїми здобутками, і коли колона рушила повстанці загородили її дорогу від села Лішні, вкопавшись здовж шляху у віддалі 30 - 40 метрів так, щоб можна було охопити вогнем кулеметів і гранат цілу колону. Вздовж усієї дороги ще перед роком вирубали ліс на віддалі 100 метрів для більшої безпеки руху війська і транспортів. Тепер наблизжалася хвилина страшної помсти і мені страшно хотілося бути поміж тими, що там у напрузі нервів та уваги чекали на колону. Всі ми, що стояли якийсь кілометр від вибраного на засідку місця, з запертим віддихом приглядалися і ждали, коли наші вдарят. Кожного муляла думка, а чи добре замаскувалися, чи не зауважать німці? Туруувався тим і наче з нехотя зітхав сотенний Журба.

Знов же таки : засідку зроблено цілком не по вій-

ськовому. Але саме й тому вона виявилася смертельною для ворога.

Колона авт., навантажена німцями, що стиснулися як оселедці в бочці, та ще й кожний з них тягнув зі собою якусь здобич, в'їхала в лінію засідки. Заграла повстанська зброя, раптом вибухло кільканадцять гранат і все це впало на німців, як грім з ясного неба, ще кілька хвилин перед тим вони були певні, що дорога вільна і безпечна. Перших 15 хвилин німці були нездатні до оборони і не могли дати ніякої відсічі. Більшість їх згинули на автах не маючи часу вискочити. А ті щасливіші, що злізли на землю, не мали де скритися, бо не було при дорозі рова. Вони відкрили вогонь під ліс і навіть їхня танкетка розкидала міни на краю лісу, бо там по всіх правилах військового знання мала б скриватися засідка. Вони так були приголомшені, що й не бачили добре, звідки по них стріляли. Авта загорілися і хто живий тікав під заслоною диму до батальйону, що стояв звідти п'ять кілометрів. Ми тоді підійшли до поля бою блище. Вже не було чим ризикувати і вдарили усією силою, щоб не дозволити їм відступити до Стіжка. Нападати з чистого поля і так не надто добре для партизанів, а тут ще й танкетка пришипила нас до землі. Та вже не було рятунку для німців, перемога була за нами. Хоч і виришила підмога з Батальйону, але не відважилися виїхати на поле бою. Вони розтягнули оборонну лінію у віддалі кілометра від нас на височині перед Лішнею і безсило приглядалися, як повстанці вистрілювали останніх німців, наче зайців. Під вечір, коли ми вже всі відійшли в ліс, приїхали німці з більшими панцерними автами і позбирави своїх побитих. Під час похорону пораховано труни і тоді показалося, як дорого коштував німцям Стіжок: 56 убитих і 34 ранених. Ніхто б не повірив, що з нашого боку був тільки єдиний ранений, який дістав постріл в шию, рана була така болюча, що він дорогою просився, щоб його добити, але вже за два дні ходив по таборі.

Село Стіжок було спалено до тла, разом з чудовою його церквою. Але разом з тим німці відчули, що мають до діла не з „швайнсфольком“ (свинячим колом), але з народом, який вміє і буде себе боронити.

Після цієї трагічної події ми заопікувалися селянами, які по спаленні села тутилися близько нашого табору. Помагали їм, як могли. Видано їм зброю для охорони і допомогу харчами, родинам з малими дітьми виділено з нашого майна дійні корови. Нарід по селах пізнав, що „хлопці з лісу” - це таки свої хлопці, які будуть боронити волю українського народу від всяких наїздників і тому почали з більшою повагою ставитись до повстанців.

А ми мали нагоду пізнати, що не завжди перемагає добра зброя, але й дух вояка, його вміння використати обставини та його віра в правду, за яку він пішов боротися.

Дальші бойові дії

В таборі життя йшло нормальним руслом і панував настрій справжнього війська в постю. Кожного ранку сурмач будив зі сніу і всі йшли митися до озера після цього відбувалася спільна молитва, „Боже Великий Єдиний”, і сніданок. По сніданку збірка в повному виряді, читався денний наказ і всі розходилися до своїх зайняттів, або виїзджали в терен. У вечорі в означений час була вечеря, після неї знову спільна молитва й перекличка. О годині 9:30увесь табір затихав.

З кожним днем партизанів більшало і командування почало думати, звідки взяти для них зброю та амуніцію. Та й був час вже здобувати бойовий досвід сформованими сотнями.

По розгромлені німців під Лішнею, спільними силами двох повстанчих груп, - нашої і Крука і під тиском щораз то більшого терору німців, польської поліції та польських боївок, що нападали на села й руйнували їх немилосердно, обидва табори зійшлися на думці про потребу спільногого оперативного командування, щоб взаємно собі допомагати. Домов-

лення забрало пів місяця квітня (1943 р.) і кінець-кінцем договір підписано. Виглядало, що справи кращають. Дозволено навіть стрільцям перейти з одного табору в другий. Одні прийшли до своїх приятелів чи братів у наш табір, а були й такі, що пішли від нас до табору Крука.

Після того коли українська поліція покинула свої станиці і пішла до лісу, поляки зручно використали цю нагоду й пішли на службу до німців. Діставши зброю від німців вони не задовольнилися сухо поліційною службою, а пішли на грабунки і знущання над українським населенням. Ці банди, пускалися на всякі провокації, що давали німцям причини вбивати невинних селян і палити їхні господарства. Розуміли це німці чи ні, але їм було вигідно загрібати жар чужими руками. В міжчасі поляки сильно озброїли своє село Кути Шумського району на Крем'янецьчині, і кожної ночі звідти виїзджали озброєні ватаги на грабунки і бешкети в околиці до сусідніх українських сіл. З цього приводу було багато нарікань і скарг збоку пограбованих і покривджених селян та прохання допомогти їм боронитися від нападів.

Тому постановлено відплатитися напасникам тою ж самою монетою за кривди наших селян та припинити їхню злочинну активність. В тій акції взяли участь бандерівська сотня під проводом Крука й Каменя-Яськевича й наша одна сотня під командою Хрона. Село Кути було спалено так само, як вони палили й наші села. Поляки повтікали до великого мурованого костелу і звідти розплачливо боронилися з-поза мурів огорожі. Кулі польських кулеметів запалювали їхні власні хати, але виперти їх з міцних оборонних позицій було неможливо. Двічі наступали на них, але здобути укріплення не вдалося.

Знищити гнізда польських бандитів у Кутах і прочити їх розуму було конче потрібно. Однаке перед тим повинна була бути якась попереджуча пропагандивна акція. Слід було перед тим видати заклик до тих поляків, що жили на українській території, щоб вони лояльно ставились до українського населення й до боротьби з його ворогами, або принаймі нейтрально і тоді вони могли б рахувати на

безпеку і спокій і ніхто б їх тоді не повинен би був турбувати. А ті, які думали б ловити рибу в каламутній воді і користаючи з витвореної ситуації бажали б зганяти свою злість до українців грабунками, вбивствами, доносами та провокаціями - понесуть прикарп'я наслідки. Іх стріле кара українського народу. Тим часом такого заклику й остороги полякам не видано і це потягнуло за собою ланцюг далекоїдущих подій і трагічних наслідків.

Річ в тому, що так розуміла справу Організація Українських Націоналістів, але інший був погляд на ту справу в бандерівців. Бандерівські боївки по селах зрозуміли напад на Село Кути, як заклик: „бий ляха де тільки, зловиши!“ і згідно з тим кличем цілій місяць горіли польські села та колонії. В тому часі поляків вже й не було так багато, тому і втрати їхні не могли бути наддто великі. Нищення поляків без розбору було неморальним і непотрібним, бо ця бандерівська акція ще дальше загнала їх під вплив німців, які їх озброювали і та посилали відповідатися українцям. Бандерівським провідникам тоді здавалося, що це великі успіхи й геройство. А тим часом поляки по другій стороні Буга з шаленою ненавистю кинулися на українські села Холмщини і Підляшша і своїми звірствами й варварством принесли нам у десятеро більші шкоди, а на оборону української людності, ані бандерівські боївки, ані їхні військові віddіli не спромоглися. (Про це буде мова в іншому розділі).

Другим спільним виступом мав бути напад на батальйон у касарнях в Білокриниці. Але діло не вийшло, бо голосний гуркіт наших возів у тиху ніч насторожив німаків і весь батальйон мав час підготовитися до оборони й відпав момент несподіванки найбільшої нашої акції. На щастя ми своєчасно про це довідалися і відкликали наступ та повідомили про цю зміну всі бойові групи на заставах. На мою думку сам плян наступу не був добре опрацьований, хоч безперечно мусіли бути якісь причини, що ними керувалися його автори. Нефортунно було підступати основними силами зі сходу від села Веселівки, бо у випадку більш упертої оборони ворога не було б для них доброго прикриття. Далеко кращий підхід до ба-

тальйону був з північно-західної сторони, від села Малої Андруги, де охороною для нас могло послужити соше та близькі узгір'я, вкриті лісом, де навіть при сильній обороні, коли не можна було здобути позицій, лишався б принаймі безпечний відступ.

В половині травня 1943 року вирушила з нашого табору бойова група в силі 160 повстанців на Дубенщину. Крім бойових завдань, цей рейд мав теж пропагандивні цілі. Ті, які залишилися в таборі, щоб не нудитись в лісі, зробили засідку на німецькі автомобілі нашляху Судобичі - Дубно. Одного холодного ранку вибралися нас туди 22 -ох повстанців, розложилися в лісі яких 30 - 35 метрів від дороги і з нетерпінням ждали на німецькі авта. Було наказано не стріляти, коли їхатиме тільки одне авто, але так само не чіпати німців, коли покажеться в колоні більше, як п'ять авт. Сиділи ми з Максом у добре замаскованій ямі і я жартуючи сказав, що може цілий день тут проведемо, заки покажеться німецьке авто, або може знову якийсь донощик буде перти до Райхкомісаряту, - усміхаючись зауважив Макс.

- Тож домовлено, що не будемо стріляти до одного авта... Аж ось на закруті від сторони Смиги показалася військова відкрита машина, а далі за нею надбігла друга. На те ми й ждали! Коли перше авто зрівнялося з нами, ми дали знак вистрілом, обізвалися наші кулемети і машина пішла під укіс. Заки ще отямилася друга, з нею сталося те ж саме. В обох машинах сиділи старшини військової частини, що їхали трохи ззаду. Ми вискочили на шосе по здобич, а в тому моменті пригналися авта, зіскочила з них німota і давай пражити по нас вогнем з лівого крила, відтинаючи нам відступ! Наша помилка була в тому, що ми не вибрали на засідку такого місця, звідки можна б обкинути оком хоч пів кілометра дороги наліво й на право. З одного боку, направо терен був відкритий, зате з лівої сторони шлях закрутом ховався в лісі і якраз з того боку надіхали німці. Як ми не відбивалися, то все ж таки не могли дати ради повній бойовій сотні Вермахту. Тим більше, що були ми порозкидані і бились майже поодиноко і не могли прикриватися спільним згущеним вогнем.

Мені просто чудом вдалося дістатися до річки, що мала високий берег і тим давала добрий захист. Хоч і вбили ми сімох німців та декількох поранили, то не могли цю акцію вважати успішною, бо не здобули від німців зброї та амуніції.

З нашої групи згинув там 17 - літній юнак Володимир Федорук з Дубенщини, якому ми на другий день спростили величавий похорон в Антонівцях з повним військовим почотом та зі всіма бойовими частинами і оркестрою. На похорон прибули селяни навіть з подальших сіл, щоб віддати пошану першій нашій жертві в боротьбі з німецькими наїздниками. Похорон перемінився в могутній здвиг народу. Над могилою було виголошено кілька зворушливих промов, а по закінченні похорону повстанці маршуючими колонами, співали бойові пісні і так вернулися до лісу.

В недовзі після цього відбулась більша і краще плянована акція на колону автомашин, які перевозили цукор до Крем'янця. Наша розвідка на цей раз себе виправдала, бо в точно поданий день і час надіхала колона сподіваних авт з цукром. Засідка була зроблена на шляху поміж селом Шепетином у віддалі трьох кілометрів від батальйону. В сторону батальйону терен був відкритий і тому було призначено цілу чету з трьома кулеметами на заставу, яка малаб не допустити допомоги. Решта чет, розтягнулися на зрубі лісу вздовж шляху. Тут була така вигода, що дорога проходила яром і творила маленький закрут. Це дало можливість поставити міномети трохи далі під лісом, який давав їм прикриття, тут вояцтво мало доволі часу на те, щоб вкопатися і як слід замаскуватися. Сотенний Журба давав останні накази, як і коли відкрити вогонь по колоні, як і коли міномети мають включитися в акцію, а після знищення охорони транспорту, як треба буде допомагати при вантажені цукру, на який чекало понад сто фірманок недалеко в лісі. Коли в нас було все на поготові, прибіг зв'язковий з правого крила і доложив, що бандерівська сотня також прийшла на засідку. Журба подивився на мене і з усмішкою сказав: „Щоб часом той цукор не перетворився в сіль”, і сам пішов на зустріч зі сотенним новоприбулою сот-

ні з відділу Крука. По короткім часі він вернувся і сказав, що наче все гаразд, виглядає, що ми дого-рились. Колону маємо впустити під повний обстріл, а вогонь започаткує наше ліве крило, коли зрівня-ється з ним перша німецька машина. Чота і куле-метна ланка з..Максимом" може пришиплити вог-нем з лівого крила вздовж шосе і разом з тим всі будуть мати по чім стріляти, бо засідка охопить майже три четверті кілометра.

На перший погляд все було добре, та дійсність виявила щось протилежного. Чомусь кулеметчик з бандерівської сотні, що був майже на самім правім крилі, почав вогонь по першій машині. Решта мовчала, бо не мала по чім стріляти. Ми далеко на лівім крилі знали, що це вже невдача. Німці, орієн-туючись в ситуації, обійшли це кулеметне гніздо і заatakували з ліва від села Голубів, стараючись, си-льним вогнем відгородити відступ. Оборону було провадити важко, бо треба було б стріляти вздовж лінії, а зв'язку не було, і не було відомо чи втримає свої позиції бандерівська сотня. Було чути лише кулеметні серії. Ми все ж таки думали, що командир сотні перекине на праве крило кілка бодай роїв і стримає наступ німців. Але так воно не було. Банде-рівська сотня в паніці втікла в ліс і навіть не прикрила вогнем відходу свого кулеметчика, а не знаючи ситуації, нам тяжко було провадити пляно-ву оборону. Німці відкрили вогонь з мінометів по наших становищах. Наші міномети й собі відізвали-ся, та положенню, в якому ми опинились багато не помогло, противник нас оточував і єдиний вихід був лише відступ. ..Цукор перетворився в сіль", як пророкував сотенний Журба. Селяни з фірами, які чекали в лісі на погрузку цукру, також наївшись страху в безладі втікали, як могли. .

Якби не передчасний вогонь кулеметчика, то зап-лянована акція могла б бути успішною, бо німці не сподівалися нападу в цьому місці. Приїзд німецької допомоги міг би був нам перешкодити в навантаже-нні фір цукром, але тому, що шосе в тім місці було наче в яру, то цьому можна було б запобігти. Переш-кодою нашого успіху було, недотримання наказу, або ж зухвалство кулеметчика, який зігнорував до-

ручення свого командира. Оминаючи те, що нам не вдалася засідка, наростало почуття небезпеки, що невдала акція буде впливати відємно на мораль і бойову здатність наших повстанців. Після цього хоч і виникла дискусія на цю тему, але вона внедовзі припинилася і лишилося лише відчуття солодкого цукру бож і далі ми пили гірку каву із сушеного ячменю.

П е р е г о в о р и

Між загонами Хрона і Крука, незалежно від того, що політично вони орієнтувалися на різні проводи, існували коректні добросусідські взаємини. Спільні виступи в покаранні наїздника за село Стіжок, виправа на Батальйон, який був розташований в касарнях біля села Білокриниці, містечко Смига й інші, дали підстави для коректного наладнання дій на основі акту спільного порозуміння, про що тут по-даю на основі записника сот. Орлика.

Аргументів, що промовляли за координацію акцій не треба було шукати, бо в обох таборах були сини одної матері України, з однаковим прагненням, можливо лише з різним підходом до здійснення тої самої мети. Чи не найважнішою причиною згоди на переговори були обставини, що ..революційні загони" бандерівців були на той час відносно слабі і братовбивча війна з опонентами ще тільки скрито підготовлялася. Щоб мати більший спокій з боку ворогів і забезпечення своїх тилів у лісі, вони були дуже за ..порозуміння", яке вони зірвали відразу ж з тією хвилиною, коли число іхніх лісовиків збільшилось до тої міри, коли вони могли приступити до здійснення своїх братовбивчих плянів.

Так було на початку весною 1943 року, коли ворог був ще сильний, а повстанці сили нечисленні. Ті обставини підсунули думку координації лісових акцій, коли вже не в політичній, то бодай у військово-тактичній площині. Зокрема слід підкреслити визначну ініціативу старшин із визвольних змагань першого етапу, а саме Орлика, Скоба і Бойка.

В зв'язку з тим дня 12 травня 1943 року, на лісової прогалині на території загону Крука відбулася

нарада згаданих старшин з представниками загону С. Бандери під проводом їхнього командира Крука та його помічника Каміня та ще кілька осіб. Почалось від невинних дружніх розмов на різні теми, а відтак прийшло до виміни думок про положення, перспективи та випливаючі з того наслідки. З міцнішими аргументами виступив сот. Скоб, підкреслюючи потребу наладнання і покращання взаємовідносин між лісовими групами. Його думки підтримали й інші. Зате командир Крук говорив дуже мало, прислухаючись до розмов та креслив на піску якісь магічні фігури лісової тригонометрії.

Промовці виступали з різними пропозиціями включно до злиття лісових загонів в одну частину з одним командуванням та з одним штабом.. Але й не бракувало голосів проти переговорів взагалі.

Вислухавши всіх, ком. Крук заявив: Панове, я особисто цілком згождаюся з вашими пропозиціями, але на жаль, на власну руку нічого робити не зможу, бо як вам відомо, що всі настанови і директиви я отримую від моого політичного проводу. Отже, я мушу увійти в контакт з моїми вищими політичними чинниками для одержання дозволу для офіційного ведення таких переговорів. Ця справа не така то й трудна, бо надрядні чинники тепер не далеко і незабаром я зможу з ними порозумітися.

Після такої заяви не лишилося нічого іншого, як справу ведення переговорів відложить до часу коли ком. Крук отримає відповідній дозвіл для дальнього ведення переговорів. Цю справу однаке прискорив несподіваний приїзд ком. Хрона і старшин з його загону. З моментом їх прибуття, довелося справу ще раз реферувати. Прибулі однозгідно виявили охоту до продовження ведення переговорів, резервуючи собі право порозумітися зі своїми надрядними політичними чинниками. Хоч жадна зі сторін такого принципового дозволу ще не мала. Але незалежно від того вони вирішили розпочати вступні розмови і підготовити проект майбутнього порозуміння.

Відряджені для тих вступних розмов старшини із загону Крука сіли на підвodu і поїхали до загону Хрона, де заплановано перевести дальші розмови. В ході переговорів почали виявлятися підсвідомі чи

задушевні побажання військовиків про повне об'єднання, але перемогли доручення політиків... Розроблено проект протоколу порозуміння і на цьому вступні розмови перервано аж до отримання інструкції від своїх політичних чинників, що керували обома загонами.

Очевидно, що гостинні господарі, відвезли діоргих гостей до табору Крука і вже чергового дня до години 10:00 ранку обидва загони вспіли нав'язати контакт зі своїми зверхниками, які дали згоду для дальнього ведення таких переговорів, але з тереном діяння обмеженим до Крем'янецьчини. Марантно, що в тому самому комплексі знаходився „дубенський загін Черника, який до „порозуміння“ не пристав з вище згаданого територіального мотиву.

Одержані дозвіл і вказівки, командування загонів Крука і Хрона, визначило час і місце для переговорів розпочатих 12 травня 1943 року. 13 травня о год. 12:00 в полуслоне, з бандерівської сторони до табору Хрона прибули відряджені представники: ком. Крук, сот. Скоб, сот. Орлик і чотар Бойко. З другої сторони засідали: ком. Хрін, і його старшини сот. Журба, пор. Блакитний і Чорнота.

Після речевого обговорення проекту, зладженого попереднього дня, підписано протокол (за точний текст, якого я був би вдячний тим, що могли б мені визначити. На цьому місці я наведу тільки основні думки, які я вспів занотувати до свого „лісового щоденника.“ на жаль, цілості документу в лісових умовах не було коли писати.

Головним мотивом було ствердження основної мети обох загонів: Це боротьба за Самостійну Соборну Українську Державу. Для успішного ведення цієї боротьби вирішено скоординувати свої дії.

Діловим мотивом протоколу було: З дня 13 травня 1943 року всі діючі на терені Крем'янецьчини загони підпорядковуються одному координаційному військовому штабові, залишаючи за собою дотогочасну внутрішню-організаційну окремішність.

Для організації згаданого штабу покликано підписуючими сот. Орлика (пізніше Гуня, колишній старшина Армії УНР сот. Семенюк). Замість дотеперішнього означення загонів іменами їхніх команди-

рів, з днем підписання акту впроваджено цифрове іменування. Усі відділи і боївки обох ОУН на час боєвих акцій, підпорядковуються згаданому координаційному військовому штабові. Порозуміння зобов'язувало лише у військовій ділянці не займаючи політичної площини.

Докладні організаційні і тактично стратегічні пляни вироблятиме координаційний військовий штаб. До компетенцій цього штабу належало також покликання керівників кадрів загонів. Протокол написаний в двох примірниках - по одному примірнику для кожної підписуючої сторони. Таким чином формально довершено порозуміння, того, з чого властиво повинна була почнатися повстанська акція в лісі.

На привеликий жаль згаданий протокол залишився тільки паперовим документом, бо вже з перших днів командування загону Крука почало саботувати підписані точки згаданого документу.

Дня 16 червня 1943 року до табору ч.1 (Храна) прибув зі своїм початом ..член проводу ОУНСД (бандерівців) Сонар, який офіційно виповів порозуміння з 13 травня 1943 року мотивуючи тим, що ..революційний провід ОУНСД має власне вище військове командування", якому підпорядковуються всі повстанчі загони, що стоять на його ідеологічній платформі.

Маркантним було те, що п. Сонар 16 червня 1943 р. (отже давно після легендарної дати засновання бандерівської УПА), ані одним словом не згадував верховного командування УПА, а тільки говорив про ..вище командування ОУНСД". (Тільки після ліквідації загону Храна ком. Еней почав для своїх ..бандерівських" загонів вживати назву УПА-група Енея.

Факт самого завершення порозуміння доказує, що було воно органічним бажанням самих партизанів-лісовиків, які хотіли спільно боротися за волю батьківщини проти різних окупантів. Натомість серед бандерівської верхівки зродився страх, що вони можуть втратити свою контролю над партизанами в користь фахових військовиків, які завжди були за єдину українську національну збройну силу без впливу політичних партій та ідеологій.

Сонар - справжнє прізвище Івахів Юрій.

Виправи на містечка Шумськ І Вишневець

Брак медикаментів і харчів, подиктували команді табору заплянувати акцію на містечко Шумськ Крем'янецького повіту. В Шумську було дві аптеки та два великих млини з запасами борошна, яке готовили вивезти в Німеччину. Велика залога жандармерії та польської поліції, були розкваторовані в околиці тих млинів, яка до того була добре уфортифікована. Не вибивши її з укріплень, неможливо було б забрати борошно і ліки. Військова німецька залога стояла в південній частині містечка і не творила поважної загрози, бо була віддалена від місця оперативної акції. В з'вязку з тим провадилася розвідка, креслились пляни для бойових груп та висилались гінці в терен з важливими дорученнями. Підготовка до того забрала чимало днів і нарешті прийшов наказ першій сотні вирушити на Шумськ.

Перед від'їздом розділено сотню на боєві групи, командирам доручено оперативний плян та карти призначених становищ. Пойнформовано про час зайняття групами позицій та ракетний сигнал наступу. Було сказано, про допоміжні групи, які були створені з бойовок в повіті. Одна з більших бойовок, мала в домовлений час перервати телефонічне сполучення з містом Крем'янцем, з якого могла б німцям виїхати допомога. Ця бойовка вкопавшись біля шосе Шумськ - Крем'янець, мала б за всяку ціну стримати допомогу. З довколишніх сіл, було зорганізовано чимало фір з дорученням забрати борошно з млинів і вивезти його до лісу.

У вечірню пору, сотня уbezпеченім порядком залишила ліс. Погані заболочені дороги утруднювали їзду. В призначенному місці сотня розділилася на менші групи, які розійшлися по своїх місцях і зайняли становища. На умовлений сигнал, одні з них мали б несподіваним насоком вибити жандармерію з позицій і будинку, а коли б наступ не вдався, другі мали б сильним вогнем прикрити відступаючі

групи. Ще інші дві бойові групи, мали б пришипилити німецьку залогу, недаючи їй можливості опустити становища та дати будь-яку допомогу жандармерії та польській поліції. Так виглядав оперативний плян нападу на містечко Шумськ.

Акція, хоч і добре була підготована, однаке не вдалася, бо ж не всі групи, через недокладне вивчення терену змогли прибути на час, щоб зайняти призначенні становища і включитися в акцію. Завдяки тому, що я знав містечко Шумськ і його терен, для мене не було жадних труднощів зайняти призначене становище в домовленому часі. Не здаючи собі справи, що інші групи мають перешкоди, я з поденервованням очікував ракети, яка була умовленним сигналом наскоку на жандармерію. В означений час ракета не з'явилася. Це було ознакою, що щось не впорядку. В недовзі прибув гінець і повідомив, що наступ відкликаний та передав наказ відходу з містечка.

Коли б я зі своєю групою був зробив наскок на жандармерію без підтримки інших не маючи прикриття з крил, то таке потягнення рівнялося б самогубству. Це ж бо й була причина, про яку я пізніше довідався чому сот. Журба відклікав акцію і наказав негайний відхід до лісу.

З приводу того говорилось багато, нарікалося, шукалось виправдання, а то й винних, але все це бе ручи разом ситуації не міняло.

Можна судити всяко, але, на мою думку, тут була вина оперативного старшини, який розробляв цю акцію. На папері виглядало все знаменито, а зреалізувати не вдалося. Малі настути на жандармерію, ляндвіртів були припадковими і вдавалися навіть окремим боївкам, то чому б мали не вдатися більшими з'єднаннями?

В цьому ж часі на Поліссі оперував наш загін Волинця на Луччині, загін Нечая і Черкаса, швидко зріс загін Арійця на Володимирщині, який ранньою весною вийшов з нашого табору, взявши зі собою 25 повстанців і санітарку Любу. Арієць був добрым організатором і боєвиком, рекрутуючи людей з Володимирщини і Грубешівщини. Його відділ швидко збільшився. Боєві осяги наших відділів розсіяних по

Волині не давав нам дрімати, а до того невдала виправа на Шумськ, штовхнула нас до швидкої підготовки на друге містечко - Вишнівець.

Харчові магазини, великий млин Гризунова, аптеки, пекарні та маса награбленого майна ляндвіртами, прискорила нашу акцію. У Вишнівці в Замку стояла залога німецького війська в силі 80 - ти вояків, дотого в містечку було ще 7 жандармів і 26 озброєних поляків при Ляндвіртшафті. Запорукою успіху була: швидка бльокада кількома боєвими групами німецької залоги в Замку, зв'язати її сильним вогнем і не дати можливості вийти в місто. Кулеметна чета в силі 40 повстанців під командою чотового Крука з Дубенщини зайняла становище біля села Горанки на шосе Крем'янець - Вишневець. Завданням її було стримати допомогу німцям з Крем'янця. Наша повна боєва сотня з додатковими групами з терену була задовільно сильною, щоб опанувати Вишневець.

Нічну тишу порушил гуркіт возів, що їхали в напрямку містечка, а в недовзі до того долучився Божок зі своїм мінометом, примусили німців сидіти тихо, щоб не було лиха. Ще кілька гучних стрілів з гарматки і запанувала тиша. Це був визов, на який німці не відповіли.

Наши боєві частини зайняли свої становища і сотні возів в'їхали в містечко. Забравши все те, що було потрібне в аптеках, магазинах ляндвірта включно з кількома возами, зруйнувавши все на станції жандармерії, решту фір відіслали до млина, де були тисячі мішків борошна. Навантажені вози з мукою відправили на південь в сторону сіл Мухавця і Лозів. При сході сонця довжилезна валка на три кілометри простягалась на південь від Вишневця. Ще по нашім від'їзді селяни з довколішніх сіл возили муку додому. Німці сиділи аж до обідньої пори в Замку і не показувалися. Як ми пізніше довідалися, за це ту залогу було покарано висилкою її на фронт, а на її місце нриїхали інші. Сотенні Журба, Макс і я їхали на великій брицці ляндвірта і турбувалися, що може бути налет літаків. Хоч колону охороняло дві чоти, але до налету оборони в нас не було. Було рішено у більшім комплексі лісу зупинитися і пере-

бути день. Придатним для цього місцем був Борщівський ліс і там рішили зупинитися. Чоти, які охороняли транспорт були стягнені. ще по дорозі долучився до нас Крук зі своєю залогою з під Горанки і виглядало, що погоні не буде, бо ми вже до 30 кілометрів відкотилися від Вишнівця.

Отаборившись у Борщовецькому лісі, скликали збірку, виставили варту і почали роздавати їжу. Раптом від сторони шосе посыпався град стрілів з автоматичної зброї. Сторожа донесла, що напали на нас німці. Ворожий вогонь поранив сотника Журбу і той на скоро передав командування чотовому Максові, який зваживши серйозність ситуації розприділив чоти і дав наказ до оборони. Він передав мені свою чоту з наказом зайняти ліве крило нашого обозу та зайняти ліс аж до шосе. Я насикро перевів чоту на призначене місце та дав наказ обстрілювати сильним вогнем мале узгір'я, з-за якого строчив по нас ворожий кулемет. На правому крилі також пожвавилася стрілянина. До акції також включилися наші мінометчики. Вони пустили кілька стрілень у сторону ворожої позиції. Присланий другий зв'язковий доніс, що проти нас стоять не німці, а большевицькі партизани Ковпака. В недовзі ми зауважили, що в нашому напрямку, вигукуючи, зближається кіннотник. Я наказав припинити вогонь, бо уважав за потрібне довідатись, з якими вимогами він до нас іде? Кіннотник доіхав до нас і заявив, що його прислав командир, щоб стримати бій. Він уважав, що це було непорозуміння і бажає, щоб наш командир прийшов на переговори.

Тому, що Хрін вагався, не знаючи що робити, чотовий Макс зголосив готовість йти, як заступник командира. Коли він пішов на запропоновану розмову, ми залягли вздовж шосе, готові відбити кожний наступ ворога. Як пізніше виявилось, одна наша міна влучила в проїжджуючий віз з ковпаківськими старшинами і знищила їх до одного. По нашій стороні було вже трох убитих (з того один селянин-Фірман) і кількох ранених. Ковпаківці думали, що ми німці, бо деякі наші хлопці були в німецьких одностроях. Я зустрівся на шосе з якимось ковпаківським старшиною і він жалівся мені, що сталася

помилка, але чого мовляв у війні не буває. Ми дого-
ворились, щоб його і наші стрільці не виходили на
дорогу, щоб тим не спровокувати бою. Цим ми устій-
нили границю. Зголосив я про це командирові Хро-
нові і з нетерпінням чекав на поворот Макса. У на-
шому обозі помітне було збентеження, непевність з
ким маємо до діла налякала селян і вони готові
були, відректися своїх коней і возів. До того допі-
кала спека і комарня. Внедовзі вернувся Макс і ска-
зав, що додоговорився про перемир'я з ковпаківцями,
але радив краще збиратися до від'їзду, бо не можна
їм вірити. Під час тієї метушні десь зник чоловік Яр-
мак. Нікому і в думку не прийшло, що він перейшов
до Ковпака і розказав йому про нашу силу і боюву
спроможність. Мало того, він дав імена всіх тих, які
були в наших рядах зі совєтської армії. І ось коли ми
були готові до від'їзду, раптом з'явився посолець
від Ковпака з домаганням „негайно передати”, як
він казав наших насильно змобілізованих людей, бо
в противному разі я буду змушений відібрati їх си-
лою. Посланець передав список усіх тих „насильно
zmobilizovanih“. На списку було вісім псевд, оче-
видно, Ярмак не пам'ятав більше прізвищ. Сам Яр-
мак був лейтенантом совєтської армії, був фаховим
старшиною, вдавав великого українського патріота
і тим здобув у всіх довір'я.

З домаганням важко було погодитися. Я пропону-
вав Хронові, щоб арештувати зв'язкового посланця і
негайно рушити в дорогу. Решта старшин підтрима-
ли мою думку, бо видавати когось із своїх друзів -
це була б ганьба. Хрін повідомих тих вісъмох про до-
магання Ковпака. Витворилася надзвичайно прикра
 ситуація. Прийняти бій з переважаючим ворогом, це
значить наразити відділ обтяжений обозом з диві-
льними людьми на велику страту. Вихід допоміг
 знайти лікар-росіянин, що належав до тої вісімки,
 який заявив: Я не люблю Сталіна і його влади, але
 ситуація така, що ми східняки, не сміємо бути при-
чиною пролиття крові наших добрих друзів. Ми
 знаємо і свідомі того, що наказу, видати нас, ніхто
 не дасть, але ми підемо самі, хоч не знаємо, що з
 нами станеться. Вдастся комусь втекти, нехай тікає.
 У мінометчика Божка трусилися руки і котилися

сьози. Шагарбасв підійшов до мене і хоч він ста-
рий вояк зі совєтської армії, але сліз не міг прихо-
вати і просив мене переказати його дружині, що він
повернеться живий. Він розумів, що положення було
безвихідне. Якби йшлося лише про наш бойовий від-
діл, то справа не була б така складна, а то ж було
між нами біля двісті цивільних фірманів. Попроща-
лися тих вісім з нами і пішли. Доктор на дорогу ще
додав: Якщо за пів години не повернемось, то вам
нема пощо на нас чекати. Один з них на ім'я Щербак,
відійшов трохи від табору, змінив думку і вернувся
назад. За ним більше ніхто не упоминався.

Ситуація й далі була напруженна, бо міг прийти й
другий ультимат-зложити зброю. Ми швидко готу-
валися до від'їзду і до несподіванок з боку ворога.
проїжджаючи через довколишні села, де було повно
ковпаківців, ми цілий час сподівались, що може дій-
ти до зудару, але, як видно, вони дістали наказ нас
не займати. Нас вражав дивний вигляд іхніх стар-
шин: в брудних совєтських уніформах, але з орде-
нами на грудях, жінок з автоматами й босих.

Беручи до уваги кількість людей Ковпака та їхнє
озброєння прийшло на думку, що Ковпак міг би ле-
гко нас розбити, але правдоподібно, що це не було в
його пляні витрачати свої сили в боях з партизанам-
и, які робили німцям клопоти в їхньому запіллі.
Пізніше ми довідалися, що в його пляні було проби-
тися до Дрогобицького нафтового басейну, зруйну-
вати його, перейти через Карпати на Словаччину
для того щоб підсилити там на цей час сильну сло-
вацьку партизанку. Про вислід походу Ковпака і йо-
го боротьбу під час оточення німцями та прорив,
оповів мені Шагарбесв, який це все пережив і у
відворотній дорозі втік недалеко містечка Шумська
і добився додому.

Ніч захопила нас в селі Людвищах, де ми трохи пе-
репочили і рушили в напрямку лісу. Над ранком
6-го липня 1943 року, ми прибули до свого табору.
Всі були перетомлені, бо майже три ночі ніхто не
спав. Сотня Лисенка тримала охорону табору і
помагала розвантажувати вози та частинно відпус-
кати фіри додому. Я поробив всі заходи до похорону
наших трьох убитих, доручив повідомити священ-

ника, викопати ями на цвінтарі та підготувати по-
чесну варту. Зробивши ці конечні зарядження, я
впав на нари і заснув.

Напад на табір

В той час, коли ми успішно переводили акцію у Вишнівці, наші брати по крові і також націоналісти-бандерівці, інтенсивно стягали з терену своїй боївки і відділи, готуючи їх до нападу на наш табір. Використовуючи обставини, що наше вояцтво після походу на Вишнівець буде втомлене, Крук призначив напад на день нашого повороту. Підступний напад почався приблизно о годині 10-ї ранку 6-го липня 1943 року. Наша сторожа зауважила, що підходять озброєні частини. Впали перші стріли. Упав тяжко ранений роєвий Булька, який повнив службу при охороні табору. Все, що було живе, кинулось до зброї. Спочатку ми думали, що по наших слідах прийшли ковпаківці, але швидко виявилося, що це були бандерівці. Не хотілось вірити, що брат на брата буде стріляти. Багато наших стрільців мали приятелів, односельчан, рідних і навіть братів у бандерівських відділах. Але, дійсність була перед очима. Іхня команда вмовляла в своїх стрільців, що це конче потрібне, бо від того залежить: бути чи не бути бандерівській організації. Вони не могли й не хотіли зрозуміти того, що на основах розумного політичного договорення в існуючих тоді обставинах можна було б створити одну сильну повстанську армію, яка могла б бути пострахом для наших ворогів. Ім хотілося монопартійної влади і в ім'я того вони підступним способом прийшли розброявати і вбивати своїх братів. Це була Ю'дина робота, якою вони сплямили історію українського народу.

Незабаром, після перших обстрілів провідник бандерівської групи прислав командирові нашого табору Хронові вимогу піддатись і скласти зброю. Бандерівських десять сотень та ще якесь число козаків, які перейшли до бандерівців з шуц баталіону з Го-

рохівщини затіснили кільце навколо нашого табору. На мій запит у Хрона, чому він не дає наказу відкрити вогонь, він сказав, що такої відповідальності на себе не візьме, хіба в конечній необхідності. Він наказав мені негайно з одною чотою зайняти гору, яка була біля табору і чекати дальших наказів. Я швидко зібрал призначених стрільців, взяли кулемета „Кольта”, три кулемети „Дегтярова” та споре число амуніції і як можна швидше подерлись на призначене місце. Сонце гріло до неможливості. Піт заливав очі, а в роті було сухо, але гору ми зайняли, вкопали кулемети, і були готові до оборони. З гори було видно частину лісу на всі сторони табору. Вогнем нашої зброї ми могли б бути розігнати все бандерівське військо. Чекали лише наказу. Нам видно було всі оточуючі групи і вони не мали б захисту, коли б ми засипали вогнем наших кулеметів. Чекали наказу, але наказу не було. За короткий час з другої сторони гори почали підходити бандерівські вояки. Я попередив їх, щоб не зближувались, бо дам наказ відкрити вогонь. Вони затрималися. Підійшов їхній чотовий і зі сльозами на очах змальовував мені картину підступного наступу і цілу його підготовку. Він сказав, що не дасть наказу стріляти, бо є інші культурні форми порозуміння. Я його ще раз запевнив, що без наказу цієї гори не опущу, а хто хоче її здобути, то нехай попробує. Я чомусь думав, що Хрін зброї не здасть, а бандерівці не відважаться силою здобувати наш табір, бо це могло б бути початком кінця їхній партизанці.

Я чекав, за винятком короткої серії з автомата було скрізь тихо. Десь за годину часу прибіг гінець із запискою від Хрона, в якій він наказує мені зійти з гори в табір. Зійшовши в низ, я побачив неймовірну картину. На наказ командира, наші стрільці складали зброю. Не оминуло це й мосі чоти. Після розбросння нас негайно оточили бандерівці з автоматами. Я ніяк не міг пояснити собі цієї ганьби. Як можна було допуститись до того, щоб дати наказ здати зброю тим, які не могли ніде вибити зі становищ навіть малої мадярської залоги, яка охороняла залізничні мости, то як вони могли взяти нас? Я міг би легко з чотою піти в ліс і ніхто б мене не зупинив

і не розброїв би. Нащо було мене та ще й наказом стягати на це місце великої ганьби ?

Недалеко лежав наш вбитий хлопець, біля нього вже копали яму. Це був Гарячий з кінної розвідки, родом з Білокриниці. Я знов його від ранніх літ, як доброго і чесного юнака та українського патріота. Присутні оповіли мені, як Гармаш застрілив Гарячого тільки за те, що він не хотів віддати свого коня, якого привів з дому. Він просив, щоб його включили в їхні ряди, бо його бажання є дальше боротись з ворогом. Йти додому - говорив він, я не можу, бо мене німці застрілять. Я хочу битись з а Укра ... В тому моменті серія куль з автомата не дала докінчити слова „за Україну“. Я не знов, що робити. Не довго мені прийшлося роздумувати, бо раптом підійшли до мене троє стрільців з автоматами і навіть не питуючись, як я називаюся, приказали йти з ними. Привели мене до намету, де вже були майже всі наші старшини, за винятком Хрона. Намет був обставлений кулеметами і сильною охороною. В середині панувало напруження. Чотовий Макс розповів, як його потрактували, коли він пішов на переговори та попався в їхні руки і тому всім було ясно, чого стоять біля намету кулемети. Мій троєрідний брат Володимир, родом з Буші, будучи чотовим в сотні Юрка, підслухав, як згадував мое ім'я Олег-Юрко в розмові з начальником СБ (Служби Безпеки) Ранком, про те щоб мене замордувати. Довідавшись про це Володимир рішив негайно мене віднайти і допомогти у втечі. Він прийшов у намет, голосно викликав мое ім'я та приказав швидко збиратися, бо мовляв кличути мене до штабу. Вийшовши разом з намету, він сказав, що мені загрожує і що я мушу ще до вечора втекти. Випровадити з табору я не зможу, бо кругом стоять стійкові, які контролюють перепустки прохожих і звільнених. В таборі був рух. Вивозилося запаси амуніції, яку ще так недавно позичали в нас тільки на те, щоб було нас чим звоювати. Цілий ряд підвід стояло під магазинами, на які навантажува-

ли тільки що привезену нами муку. Володимир відпровадив мене до гурту, де сиділи наші стрільці, яких вже, що кілька хвилин гуртували відпускаючи додому. Він лишив мене там і сам скоро відішов. За кілька хвилин з'явилася Маруся і повідомила, що за мною вже шукає СБ та питали її, чи вона мене знає та чи могла б ім показати. Вона відповіла, що мене не знає і вони відійшли шукати інших інформаторів, які могли б мене показати. Баритися не було часу. Коли сторожа збирала групу розброєних стрільців до відходу, я використав цей розрух, скочив у корчі і подався в ліс. Ідучи лісом, не дорогами, а нетрями, я мав доволі часу ще і ще раз передумувати і застановлчтися, чи це часами не сон?.. Але ні, це не був сон, це була жорстока дійсність, яка згодом виявилась у повній своїй силі. Як пізніше показало життя, розброєння нашого табору не було звичайною пересічною подією, воно мало великі трагічні наслідки. Хвилевий успіх зробив бандерівців зухвалими, вони стали панами ситуації в терені небідчуваючи ніяких моральних ані етичних санкцій перед українським суспільством, з яким вони ніколи не рахувалися. Дивлячись на те все могло виглядати, що цей крок скріпив їхню партійну позицію. Навпаки, ця подія назавжди залишиться в нашій історії чорною плямою, як приклад злочинності, брудної боротьби одної партії за владу над цілим українським народом.

При цій нагоді також можна знайти виправдання нашему командирові табору за капітуляцію, бо він не хотів проливати братньої крові. Але в дійсності ця подія і її наслідки пізніше української крові не зберегли. Після розброєння до голосу прийшла Служба Безпеки (СБ). Це була ніби своєрідна тайна поліція, яка слідкувала за життям, охороняла політичний сектор своєї організації і підтримувала страх серед її противників. Може, не було б стільки лиха, якби ці становища займали розумні, культурні і патріотичні особи, а не вуличне шумовиня і бандити та ще й чужонаціональні, які люто, нечуваними досі дикунськими способами знущалися над нашими добрими селянами, нібито над „ворогами українського народу.“ А народ тяжко терпів від сва-

волі цісі Служби Безпеки, від якої ніхто не міг бути безпечним, а коли прийшли большевики, то деякі з тих есбістів без надуми пішли просто на большевицьку службу й далі катували наших людей, колись за це їх належно осудить історія.

Після розбросння

Втікаючи від смерти, а фактично з лісу після розбросння, з почуттям болю за доконане над нами насильство за яке мусілаб наступити фізична і духовна кара, людина впадає в таке психічне положення, коли тисячі думок просуваються через голову, з якими ніяк не хочеться погодитися. Сором і ганьба витискають сльози, сльози безпорадності і сором за нашу капітуляцію. Почуття вигнанця і злість на тих, які взяли на себе відповідальність провадити нас в критичний час злякалися і не виправдали довір'я. Почуття жалю пригнічувало так, що сльози самі котились хоч плакати не хотілося.

Вийшовши на край лісу, став я і не знов, що робити й куди мені йти. Попастися в руки німцям, большевикам чи бандерівському СБ - кара однакова, не було різниці. Насувалось питання, невже ж я гірший за ворога? Невже ж я, який від молодих літ жив для свого народу і пішов в ліс для того, щоб його боронити тепер маю бути вигнанцем на своїй рідній землі?

Тепер я не міг простити Хронові, що він дав наказ здати зброю, як і як також того, що своїм життям заплатили вже двоє друзів і ще чимало заплатять. Що буде з тими, що були арештовані? А це ж цвіт нашої землі, якого не можна ось так насико виплекати. А що далі буде робити СБ в терені, коли довідається про розбросння? Я не мав відповіді на ці питання. Хоч я й бачив в своїй уяві наслідки, але боявся навіть про них думати. Хрін знат, що йому нічого не загрожує, бо його шкільний приятель Лобар і інші старі друзі, які займали чолові становища у бандерівському проводі, не дозволяють, щоб сталася йо-

му кривда. Але за других він не думав і не турбувався. Мене це злостило до тої міри, що хотілося мститися на всіх тих, які так безвідповідально керують і думають.

Пішов я до села Сапанова, де перебував Оса зі своєю боївкою. Не довго довелося мені його шукати. Він і його друзі, так само, як і я, болюче переживали цю подію і не розуміли, чому якраз Хрін дав наказ здати зброю. Цілу ніч ми проговорили і рішили, що боївка Оси буде зародком другого відділу, бо інакше СБ вимордує всіх. А коли вони довідаються, що є збройна група, то будуть боятися пімсті. Ми також постановили нав'язати зв'язок з Дубенщиною, Володимирщиною, Луччиною і з Проводом Організації та довідатися, що маємо робити далі.

Боївка Оси була добре озброєна. Всі хлопці як орли були добре одягнені, а ще краще озброєні. Синьо-окий стрункий Підкова Носив кулемета „Дехтярова“ і два запасних диски амуніції, з якими він не розставався навіть тоді коли спав. Шпак, Кобець, Іван та інші друзі, давно були відомі з діяльності в Організації і тому Оса мав їх у своїй боївці. Павло мабуть від уродження мав добрий дар розвідника і тому Оса вживав його для розвідки і ми були певні, що ніхто з поміж нас вже не зложить зброї і легко нас не можна буде взяти. Ми - сказав Підкова, не були тими, що почали проливати братню кров, але у власній обороні ліпше нехай,,брат“ не лізе !

Хоч село Сапанів було сильним осередком ОУН під проводом полк. Мельника, то все ж таки ми сподівалися, що бандерівці будуть старатися його опанувати, бо воно розположене на шляху зв'язків з Галичиною. Оса ще раз представив мені, над якою територією ми пануємо і заявив, що від сьогодні буде зуб за-зуб, і око за-око. Він сказав, що від тепер потурати братовбивцям не будемо, бо погинемо всі і навіть не буде кому колись сказати, защо ми загинули. Рішили також зробити заклик до всіх тих друзів, які залишили ліс, що у випадку небезпеки нехай добираються до нашої боївки.

В цей час справа зв'язку не була легкою, бо по селах гуляли бандерівські боївки СБ і люди, які попадали в їхні руки, без їхньої клички чи перепустки,

наражали своє життя на небезпеку. Ми також сподівалися, що провід Організації ОУН буде робити якісь заходи, але це лишилося лише сподіванням. За дуже короткий час по розбросні доходили до нас дуже тривожні чутки, про жорстокі розправи СБ, але заспобігти тому ми не мали жадної можливості. СБ, діставши нові директиви мобілізації та поведінки з ..ненадійними", розброснimi людьми, почали акцію чистки під кличем - ..мобілізації до лісу". В Службі Безпеки були переважно люди, які не вагалися убивати навіть рідного брата і тому допускалися великих жорстокостей. В службі СБ, були навіть недобитки розбитої советської армії узбеки і багато іншого темного злочинного елементу, який користаючись з того, що їх прийняли ..на роботу", творили неймовірні злочини для того, щоб сподобатись начальству.

Чорні дні Волині

На наслідки розбросення нашого табору не довелося довго чекати. Бандерівці уважали себе панами ситуації в терені і почали закріпачувати не чужий, а таки свій український народ. Іхні станичні по селах, які виконували адміністративну роботу для підтримки і допомоги так зв. „революції”, спиралися на Службу Безпеки, тому не важко було забрати в господаря останню корову та борошно для своїх харчових засекречених криївок. Станичний був не тільки начальником, а й постражом, бо ж на його накази виконувалося все. Він давав перепустки потребуючим переїзду в друге село, згідно зі своїм розсудком і сумлінням давав селянам різні наряди, а все те покривалося ім'ям „революції”. В зв'язку з тим селянина безконечно тягали на різні роботи, або просто для власної потреби чи розваги. Такого режиму, чи знущання наш селянин ще не переживав і за часів ворожої окупації.

Звірств і злочинів, які виконувала бандерівська Служба Безпеки й на воловій шкірі не списав би. Щоб не бути голословним подаю кілька прикладів.

Мабуть на завжди в пам'яті людей із сіл Татаринці та Якимівці залишиться страшна подія - помсти Служби Безпеки над священиком о. Іваном Собком. О. Іван був настоителем української православної церкви, яка обслуговувала два вище згадані села - Татаринці і Якимівці. Він не був звичайним священиком, який лише відправляв Богослуження й виконував інші церковні обряди. Він ішов в народ, цікавився його життям і працював для нього, давав людям різні добре поради та дбав за підвищення української національної свідомості своїх парафіян, його релігійними і патріотичними проповідями захоплювалися всі люди з околичних сіл. Парафіяні цієї церкви були гордими, що мають такого священика і не раз говорили, що це Бог змиливався над ними і послав ім такого священика.

Однофамілійців - Собків в селі Якимівцях було більше, і всі вони були добрими господарями і заможно жили на своїх хуторах. З вибухом Другої сві-

тової війни, двох Собків Михайло і Василь, будучи ще юнаками, подалися на захід на Холмщину. Отець Собко лишився між своїми вірними, терпів наругу безбожницької совєтської влади, яка все ж таки не наважилася заборонити йому відправляти Богослуження в церкві, знаючи, що о. Собко користувався не тільки великою повагою і популярністю, але й широю любов'ю всього довколишнього населення.

Нераз викликали його до НКВД, часто тероризували і погрожували, але він все перетерпів з великою надією і вірою у краще майбутнє.

Почалася німецько-совєтська війна. Яка була радість, що нарешті прийшов кінець пануванню божницької влади над нашим народом.

Повернувшись з еміграції брати Собки - Василь і Михайло, які на заході стали по стороні ОУН під проводом полк. Мельника, а іхній настоятель о. Собко, який може навіть належав до Організації Українських Націоналістів і схилявся до ..революційної" ОУН під проводом Бандери. Різні люди нераз перевонували його про зло, яке спричинило розкол, тоді ще єдиної ОУН, але це все було надаремно. Але прийшов час, коли Служба Безпеки на Крем'янецькіні своєю жорстокістю відкрила йому речі. О. Собко зрозумів куди може завести український народ така ..українська влада" зі злочинною Службою Безпеки і на Чесного Хреста 1943 року, відправив Службу Безпеки в Якимівцях, в часі якої в своїй проповіді палко засудив братовбивства, які доконувала СБ.

У своїй проповіді він закликав не вбивати своїх братів, не проливати невинної української крові, не ганьбити славної нашої історії, в якій завжди рішуче засуджувалися братовбивства. - Нам треба, казав він - всі наші сили зберігати для боротьби з нашими справжніми ворогами, докладати всіх наших старань до об'єднання до жертвенности в служенні свому народові. Сьогодні нам треба забути наші різниці поміж нами і всі сили спрямувати на боротьбу за волю України

Так сильно, так зворушливо промовляв о. Собко, що й камінне серце затремтіло б і зрушилось. Жінки плакали, а старі діди нишком утирали сльози. Кожному стали перед очима жорстокі звірства Окуня,

Кваса та й інших начальників бандерівської Служби Безпеки.

Не треба було довго чекати на відповідь Каїнових дітей, які відразу пришили о. Собкові „національну зраду”, за яку його, як ніби то свого члена мали право покарати. В зв'язку з тим один з начальників СБ „Сивий” придумав діявольський плян. Він наказав своїм чотирьом членам СБ вдягнутися в советські уніформи і закрастися на ніч до стодоли о. Собка. Вранці Служба Безпеки „заарештувала” тих ніби то чотирьох советчиків-парашутистів і проголосила, що о. Собко советський агент, який у своїй стододлі переховував советських парашутистів-партизанів. Що зробили з тими „парашутистами”, ніколи ніхто не довідався, але о. Собка Служба Безпеки повісила на дереві під церквою в Татаринцях. Висів він три дні з написом: „Советський агент, переховував советських парашутистів.”

Так обезчестила бандерівська Служба Безпеки великого національного і громадського діяча, духовного провідника і виховника народу. Ось такий був „революційний провід” бандерівської організації, який не вагався перед ніякими злочинами, для того, щоб всякими злочинними способами втриматись при владі.

Про цю страшну трагедію розказав мені Михайло Собко, з трудом стримуючись, щоб не розплакатися. З чотовим Василем Собком, я запізнався в загоні Хрона, який внедовзі з групою відійшов на Володимирщину. Чотовий Василь Собко (Граб) загинув у січні 1944 р. в боротьбі з польськими партизанами коло містечка Устиліг над Бугом, у колонії Корчунон. Перед відмаршом на володимирщину Василь також розказав мені, як рубанівська+ Служба Безпеки вбila старшину армії УНР, учителя й виховника молоді, сотника Коцюка.

Сотник Коцюк рахувався симпатиком ОУНР.++ який ненависть на себе стягнув тим, що гостро вис-

+ Від псевда „Рубан”, яким тоді користувався Микола Лебідь, якого вважають творцем СБ.

++ Організація Українських Націоналістів Революціонерів . Так називали тоді свою організацію бандерівці.

тутив проти Служби Безпеки за вбивство Марка Ковалишина. Старшому синові Ковалишина пощастило вирватись з Лабет СБ, а 14 -ти літня дочка Ліда в страху і в розpacі тинялася по Якимівцях, не маючи де притулитися й переночувати, тому сот. Коцюк пригорнув її до себе. Це було до невподоби районному СБ Сивому. Він доніс про це свому начальнику ві Кvasovі, а Kvас наказав убити сот. Коцюка. Есбеки наказ виконали, застрілили сот. Коцюка, а сироту Ліду забрали з собою і повісили її в загаєцькому лісі. Цей нелюдський злочин, убивство невинної молоденської дівчини, ще дитини, стягнув прокляття на голови есбівських катюг, яке тяжітиме над ними до кінця їхнього існування.

Родина Семенюків в Бережцях, була відома не тільки в Крем'янецькому повіті, але й по цілій Волині. Всі три брати Семенюки від давна брали активну участь в українському громадському й політичному житті. Ще в 1913 році, російська царська влада арештувала найстаршого брата Михайла, який тоді належав до відомої в історії Революційної Української Партиї (РУП) і засудила його за переховування нелегальної організаційної бібліотеки на ув'язнення у луцькій в'язниці. В часі революції 1917 року брав участь у всіх військових з'їздах в Києві та в Українізації українського війська. З доручення Уряду УНР був призначений комендантром поліційної округи, в яку входили бережецька, почайвська та радищівська волості.

За часів польської окупації, в 1921 році двох братів Семенюків були арештовані під закидом переховання зброї, защо пересиділи в Крем'янецькій в'язниці в особливо тяжких умовах три місяці. Після звільнення були безконечно переслідувані польською окупаційною владою. Після виходу з в'язниці, для того щоб піднести на вищий рівень українську національну свідомість, обидва старші брати взялися за організацію в Бережцях Відділу Товариства Просвіта, аматорського театрального гуртка, української щадничої кооперативної Каси та інших українських організацій, в яких особливо старший брат Михайло займав чоловікі становища, як на приклад : довголітній голова Товариства Просвіта в

Бережцях, Голова К. Комісії Українбанку в Почаєві, Голова Пасічничого Товариства Крем'янецького повіту, тоді, коли середній брат Анастасій цілий час займався аматорським театральним гуртком та завжди дбав за поширення діяльності товариства Прозвіта, а особливо його бібліотеки.

Коли в червні 1941 року в Україну прийшли нові „визволителі”, вже неначеб то з культурного заходу Європи і треба було негайно організувати українську адміністрацію Крем'янецького Повіту, тоді старшого брата Михайла Семенюка, навіть проти його волі призначено начальником бережецького району. В часі Німецької окупації, на цьому становищі, щоб зберегти українське населення від надмірного грабунку треба було бути особливо винахідливим та відданим українській громадській справі. М. Семенюк завжди вмів знайти способи так, що Бережецький район платив значно менші контингенти як цього вимагала німецька адміністрація.

На початку 1942 року з Києва наспіli тривожні вісті. Німецька адміністрація під проводом найбільшого німецького українофоба Е. Коха, розпочала нечуваний наступ на все українське національне життя. Почалася ліквідація українських наукових установ, української преси, шкільництва, коопераційних та інших громадських чи політичних інституцій. В цьому часі німці розстріляли відому письменницю Олену Телігу та інших відомих українських громадських чи політичних діячів. Цей терор німці розпочали під видом якихось „саботажів.” Цю німецьку акцію дуже спритно використовували советські та всякі інші агенти і завдяки цьому було страчено сотні українських невинних людей, якими наповнювалося ями, відомого під Києвом страшного Бабиного Яру. Тому в тому часі багато українців почали з Києва втікати на захід.

Зимою, при кінці 1942 на терені Крем'янецчини з'явився відомий військовик і член проводу ОУН м. ген. хор.(армії УНР) Микола Капустянський. Його присутність на терені Крем'янецчини викликала різне зацікавлення: уенерівці знали його, як видатного старшину Армії УНР, а для членів ОУНм він був членом проводу. Натомість серед бандерівців, його присутність на Крем'янецчині викликала особливе

занепокоєння. Вони підозрівали його, що начебто він прибув на Волинь для того, щоб в порозумінні з отаманом Бульбою-Боровцем організувати більшу партизанку проти німців. Але стрінувшись з ген. Капустянським було стверджено, що такого плану не було. Користаючи з його побуту на Крем'янецьчині Йому було запропоновано зробити доповідь на актуальну тему для особливо довірених людей, нащо він радо погодився.

Справу організації доповіді було доручено Юхимові Нікітюкові з Бережець (псевдо Лисий), який зумів передбачити всякі несподіванки. Доповідь мала відбутися в місті Крем'янці, в одному з будинків при вул. Широкій. На зовні на дальшу віддалу була встановлена варта, а по другій стороні будинку на всякий випадок стояла добра пара коней заряжена в сані.

Починаючи доповідь ген Капустянський перш за все зупинився на господарських можливостях воюючих сторін. Він ще не встиг як слід розгорнути тему, коли відчинилися двері і в залю вскочив задиханий вартовий і зголосив „НІМЦІ ЙДУТЬ! Хлопці в одну мить підхопили генерала під руки, захопили його плащ, течку і задніми дверима вийшли на бічну вулицю де чекали на нього запряжені в санях коні. За кілька хвилин до залі увійшов заступник гебітскомісара в товаристві відомого бандерівського діяча Ілька-Олега, який був перекладачем заступника Гебітскомісара і секретарем Міщени, тодішнього голови повітової управи (також бандеріаця), яка ще не була німцями ліквідована. Німець заглядаючи в бічні кімнати, почав розпитувати, що це за збори? Але Йому відразу пояснили, що це збори начальників районів та іхніх більших співробітників, які обмірковують питання адміністрації своїх районів. Таке засідання начальників районів цього ж дня таки справді відбулося. На цьому та ціла справа й закінчилася. Заступник гебітскомісара та Ілько-Олег змушені були з пустими руками вийти на вулицю.

Ця подія відбулася на очах щонайменше пів сотні людей. Для всіх присутніх на залі було очевидним, до якого низького морального упадку докотилася ця організація, яка для знищення своїх українських

політичних противників не вагається вживати на-
віть рук найбільшого ворога свого власного народу.

А тим часом сані з ген. Капустянським швидко наближалися до Бережець, тут він коротко затримався в М. Семенюка, а згодом маючи на увазі те, що за ним будуть шукати, був перевезений в лісничівку бережецького лісу. де він перебував два тижні під дбайливою опікою лісничого Олекси Шпака, який одночасно з тим був провідником ОУНм бережецького району. В цій лісничівці відбулося кілька цікавих зустрічів, на яких обговорено актуальні питання. ген. Капустянський пробувши тут в безпечному місці два тижні і коли все успокоїлось, був забезпечений харчами і по відповідному зв'язку відправлений в напрямку Львова.

Здавалося, що ця подія - врятування життя одному із заслужених українських воїків вищої ранги була добрим українським патріотичним ділом, але в бандерівському середовищі її потрактували зовсім інакше. Для них ген. Капустянський був потенційний конкурент, де був військовий фахівець, якого вони не мали. І тому всі, які стали на перешкоді його знищенню і мали інші погляди на організацію українського національного життя попали на „чорну листу”, а згодом всі вони в різних обставинах були підступно знищені т. зв. Службою Бзпеки.

І так підступно був знищений СБ Юхим Нікитюк, довголітній член Радикальної Партиї, організатор зустрічі з ген. Капустянським (псевдо Лисий+), Олекса Шпак, лісничий і провідник ОУНм Бережецького району, який переховував у своїй лісничівці ген. Капустянського. І врешті також, підступно були вбиті двох братів Семенюків - Михайло й Анастасій, які були довголітніми активними членами Радикальної Партиї та інших вже згаданих українських громадських організацій. Всі вони, ціле своє життя мріяли про вільну й незалежну Україну і за те були переслідувані різними окупантами. І нарешті згинули з рук своїх „братьїв-кайнів”, які поза владою своєї партії не бачили кращого людського світу.

Цю сумну історію розказав мені наймолодший брат Антін Семенюк, який в цьому часі жив в місті Крем'янці і який також ціле своє життя був активній в українському громадському й політичному житі.

Після вбивства братів Семенюків, наймолодший брат Антін Семенюк вирішив вияснити питання хто і защо вбив його братів?

В близькому сусідстві родини Семенюків жив Андрій Лобар-вихованець відділу Бережецького Товариства Просвіти, якої основоположниками були брати Семенюки. Між родиною Семенюків і Лобарів були дуже добре сусідські відносини. Андрій Лобар, ще як гімназист дуже часто заходив до братів Семенюків, щоб побалакати на різні теми, порадитись, а навіть помагали йому в дечому, коли була потреба. Тут його приймали, як свого близького.

А. Лобар, коли був учнем української гімназії в Крем'янці і став націоналістом, а коли 1940 р. прийшло до розколу в ОУН то він приєднався до бандерівців і був призначений членом повітового проводу на Крем'янецьчину.

Відвідуючи батьків в Бережцях А. Семенюк випадково стрінув А. Лобара, який також відвідував свою матір. Як оповідав А. Семенюк : при цій зустрічі Лобар був дуже збентежений, йому було дуже незручно і він стрінувшись з впертим і допитливим поглядом Антона перший почав говорити, що мовляв йому надзвичайно прикро, що трапилось таке велике нещастя з братами і він глибоко співчуває мені і всій родині, бо він знав братів як добрих людей і як добрих українських патріотів. Він сказав, що йому невідомі були причини вбивства Михайла. Яке сталося 22 січня 1943 р., бо він тоді був на Дубенщині, мабуть це сталося з наказу вищої влади. Натомість він знає більше про вбивство другого брата Анастасія, яке сталося 12 травня цього ж року. В організації йому розказували, що хлопці з СБ дістали наказ убити Олексу Шпака, який був районовим провідником мельниківців Бережецького району і який перешкоджав їм у їхній роботі, а тому, що вони цього дня разом їхали на роверах до Крем'янця, то вбили й Анастасія для того, щоб не було свідка. При тій нагоді Лобар просив Антона нікому не говорити про цю історію, бо коли довідаються в організації то потягнуть його до відповідальності за зраду організаційної таємниці. При цій нагоді зав'язалася розмова.

- Ну гаразд Андрію, скажіть мені чому Ви вбиваєте українців взагалі, а зокрема своїх вчорашніх друзів? - запитав Антон. - Адже ж я пригадую, як ви обидва з Олексою Шпаком з захопленням читали Донцова, пропагували націоналізм серед свого оточення, разом вивчали Декалог націоналістів, і тепер ви схвалюєте його убивство? Та ю чи судили ви Олексу і інших як це повинна б робити кожна революційна організація, чи доказали ви йому чи іншим українцям якусь національну зраду проти українського народу? Ні! Ви того не робили. І ось вбито вашого недавнього друга Олексу, та ю інших тільки тому, що вони трохи інакше думають, тільки тому, щоб позбутися в терені конкуренції для вашої організації. А тепер ви це називаєте організаційною таємницею." Подумайте Андрію, - це ж злочин!

Він спустив голову і стояв мовчки зніяковілий, і в кінці тихо промовив: „Ні, я з тим не погоджується, але я не маю на те ніякого впливу. І так ми розійшлися. Це була наша остання зустріч. Пізніше як казали він десь загинув в пожарі в часі оточення німцями. Правдоподібно справу убивства моїх братів він порушував серед знайомих своєї організації, бо незабаром в Крем'янці на одній з дальших вулиць мене несподівано стріниув один з чоловіх бандерівців - Міщена, який за німців до кінця 42 року був головою Крем'янецького повіту і в часі зустрічі весною 43 року вже був в підпіллі. Йому чомусь залежало на тому, щоб переконати мене, що моїх братів вбили не бандерівці, а ФУР (Фронт Української Революції). Однаке це була неправда, фурівці нікого з українців не вбивали, рішуче не визнавали. Держави 30 червня і більше співпрацювали з Бульбою-Боровцем. Правдивою причиною убивства братів Семенюків було те, що вони мали вплив на велику частину української громади на Крем'янецьчині, нераз неприхильно висловлювались про діяльність бандерівців і врешті те, що вони взяли участь в перехованні ген. М. Капустянського.

Причиною цього терору було ще й те, що бандерівці серед свідомого українського населення не мали великої популярності тому, що вони на селян накладали великі контингенти та постійно вимага-

ли багато послуг і незначними випадами на німців провокували їх до помсти, і тому кожний день горіли запалені німцями і польською поліцією українські села. При цьому гинули, безборонні люди, яких не було кому боронити. З приводу цього серед багатьох селян витворилось невдоволення, а щоб утримати дисципліну Служба Безпеки розпочала нечуваний терор яким непокірних нищила, а решту застрашувала.

В тому ж самому 1943 році ..Служба Безпеки провела т.зв чистку під кличкою ..Викорінити комуну''. Тоді в Бережцях жертвами цієї чистки: впали дві родини. Родина Тригубів з 18 літнім сином і родина Шишків (четири особи). Іх всіх наклеймовано комуністами. Чому? Тому, що Шишка був чоловік дуже бідний, малописьменний і зaledве вмів підписатися. За совєтської владі такі люди мали більше довіря і політруки постаралися зробити так, що Шишку навіть проти його волі вибрали головою колгоспу, але Шишка був людиною чесною спокійною і ніколи нікому не зробив ніякої шкоди. З цього становища його незабаром звільнили, але для СБ, це вже було великим п'ятном на його минувшині.

Інше становище було в Тригуби. Колись він емігрував до Америки і там працював як робітник і під впливом інших зацікавився ідеями Маркса . Після революції за часів польської окупації вернувся до дому і марксизм розумів так, що кожна нація повинна бути незалежною, але в політику не мішався і лише працював в аматорському театральному гуртку. Коли 1939 року більшовики прийшли в Зах. Україну, то він вірив, що УССР повинна бути саме такою державою українських робітників і селян. Він був письменний і тому районова управа призначила його секретарем бережецької сільради. З уродження він був чесною людиною, працюючи в сільраді він з близька мав нагоду переконатися про всю забріханість совєтської влади і розчарувався до тої міри, що часто ризикуючи своїм власним життям допомагав чим міг всім місцевим свідомим українцям так, що з Бережець мало хто був арештований і вивезений до тюрем чи в далекі концтабори. Коли прийшли німці, то він був вже цілковито добрим українським

патріотом і скромно працював на своєму невеликому господарстві. Мав жінку і дуже здібного 18 - літнього сина. І ось одного ранку, літом 1943 року люди в Бережцях довідались, що протягом ночі в жахливий спосіб замордовано тих дві родини разом сім осіб. Дехто бачив світло в їхніх хатах, крики, лайки, благання рідною українською мовою. Ранком їх положили вряд на одному подвірі побитих понівечених. Пізніше було потвердження, що їх забили за те, що вони були „комунисти.”

Таких випадків було багато. Якщо картину лише одних Бережець представити в числах, то побачимо, що за жадної ворожої окупації тут не згинуло стільки українців, як за влади т. зв. „Держави” 30 червня 1943 року, а саме: 11 українців і цілком зукраїнізований поляк і 3 німці (з ляндвітшафту).

З тої причини мимохіть насувається питання, хто в тій злочинній роботі керував бандерівськими руками? Прикрі де були часи для всіх, а найбільше для тих, які через те втратили своїх рідних, подруг чи друзів і знайомих. Але спогадом життя їм не повернемо. Та нехай це буде науково і пересторогою наступним поколінням, які з того повинні зробити висновок, що визвольна боротьба не полягає в тому, щоб себе винищувати обезголовлювати народ від інтелігенції і відкривати тим двері для панування ворога. Ми мусимо пам'ятати, що кожна боротьба з ворогами, може бути успішною лише тоді, коли ми зуміємо об'єднати і захопити нею всі наші національні сили і спрямувати їх проти нашого ворога, а не поборювати один одного. В цьому випадку бандерівці були короткозорими і засліпленими непереможним бажанням деструктивної влади над власним народом і тому цей відтинок нашої історії вимагатиме окремої докладної наукової аналізи.

Несподіваний гість

Боївка Оси була одною з найсильніших бойових груп ОУН на Крем'янеччині і треба було бути вибраницем, щоб до неї дістатися. Хлопці були всі, як орли, відважні і добре озброєні. Вона вже мала свої бойові заслуги хоч би такі, як розгром експедиційного відділу жандармерії, яка їхала в Броди, розбиття охорони ляндвірта з польською поліцією в складі 26 людей і який, до речі, знат, хто це зробив, але боявся робити карні санкції і тому ніколи не заїжджав в село Сапанів. Та боївка зробила всі підготування до оборони перед несподіваним нападом, бо знала, що раніш чи пізніше Служба Безпеки дістане доручення, її зліквідувати.

Щодня до нас приходили нові люди, яким проведіння Боже допомагало врятуватися від смерті. Нераз у вільні хвилини я згадував Марусю, бо їй я завдячував своє життя, бо ж це вона віднайшла була моого троюрідного брата Володимира у відділі Юрка, який фактично забрав мене з під арешту вдаючи службового старшину. Вся санітарна частина включно з Марусею були перебрані відділом Крука і приділені до шпиталю. Я не надіявся на якусь можливість знову десь в житті зустрінутись з нею, але в перших днях серпня 1943 року, ідучи, вона заїхала в Сапанів, хоч фірман і бандерівська охорона остерігала її і дораджувала іншу дорогу бо мовляв, це „мельниківське царство”, але вона засоромила їх, називаючи боягузами, і сказала таки їхати, мовляв, сюдою багато блище, а вона мусить спішити ... Вони це і зробили, не знаючи її минулого. Серед села вона спинила підводу на мить і вступила до якоїсь хати напитись води. Там вона довідалась про мое перебування в селі, швидко вийшла поза хату і зникла в городах. Її проводир не дочекавшись Марусі і собі зайшов до хати, але господиня заявила йому, що та ваша дівчина давно вже пішла. Він спішно вийшов і як можна швидше виїхав зі села. Того ж дня нас повідомили, що якась дівчина хоче з нами говорити. Ні кому і в думку не прийшло, що це була Маруся.

Пізніше у вечорі на хутір біля Сапанова вона прийшла в супроводі зв'язкового на наше мешкання. Вона нам оповіла в деталях, що сталося після розбrosння нашого відділу, про смерть Бульки, якого ранили в живіт в часі розбросння, та не дали йому жадної лікарської допомоги. Говорила вона, що кілька разів пробували проговорити до начальства і нарешті звернулись до самого Енея і щойно той дозволив зробити операцію, але це вже було за пізно, бо ройовий Булька стік кров'ю і обезсильний помер. - Коли я добилася щоб дати допомогу Бульці - розповідала Маруся, - то дістала відповідь: „Собаці собача смерть”! Мої переконування, що він не собака, а повстанець і український патріот нічого не промовляли до тих людей. Вусатого також розстріляли тільки за те, що він засуджував братовбивства і саму акцію та спосіб розбросння. Вусатий був студентом середньої рільничої школи в Білокриниці, був справжнім націоналістом і не міг погодитися з тим, що сталося. Очевидно, що вони й не збирались переконувати його, бо й не мали на це жадних переконливих аргументів і тому рішили краще застрілити. Чула також, будучи в Дубенської групи, як двох якихось начальників говорили, що Чорноту (Василь Штуль) також треба пустити „під одкос”, бо він може наробити багато лиха. Отже не сподівайтесь, що Чорнота буде довго жити - казала Маруся. Оповіда вона також, як ставились до тих дівчат, які залишилися в санітарному відділі, вони їх цілий час мали на оці і трактували їх, як ворожий елемент та поінформувала мене, що за мною і Ковалем (брatom Оси), ще й досі тривають розшуки, бо не вірять, що ми втекли. „Мене” - говорила вона, - декілька разів розпитували, чи я не знаю де ти є і мовляв, що він добрий і потрібний нам хлопець. Я звичайно відмовлялася тим, що я навіть не знала його як слід, а тим більше де він, і врешті, чому я маю ним цікавитися. Ще довго оповідала вона про свої пригоди та про враження з останньо пройденого часу. Пізно в ночі, ми відвезли її на безпечне місце.

На другий день прибув зв'язковий і розказав нам, що діється на Дубенщині. Він говорив, що декого з наших хлопців насильно змобілізували до лісу, але

на другий день було знайдено іх помордованими, тому більшість з них ховається і вірять, що Провід поробить якісь зарядження, щодо їхньої безпеки. Ми рішили, що тільки при допомозі рейдуючого відділу ми зможемо зібрати своїх людей і зберегти їх від смерти, а за цей час, мабуть прийдуть якісь директиви з Проводу. Зв'язковий Котьо відійшов на Дубенщину з метою повідомити ще існуючі боївки про наше рішення. За кілька днів ми вирішили йти в дорогу. Проходячи від села до села, цілий час зустрічали наших хлопців, які долучувалися до нас і побільшували наш загін. За один тиждень нашого походу ми зібрали 69 - старих партизанів. Петро в селі Судобичах зробив в кузні підвоззя до противанцерної гарматки і поремонтував два вози. Отже, ми мали вже і гарматку і амуніцію. Мали також і три пари коней з возами, які належали до табору нашого розброєного відділу.

Зробивши рейд і зібравши наших хлопців на Дубенщині, ми вирішили нав'язати зв'язок з Луччиною. а самі цілим відділом вернулись на Крем'янеччину. По дорозі вночі ми зустріли якусь бандерівську сотню. І мало що не дійшло до стрілянини, але якось роз'їхались. Очевидно, вони знали, хто ми і вдарили на сполох, що „мельниківці“ реорганізуються.

Хоч у нас і були люди і не бракувало зброї, але не було бойового духа, бо всі здавали собі справу з того, що для продовження нашого існування нам доведеться битися з бандерівцями і проливати кров не ворожу, а українську. Чи для такої боротьби варто організувати відділи?

Брак зв'язку з Проводом ОУН відтягав ті питання до вияснення. Були голоси, чи Провід взагалі одобрить нашу діяльність, навіть як ми в обороні свого життя пролієм братню кров? Адже ж хтось за таку діяльність буде відповідати. Такі ж інші міркування не давали нам можливості навіть продовжувати похід і збирати решту наших недобитків. І тому було остаточно рішено чекати наказу Проводу і коли він не дозволить на формування відділу, тоді ми розійдемося по домах. Довго ми чекали зв'язку і не дочекалися. Утримання такої кількості людей лише задля самооборони не виправдувало себе, бо обтя-

жувало наших добрих селян, які нам симпатизували. Починати акції ширшого розміру без згоди Проводу, ми не ризикували і тому рішили групами по десять осіб розійтися по селах, щоб не обтяжувати оників і тих самих господарів. Ми вирішили також не робити відплатних нападів на бандерівців, а зброю вживати лише в своїй власній обороні. Тяжко було знову прощатися з друзями, які йшли в невідоме і не знали, чи доведеться ще коли-будь побачитись, чи ні.

Коли чутки про організацію нового відділу прокотилися по околиці, бандерівський провід на Крем'янеччині, щоб не допустити до його скріплення наказав мобілізацію всіх тих, які були колись в лісі в таборі Хрона, яких після розброєння було відпущенено додому. Деяких хлопців їм вдалося взяти, але незабаром їх познаходили помордованих по криницях. І коли ми знов, як боївка вернулись до села Сапанова і довідалися про ці нові злочини, тоді стало нам жаль за нашу ухвалу, що ми вирішили розформуватись, бо тим ми допомогли сваволі СБ, яке посилювало терор для того, щоб таким способом контролювати терен. У селі Минківцях Вербівського району на Дубенщині Служба Безпеки задушила путом отця Корильчука і причепила таблицю з написом „Ворог народу“ тільки за те, що він під час Служби Божої в часі проповіді сказав: Погано, що наші хлопці б'ються між собою, бо це буде велика полегша для наших ворогів“. Ще того самого вечора його було замордовано. Після цього за короткий час розправились з Петром Гонтою, який був районовим секретарем у Вербі. Сам Гонта був родом із села Стovпця. У Вербі також постріляли братів Космачуків - Петра і Михайла, а також Синкевича і Циринкевича.

Тяжко було приглядатися і толерувати таку поведінку СБ, яка так жорстоко розправилася зі священником і з іншими свідомими українськими патріотами. Що ми мали б робити? - Ми мали б протиставитись насильствам, - чого ми ще дальше чекаємо?

З приводу того вкрадались думки підозріння і здавалось, що тут щось не в порядку. Невже ж Провід залишив нас на повне знищення? Невже ж не можуть вони поінформувати нас, що ми маємо робити дальше? В зв'язку з тими подіями тягнуло нас

до пімsti за заподiянi нам кривdi. Тягнуло до активностi, до вирiшенiя цього питання, а не безконичного чекання невiдомого. Були й такi думки: а може дiйсно ми нiкому не потрiбнi і всi про нас забули i не звертають увагi на наше iснування?

Завдяки цьому СБ побачило, що ми niякоi вiдпalttnoї akцii не плянуємо i доручило синовi рiзника з Бiлокриницi Андрiєvi Байдi (псевдо Гречаний) знайти спосiб на нашу лiквiдацiю. Ми всi знали його дуже добре, як п'яничу без будь-якоi iдеi, ale не знали, про кривdi, якi вiн заподiяв в довkoliшних селах. При зустрiчах вiн намовляв нас, щоб ми включилися до бандерiвських загонiв. Вiн запевняв нас, що й..олосок не спадe вам з голови", коли ви приснастесь, a одночасно зi своimi хлопцями почав робити riзнi провокацiї, щоб стягнути репресiї з боку nимцiв. При цьому вiн накладав податки на селян наших прихильникiв, a у випадках не виконання погрожував iм репресiями, ходив зi свою bandою i робив iншi шкоди, якi годi тут перечислити. Ми попередили його, щоб змiнив постupовання, bo колись за це йому доведеться вiдповiдати. Звичайно, вiн завжди вiдпекувався вiд будь-яких поганих вчинкiв.

Нарештi осiнню 1943 року прибув до нас зв'язковий i поiнформував, що Провiд ОУН не бачить доцiльности розбудовувати вiддiли, iснування яких могло б викликати братовбивчу вiйну на бiльшу скалю. Коньюktura i так не завидна, bo nimeцька armiя швидким ходом котиться на захiд. Знов органiзувати вiддiли i висилати iх в Карпати не вiправдається, bo разом з приходом bильшовикiв треба було б iх знов перекидати на Полiсся, що було б не легкою справою. Вам треба за всяку цiну зберегти людей, ale не u великих вiддiлах, a в малих боiвках, з якими легше буде дiяти пiд советською окупацiєю.

Такi постанови Проводу aж niяк нас не задовольняли, bo ми вже мiсяцями спали не роздягаючись i ховались вiд ..своiх", a не чужих наiздникiв. Новi директиви, на якi ми так довго чекали, не дали нам можливостi злiпитись до купи. Marusya, яка була спритною зв'язковою, рознесла новий наказ по всiх наших боiвках на Дубенщинi. Виглядало, що стан був безвихiдний. СБ, маючи новi доручення, спини-

ло можливість будь-якого зв'язку. Небезпечно було висилати навіть в сусіднє село, бо по дорозі могли перестріти і питати про перепустку від станичного. Коли перепустки не було, а ще як не був мешканцем близького села, пиши ..пропало". СБ мало усіх нас на своїх списках і хоч ніякої кривди ми їм не заподіяли, то все ж таки вони чатували на нас, як кіт за мишами. Маруся до Сапанова більше не повенулася. По дорозі назад вона відвідала свою родину і хотіла ще побачитись з рідною сестрою в селі Ситарах Дубенського повіту. На другий день пастухи на узлісці знайшли свіжу могилу, повідомили близьких людей, відкопали яму і в ній знайшли тіло Марусі. Але чи це була мед. сестра Маруся, цього не можна було устійнити. Як її підслідкувало СБ і як вони її спіймали, цього ми ніколи не довідалися. Ця трагічна подія глибоко вразила нас всіх, а мене зокрема, яку я пережив дуже боліче. Вона на завжди залишилася в нашій пам'яті, як дівчина геройня.

Після одержання директив від нашого Проводу зібралися ми ще раз гуртом обговорили важке наше положення, яке заіснувало після розбросення наших відділів. Це ж бо дало вільну руку бандерівській СБ в погоні за ..ворогами народу" в першу чергу розправлятися з усіма тими, хто до того часу симпатизував чи співпрацював з мельниківцями. Спеціально погоня продовжувалась за тими, хто був у мельниківських таборах і не повинувався їхній мобілізації, інакше кажучи, сам не зголосився, щоб СБ наложило путо на його шию. Затискався режим, накладалися контингенти на наших селян, а за невиконання конфіскувалися коні, вози та рогату худобу. Такий стан панував по всій Волині.

Незабаром ми довідалися, що на Луччині оперує наш відділ під командою сотника Нечая, який до цього часу не тільки не дався розброїтись, а в багатьох випадках завдяки вмілому маневруванню панував над територією і розброяв бандерівські частини. Ми знали також про існування нашого сильного відділу Волинця, який оперував на Поліссі, але нав'язати з ним якийсь контакт нам не вдалося.

РЕЙД ВІДВАЖНИХ

Була суха осінь 1943 року. Боївка Оси побільшувалась і дійсно контролювала частину Крем'янецьчини. СБ Гречаного ми толерували, бо через нього ми довідувались, що діялось в бандерівському царстві. Але одного вечора чоловік із села Млинівці розказав нам, як Гречаний замордував його брата за те, що він мав якісь ще кавалерські порахунки з сусідом. Очевидно, що той сусід намовив Гречаного, і цей його безборонного застрілив. За кілька днів ця вістка рознеслася по цілій околиці, і Гречаний більше туди не показувався. В тому ж таки часі сталась присмна несподіванка: наш зв'язковий І.Файка повідомив нас, що прибула наша боївка аж з Луччини і шукає за нами. Ми думали, що це якесь нова провокація, але незабаром довідались, що з ними є зв'язковий з Дубенщини Вітраченко і це нас надзвичайно підбадьорило.

З Луччини до Крем'янецьчини далека дорога і ми знали, що їм не легко було добитися до нас пішки, але після короткого відпочинку, вони всі були здорові, бадьорі і веселі та з гумором оповідали про свої пригоди в часі подорожі. Серед них були такі цікаві друзі, з якими пізніше нам довелося пройти довгий і небезпечний шлях з різними пригодами. Це були : полк. Тур (Гарасименко, Черкас, Гіркий, Вовк, Фриц, Довбня, Окунь, Смуглявий, Остап і непереможна мед.сестра Галка, яка у всіх боях брала участь і завжди вміла підбадьорувати інших, вона часто говорила: ..як жити рабом, то краще згинути героєм ! або ..До відважних світ належить, то чому ж нам не бути відважними ?"

Після знайомства почалися цікаві розмови, які тривали цілу ніч майже до ранку. Коли почав говорити друг Пшеничний то нам здавалось, що наче ми всі давно були знайомі, близькі чи навіть рідні. Галка була не перевершена у своїх дотепних жартах і витворилася така атмосфера, що ми забули про сучасне й незавидне наше положення. Присмна зустріч була й тим, що ми побачили й відчули, що ми не

самітні, що є ще більше таких, які не капітулюють. При тій нагоді ми довідались про події на Луччині та про їхню діяльність. Відділ на Луччині має свою власну друкарню, в якій друкуються летючки для інформації їхнього громадянства, в яких висвітлюють жахливі події та сучасний стан нашого положення. У своїй літературі Черкас критикував загонистих бандерівських ватажків та їхню роботу, яка не принесе жодної користі українському народові. Своїми масовими мобілізаціями і збільшенням партизанських відділів і включенням до боротьби всього українського населення, вони виставляють наш народ на непотрібні втрати. Звичайно - казав він - ми мусимо давати відсіч нашим ворогам, щоб прикоротити його сваволю, але не йти з ним на тотальну розправу, бо час справжньої революції ще не настав, і бити зараз німців, - це значить допомагати червоним, а бити червоних, - це значить допомагати нацистам - харцизам, які викорчовують нас з рідного ґрунту, як непотрібний ліс. Він закликав нас берегти наші сили до того часу, коли бій треба буде звести таки за наші власні інтереси.

Ми з захопленням слухали Черкаса про пригоду з Окунем, який розносив по селах летючки і попав у руки німцько-польській поліції. На щастя його не застрілили на місці, а побивши завезли до Луцька й передали в руки жандармерії. Знаючи німців ми були певні, що його розстріляють, а тому не гаючи часу ми написали листа до німців з вимогою, щоб вони звільнили Окуня. Бо в іншому випадку ми стократно відплатимось за його смерть.

Вже при першій зустрічі та короткій розмові Черкас зробив на нас приємне враження. Я відчув в його розмові дух рішучості, що є доброю прикметою провідника. Його бистрі, але ширі сині очі та мила усмішка, додавали ще більше гармонійності та шляхетності в його руках. Він, коли говорив не любив сидіти, він мусів рухатись. На наше здивування, - продовжував Черкас, - на четвертий день появився наш друг Окунь та ще й з листом від німців. В листі німці запропонували зустрітися з провідними людьми цієї групи, до якої належав Окунь. Ми взяли до уваги обставини, в яких знаходимось:

тюрми наповнені нашими людьми, яких німці розстрілюють таsovєтсько-польський терор по наших селах, диктували нам йти на переговори, не контактуючи з нашими вищими чинниками, бо на це не було ані часу, ані можливостей.

У половині вересня 1943 року ми договорились про першу зустріч, яка мала відбутися на цвінтарі села Мидуші на Луччині і відповідь послали тим самим посланцем. Ми не ставили передумов скільки мало б бути німців у часі зустрічі, яку будуть мати зброю, це мабуть дивувало їх, що ми не боїмося навіть більшої групи, ми виходили із заложення, що на переговорах не мас потреби більшої кількості людей. З нашої сторони був тереновий провідник з Луччини, Черкас, „тобто я“ і друг Вовк. Ми не підготовили жадної охорони, а от так у двійку при пістолях та з гранатою (в кишені) пішли на намічену зустріч. По дорозі між собою договорились, коли б заносилося на якусь провокацію, то пускай в рух гранату.

Приблизно о год.: 3:30 -ть на шоссе Луд'к і Рожище з'явилися тягарові німецькі машини, які минувши цвінтар, зупинились на долині. За ними надіхала особова військова машина, яка зупинилася напроти цвінтаря. За нею надіхали ще дві тягарові машини з військом. Недоїжджаючи до легкої машини вони зупинилися, однаке військо з них не вигрузилося. З особового авта вийшло п'ять осіб і направились в напрямку цвінтаря. При вході на цвінтар один з них (мабуть перекладач), вигукнув російською мовою: „чи є тут хтось?“ - ми відізвались. Німці почувши відповідь безпечніше вступили на територію цвінтаря. Ми тепер виразно бачили, як вони до нас наближались і на їхніх обличях було видно поденервовання. Після взаємного представлення я зясував їм, що для безпеки зустріч відбувається тут на цвінтарі, нащо німці, здвигаючи плечима погодилися. Після знайомства ми приступили до справи ділових переговорів. Після всього було видно, що провідником з їхньої сторони був представник з Рівного. На початку розмови, я докоряв їм, що німці, увійшовши на територію України ведуть колоніяльну політику, винищення українського населення і це є причиною нашої ворожнечі. На це питання вони

не могли вони дати логічної переконливої відповіді і зрештою для нас було зрозумілим, що це все залежить від їхньої вищої влади. В зв'язку з тим ми виставили їм чотири пункти засадничих вимог, від яких ми узaleжнювали чи наші переговори будуть дальше продовжуватись. Ці вимоги були слідуючі:

- 1) Негайно припинити терор німецько-польської поліції.
- 2) Звільнити усіх в'язнів з в'язниць, за винятком комуністів і бандитів.
- 3) Дати нам відповідну кількість зброї й амуніції на озброєння нашого першого куріння для боротьби з польською і советською партизанкою, які разом діють на шкоду українського населення.
- 4) Передати всю адміністрацію в українські руки, а німці, повинні б залишитися лише зв'язковими.

Німці нас уважно вислухали, з трьома першими точками погодилися, але точку четверту відложено, тому, що в цій справі вони не мали ніяких уповноважень, але заявили, що її представлять для розгляду відповіднім властям, слідчуу зустріч вирішено відбути в Луцьку. На тім розмова була закічена і німці відібрали. Друг Вовк заложив безпечник у гранату і зіткнув, виглядало покищо все гаразд. Після цього ми подивились один на одного і пішли про все повідомити наших друзів, які нетерпляче чекали на вислід наших переговорів.

Друга зустріч відбулася за тиждень в Луцьку, у квартирі політичного відділу. Зі сторони німців на зустрічі були: два полковники, три майори, сотник Асмус з Луцька й д-р Піц, представник Райхкомісаріату України з Рівного, у цивільній одежі.

Розмова й прийняття, яке вони влаштували, затягнулися досить довго, бо знову ще раз обговорювали питання, які були порушувані попередньо. І тут знову повторилося те саме, що на три згаданих по-передньо точки вони погодились цілковито і пообіцяли виконати їх негайно, при повній нашій участі в часі звільнення політичних в'язнів. Натомість на четверту точку, як сказав д-р Піц вони не мають уповноважень, бо мовляв цю справу своєчасно можна буде вирішити лише в Берліні.

Йдучи на цю зустріч, ми знали добре, що німці ду-

мають в Рівному і що думають тепер в Берліні про Україну, якщо вони виграють війну. - вони зроблять з неї колонію. Але ми вже бачимо також, що воєнне щастя від них відвертається і тому нам треба в руки взяти справжню зброю і навчитися нею як слід володіти. Нам треба принаймі до певної міри, хочби й таким способом припинити німецький терор, щоб скоротити терпіння українського народу. І тому ми не мали іншого виходу лише прийняти тих три передумови, бо це було краще, як нічого. Приблизно так закінчив свою промову Черкас і просив висловитись на цю тему присутніх.

Для нас, які тут опинилися неначе в зашморгу, це виглядало ніби казка, для нас це наче відкривалися двері в широкий світ, в якому ми могли б щось доброго зробити і тому ще довго обговорювали цю тему, і врешті, стало легко і весело : Вовк з гумором розказував цілу історію їхньої подорожі з Луччини на Крем'янецьчину, якто вони несподівано стрінулися з якимось бандерівським відділом і готовлячись до бою, швидко розсипались і залягли, але біда в тому, що полковник Гарасименко мав дуже гарні чоботи, які під світлом місяця дуже блестіли і зраджували його позицію і зрештою позицію всієї нашої групи. Але цілий бандерівський відділ, чомусь не мав великої охоти вступати з нами в бій хоч наша група була далеко меншою. Вони покрутілись і залишили нас в спокої. Після цього ми докориляли полковникові переконуючи його, що ці чоботи до партизанської війни зовсім не надаються, але з цього нічо не вийшло, полковник і дальнє ходив у своїх гарних, але небезпечних чоботях.

Ранком падав дощ і хоч наші гості були ще потомлені далекою дорогою, то не було часу на відпочинок, бо ми намірiliсь вирушити в рейд по Крем'янецьчині і Дубенщині від села до села, там, де ще могли бути наші недобиті хлопці.

Після цього походу та після бою з поляками в Туніках, зібравши понад сотню хлопців ми повернулися до Білокриниці і з відти відіхали на Луччину де отaborились в селі Підгайці у школльному будинку.

На ЛУЧЧИНИ

Повернувшись на Луччину, місцеве населення прийняло нас дуже прихильно. Ми плянували, після цього далекого і корисного рейду принаймі кілька днів відпочити. Але нічого з того не вийшло. Наша розвідка донесла, що вона відкрила штаб советської партизанки і його охорони під проводом одного з видатніших советських партизанських вожаків Д. Медведєва. В цьому часі це вже не були особливо великі відділи, які могли б вступати у відкриті бої з німцями. Іхнім завданням було робити більше підривну та підготовчу роботу. Вони часто зривали мости, залізni дороги та інші військові об'єкти. А німці все це записували на рахунок місцевого населення і нераз жорстоко мстилися, випадаючи в тих місцях українські села. Червона армія постачала для тих партизанів зброю, амуніцію та інші воєнні матеріали, але харчуватися вони мусіли коштами місцевого населення і це пов'язане було з грабунками та насильствами наших людей. Ці партизани, коли німці нападали на українські села ніколи не ставали в їх обороні. Навпаки вони це використовували для противіменецької пропаганди, а навіть провокували такі пацифікації для того, щоб життя місцевого населення зробити тяжчим, щоб воно бунтувалося проти німців. Вже в 1942 році німці на Поліссі в містечку Цумані та Олиці арештували й розстріляли 163-ох свідомих українців закидаючи їм саботажі та непослух. А в 1943 році в Кортилісах Ратенського району Ковельського повіту, через провокацію советських партизанів німці зробили масакру, в часі якої вистріляли масу людей. Це був початок карних санкцій, якими знищено на самім тільки Полісці 108 сіл.

В половині та під кінець 1943 року, советські відділи скріпилися за рахунок советських полонених та тих зі східніх земель України, які були в рядах УПА, але „лебедівська чистка” загнала їх до інших „візволнителів”. Також велике підкріплення советським партизанам прибуло від польських партиза-

нів, яким були вигідні ті самі недоступні терени Полісся що й большевикам. Багатьом польським осадникам, які ще оціліли від часів советської окупації, від репресій СБ та УПА, шукали порятунку в більших польських колоніях, таких як: Гута Стефанська, Пінська Доліна, Пшебраже, Целковіце Вельке та інші. Це були польські твердині, де вони знайшли притулок і готовились, щоб, огнем і мечем" після виграної війни прилучити Польщі територію Волині та інші не свої втрачені землі. Друга частина поляків після втечі до лісу української поліції, пішла на співпрацю з німцями, обсаджуючи опорожнілі станиці поліції та послуговуючись провокацією, помагала нищити українські села. У висліді це було так, що поляки легально, наче з доручення німців, вдень палили українські села Полісся і Волині, знов же їхні брати, згуртовані по колоніях, які навіть діставали від німців зброю (начебто для оборони), насправді ж використовували її для нічних виправ на українські села, а пізніше тією ж зброєю били німців.

На Луччині колонія Пшебраже була сильно озброєна німцями, з якої поляки нічними випадами палили і грабили всі довколішні українські села. Ці самі польські „пляцівки" мали зв'язок з советськими партизанами. І тому не дивно, що Медведев появився біля колонії Пшебраже, шукаючи зв'язків з добре озброєним осередком, який хотів вжити для поборювані німців. Поляки на Пшебражі не орієнтуючись в загальній ситуації, боялися впустити в свою колонію большевиків, бо довідавшись про це німці, могли б робити на них репресії. І власне тому була заплянована і влаштована зустріч Медведєва з поляками на хуторі біля Пшебраже. Пшебраже було тим вигідне, що по обох сторонах за селом простягалися горби, а самий центр був наче захованний в яру. По обох вершинах були густо розміщені кулеметні гнізда і добре заплянована оборона.

Вибралося нас на цю акцію 42-ох повстанців під командою Гіркого, який дуже добре знав цю околицю. Гіркий був дуже вдоволений, коли нас чотирьох - Оса, Кобець, Пшеничний і я (Макух) підсилили його групу. Підіхавши до призначеного місця, ми по-

бачили під лісом на схід від колонії кілька білих хаток, в яких, згідно з інформаціями, мають перебуватиsovетські партизани. З північно-східньої сторони у віддалі приблизно сто метрів був густий сосновий ліс, західня сторона була більше відкрита з малими узгір'ямами і корчами. Повстанці тихцем залягли під лісом, а нас шість озброєних в автомати мали перевірити хати, граючи ролю червоних партизанів. Підійшовши до першої хати, ми не знайшли й живої душі і попрямували до другої, і там не було нікого. Тоді наші очайдухи, такі як Кобець і Оса, вже бігцем пішли до третьої. До них долучилися я і Гіркий, і коли ми увійшли до сіней, прискочив Пшеничний і сказав, що в стайні повно осідланих коней. В ту ж хвилину, коли Оса став ногою на драбину, щоб подивитись на горище, я зауважив, що звідти показались дула двох автоматів. Інстинктивно я дав довгу сальву і ми швидко вискочили на двір, але далеко нам не довелося відбігти, бо густий ворожий вогонь, примусив нас залягти серед подвір'я. З вікон і горища сипався град куль. Наша залога з підлісу безперервним вогнем з чотирьох кулеметів била по вікнах, не даючи їм прицілитись. Нашу ситуацію ускладнювало те, що це були вишколені військовики, які знають як використати перерви нашого вогню і в часі тих перерв можуть нас вистріляти.

Все кипіло. Бій не переривався, ми на зміну тяглим вогнем обсипали хату. Довкруги нас кулі рили замерзлу землю і вили різними голосами рикошету. Ворожа сила вогню з автоматів далеко перевищувала нашу вогневу спроможність. На щастя, запальна куля запалила хату, яка була крита соломою. Ми зосередили сильний вогонь по дверях та вікнах. Я обертається на всі боки, але не було за чим сховатися. Серія куль кілька разів строчила мою шенелю і я дивився, чи не видно крові, бо думав, що болю в такій метушні не відчуваю. В недовзі я зауважив, що автомат Гіркого перестав стріляти. Думав, що можливо затяvся. Але Гіркий лежав вже мертвий. Бій ішов далі. Наша залога з лівого крила побачила, що хтось вискочив з хати і втікав до лісу, але в той час нас так пришипили вогнем, що не можна було роз-

почати погоню. Це був останній сильний вогонь. Охорона штабу Медвєдєва виконала своє завдання - командир втік, а цілий штаб і охорона згинули. Нашому Гіркому, мабуть, ще перша черга з автомата прошила голову. Жаль було відважного і доброго друга. Приїхали ми на місце постою і величаво, зі всіма військовими почестями його поховали. Нехай буде йому, як хороброму воякові і українському патріотові Вічна Пам'ять і Вічна Слава!

Щойно на місці постою Галка звернула увагу на те, що ціла пола моєї шенелі була постріляна кулями і ледве тримається, а я так був перейнятий смертю Гіркого, що навіть в часі дороги не зауважив, що в мене відлітає пола. Ось таке перше бойове хрещення влаштувала нам Луччина, після якого наш партизанський загін почав перетворюватися у справжню українську військову одиницю під назвою „УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН САМООБОРОНИ”.

Після цього бойового хрещення, згідно з умовою, команда Легіону призначила кілька груп представників, щоб вислати їх до всіх міст Волині де були в'язниці, щоб вони були присутні при звільненні політичних в'язнів. Це було поставлено в умову з уваги на те, що німці могли б затримати тих, кого б вони хотіли, а зокрема людей з нашої інтелігенції. На передодні Черкас зробив нараду і дав всім групам інструкції та відповідні папери.

На другий день вранці перша група в складі: Троян, Коваль і Кобець виїхали на Крем'янецьчину, а відтак: Котъо, Клен і Вітраченко направились до Рівного і Дубна. При звільненні в'язниці у Луцьку були: Черкас, Остап і Смуглявий. До менших містечок головна команда політичного відділу обіцяла вислати повідомлення, щоб негайно звільнити всіх арештованих, що й було зроблено. Найбільше політичних в'язнів було в Рівненській тюрмі.

Хлопці поїхали, а нам не вірилось, що німці, які ще кілька днів тому арештували, а сьогодні, відкривають тюрми і звільняють наших людей.

Приблизно за тиждень часу повернулась група з Крем'янця. Ковалеві як завжди трапляються всякі пригоди, і тому на цей раз не обійшлося без неприємної сутички. На нещастя,-говорив він - треба було

щоб польський поліцай пізнав мене на головній вулиці в Крем'янці і очевидно потрактував мене за партизана. І врешті решт ця зустріч коштувала йому кілька „намордників”, ми забрали в нього хріса і пістолю і порадили йому, щоб в майбутньому не був таким зухвалим. Троєн трохи довше розказув, як відбувався процес звільнення українських в'язнів з крем'янецької в'язниці. Наша поява,-казав він - була там великою несподіванкою для всіх тих, кого ми там зустріли. Відкриваючи в'язничні камери ми говорили в'язням, що вони „вільні і можуть йти додому”, та люди не вірили і навіть були такі, що вимагали документів про звільнення. Мабуть думали, що це якась провокація і коли вони вийдуть на подвір'я, то їх постріляють. Ми -оповідав далі Троєн - з деяких камер насильно випихали їх, і радили, щоб вони якнайшвидше покидали в'язницю. І щойно тоді, коли певне число людей вже вийшло на подвір'я і все було гаразд, перестали робити спротив. Звільненим радили (а особливо немічним) йти до найближчих сіл, а там люди не дадуть їм прощастя. Дивно почувало себе начальство тюрми, а ще дивніше заховувались сторожі. Чи знали вони, що справді діялось, - я сумніваюся.

В місті Рівному справа була складнішою. Адміністрація в порозумінні з політичним відділом не погодилася звільнити в'язнів протягом одного дня, а розложила це на протяг одного тижня. В місті Дубно справа звільнення в'язнів тривала два дні.

Черкас розказував про епізод, який він мав при звільненні в'язнів в Луцьку. - Побачив я, - говорив він в камері бандерівського с-біста, псевдо Азіят. Німці старались доказати, що він бандит, а не політичний в'язень і робили всякі намагання, щоб його затримати. Черкас запротестував і домігся, щоб його звільнили. Зробив це з престижу, щоб не судили нас за те, що ми через почуття злоби та відплати не дали йому вийти на волю. Я, - говорив йому Черкас, - випущу тебе з в'язниці тільки тому, що арештували тебе німці. Але пам'ятай, коли буду мати можливість зловити тебе.., то не мине тебе кара, за ці злочини і кривди нашим невинним людям. Азіят стрався себе вибілювати, але не було кому слухати, ми

пішли дальше. Остап буа готовий з ним розправитись таки в тюрмі, але Черкас категорично заборонив йому. Азіят вийшов на волю. Чи заговорила в ньому совість, чи змінився він? Чи всі, що були по в'язницях забули про тих, хто внайтажчу хвилину іхнього життя подав їм братню руку і вивів їх на волю? Не знаю.

Акція по звільненні політичних в'язнів з тюрем пройшла успішно, зброя також своєчасно була доставлена і Легіон помалу набирав організаційної форми і сили.

Причиною тих змін, які настутили в німецьких політичних середовищах по відношенні до українців в 1943 році була та дійсність, що вони вже втратили воєнне щастя зокрема на советському фронті і їхня армія досить швидко відступала на захід. Крім цього проголошена декларація 26-ти держав, в тім Америки, Англії, Китаю, Советського Союзу та інших, про об'єднання своїх військових та економічних ресурсів для боротьби з гітлеризмом, не було жартом. Зокрема поважна економічна допомога Америки Советам вже на початку 1943 року у великій мірі спричинила до того, що під Сталінградом Червона Армія знищила 22 дивізії німецького війська.

В цій складній ситуації, головні артерії доріг постачання фронтів були загрожені і потрібно було великих військових залог для охорони. Все запілля було наскрізь вороже і майже не контролюване. Бувши союзники італійці, мадяри і румуни показалися нездібними до фронтової війни і були ненадійними навіть у виконувані служби охорони в запіллі.

В цьому часі стан на Поліссі був безконтрольний не тільки для німецької адміністрації, а навіть і для війська. З наближенням фронту всі советські малі відділи партизанів швидко поповнювались регулярними частинами та польськими повстанцями. Перші інтенсивно готовились до бойових акцій, а другі до дальнього походу на захід в Польщу, щоб там у запіллі ворога готовити підривну роботу. В тій ситуації совети мали можливість перекидати літаками через фронт зброю й амуніцію, а щоб притягнути на свою сторону поляків, вони заздалегідь підготовляли для них уряд. Вже в цьому часі

на Поліссі з'явилися польські відділи Ванди Василевської і генерала Берліга, які були підпорядковані „Звіонску Патріотув Польскіх”, з осідком у Москві. Волинсько-польські відділи, які були під командою пілотовника „Любона” (Казімеж Бабіньський). В 1944 році перебрав від нього майор „Оліва” (Ян Ківерський). Тому, що другий уряд був у Лондоні і зв'язку з ним не було, поляки були не зорієнтовані і не знали, кому мають підпорядкуватися. В такій ситуації большевикам легко було їх переконати, що мовляв вони йдуть визволити Польщу. Така пропаганда давала свої наслідки і тому поляки з советськими партизанськими відділами вже в березні місяці 1944 року пробилися на захід в Любельські та Замойські ліси. Ці всі рухи турбували німців і завдавали їм чимало клошоту. Очевидно, що ті несприятливі обставини продиктували німцям ідею створення українського Легіону.

Наш провід категорично забороняв робити будь-які домовлення з німцями в політичній площині, бо ж знав і трактував німців, як окупантів, які знаходяться на передодні упадку. Але обставини, в яких ми знаходились, диктували нам що іншого. Ми були переконані, що не той виграє, хто згине, а той хто буде жити. Вивезти своїх розконспірованих людей на захід було в цей час неможливо без збройних відділів. Залишити їх під советську окупацію це рівнялося самогубству, і ця ситуація диктувала нам пристосуватися до обставин та використати їх для збереження наших людей. Сама умова звільнення арештованих з в'язниць була великим нашим успіхом. Ясно, що провід легіону здавав собі справу з того, що німці захочуть використати нас для пропаганди і як військову одиницю. А тоді, чому ж би нам не використати німців? Адже ж нам ходило про те, щоб за всяку ціну зберегти людей і допомогти тим, кому було необхідно вимігрувати на захід. Ось такими аргументами керувались ми в часі формування нашого Легіону. Крім цього не можна було спокійно дивитись на руйнування наших сіл, бо незалежно від того, що вони кормили німців, то їх ще й нищили советські й польські партизани. Наші села потребували охорони і ми взяли цей обов'язок на себе.

Бій під Клеванем

У зв'язку з швидким наближенням фронту, було ухвалено зібрати ще існуючі боївки наших повстанців, де б вони не були. По розброєні бандерівцями відділу на Поліссі ми довідалися, що там діє ще дві наші більші групи, з котрими обов'язково треба було б зв'язатися. Для того зв'язку було призначено мені чоту, в якій були загартовані в боях хлопці, переважно з числа близьких моїх друзів з Крем'янеччини. Озброївшись найкращим військовим вивінуванням, в січні місяці 1944 року чета вирушила в похід. Зима була непривітна, а завдання було небезпечне. В цей час німецька армія майже не зупиняючись відступала на захід. Москалі, намагаючись приспішити свою перемогу, кинули через Білорусь і Полісся великі регулярні з'єднання з завданням пробиватись глибоко в німецьке запілля. Що раз більше московські регулярні відділи, підкинути сушею та повітряними десантами, почали підсилювати червоні партизанські частини і проникати чим раз то далі на південь та захід, щоб паралізувати шляхи німецького постачання.

Ці з'єднання з кожним днем все більше й більше відтискали українських повстанців на південь Волині для того, щоб мати спокійну базу для своєї дії. Не було ані дня, ані ночі без зустрічі з большевиками. Нераз доводилося зводити бої з розвідчими большевицькими частинами та оминати більші з'єднання. Ми змушені були увесь час іти, бо іхати дорогами було небезпечно, свій транспорт ми зменшили до двох фір, які везли амуніцію і два малих міномети. В цей час в цуманських лісах оперував совєтський відділ Білицького і підривна група Магомета. Крім цього ще мав бути відділ Прокопюка, про якого згадували совєтські партизани.

Допомагали нам совєтські однострої. Нераз вдавалося піддурити ворога і так уникнути боїв. Ми побачили, що совєтські партизанські з'єднання цілковито перетворилися в регулярну совєтську армію. По дорозі віднайшли ми групу повстанців з відділу

Волинця і долутили її до боївки Грубого. Вони мали разом пробитись на Луччину, а ми взяли напрямок на південь і підійшли під містечко Цумань. Було вже пізно вечором, коли селяни донесли нам, що Цумань оточений совєтськими партизанами. Було чути вибухи мін та перестрілку кулеметів. Виглядало так, що совєтські з'єднання швидко посувався в напрямку Луцька, бо навіть перетяли вже дорогу Луцьк-Рівне. Було видно пожар біля Олики. Ми дівідались, що на те містечко також були вже напади, але німецькі панцерні авта, які в день контролювали шосе Луцьк-Рівне, їх відбили. Виглядало так, що червоні посунулися тут досить далеко на південь, і ми рішили круто повернути на Рівенщину і злучитися з групою Трактора, яка пішла туди з таким самим призначенням, як і наша.

Коли ми добились до містечка Клеваня, щоб перейти шосе Луцьк-Рівне, то тут нам довелось звести бій, якого не забуду до кінця моого життя. Я спочатку думав, що на нас наскочили червоні партизани, і не дуже тим переймався. Для такої сутички вистарчило залягти в рові, що йшов вздовж шосе, щоб відбити напад. Та град куль з автоматичної зброї і соковита совєтська лайка не залишили ніяких сумнівів, що це була совєтська регулярна армія. Це були перші фронтові частини вивінувані всіми родами зброї. В перших хвилинах бою впала як скощена квітка наша мед-сестра Леся. Її прошила серія куль з ворожого автомата. Ми швидко залягли в рів біля шосе і приготовились до ворожого наступу. Я наказав допустити ворога на близьку віддаль і щойно тоді відкрити сильний вогонь. Положення наше було незавидне. Вони відкрили по нас сильний густий вогонь і почали засипати нас мінами, які на щастя перелітали над нашими головами. Але, ось почали рватись і гарматні стрільна, а за нами і шрапнелі. І тут ми остаточно впевнилися, що перед нами частина совєтської армії зі всіма модерними технічними засобами.

З півночі і з північного сходу посунули на нас большевицькі лави з диким криком „за родіну, за Сталіна!“ немов би мали перед собою цілу армію. Ми не відповідали. І це додало відваги москалям, і

вони почали збиватись в купи. Коли вони підійшли на метрів сорок до нашої оборонної лінії, я скомандував: „В о г о н ь!” І раптом заграли шість наших легких кулеметів, зацвірчали автомати, полетіли ручні гранати, земля перемішалася зі снігом та кров'ю. Большевицька гуща стрималася і вже проріділими рядами почала відсуватись назад. Повітря наповнилось стогоном ранених та криком командирів. Ворог зазнав таких втрат, що між ними витворилася паніка, і ми стріляли по втікачах, як на зайців.

Я дав наказ ройовому Вихрові розвідатись, чи ліс на захід від нас вільний від ворога і чи можна туди відступати? Вихор відійшов з кількома стрільцями і не вернувся. Москалі впустили його в ліс та перетяли йому відворотну дорогу. Незабаром почався на нас наступ повними силами, яких ми тут не сподівалися. Ми відбили і тих. Перед нами лишився шлях на південь або на схід на Клевань. Ми мали вже трьох убитих і двох ранених. З півдня від наших становищ була височина, з-за якої почали пострілювати ворожі кулемети, і мені прийшло на думку відступити на Клевань і там зв'язати ворога боєм з німецькою залогою, а при тому скомбінувати, відірватися від них. В містечку було тихо і не видно було жадного руху. І тут раптом з-за шосе виринула ворожа кіннота. Знов залягли ми в рові і підпустили кінноту на близьку віддаль. Знову покотились москалі від вогню кулеметів, але кіннота була добра. Вони миттю злізли з коней і вступили в піший бій. Ділила нас дорога. Доводилось хапати шишучі гранати і відкидати їх назад, коли б не високий насип шосе, то большевики пішли б ще раз у кінну атаку і змили б нас. Але і цим разом щастя було по нашему боці. Ми використали ситуацію і підійшли до передмістя Клеваня, але й туттишу скоро перервав кулеметний вогонь з будинку тартака. Виявилось, що німців в містечку вже нема, а його зайняли большевики. Ситуація показалася без виходу. Ворог атакує нас тепер з усіх боків. Та сталася несподіванка: З боку Луцька з'явилась колона німецьких машин. Большевики пропустили їх і заатакували на тому місці, де перед кількома годинами билися з нами. Несподівано німці опинилися у нашему становищі і собі

почали посуватись до Клеваня, залишивши на шосе палаючі машини. Не орієнтуясь в ситуації, німці почали нас обстрілювати. Нам довелося вийти з рову і перескочити у склад дров біля тартака, та тут почали притискати большевицькі кулемети. Москалі вже намовляли нас піддатися, бо ж нам не було виходу. Але чи полон це вихід з положення? Коли ми напевно знали, що попасті в полон - це означало - ганебно вмерти. Полону я боявся більше смерті і не вірив, що поміж нами є такі, що згадуться в полон. Кожний знат, що ситуація безвихідна і дорого старався продати своє ще так молоде життя. Я побачив, що нам треба негайно вибити большевиків з тартака, бо інакше вони нас всіх вистрілять. А коли вдастся його опанувати, то буде можливість вирватись на південь.

Я скомандував: „Хто має гранати - до мене!“ Підпovзло троє стрільців, за ними підпovзає також мій найближчий друг Паляниця і тягне важко раненого побратима Рибу. Риба просить застрілити його, бо він сам такий ослаблений і цього не може зробити.

В цей момент куля прошиває праве плече Паляниці і він падає. Раントом він зводиться на ноги і каже до мене: „Вибачте, що зло бився, і прощайте!“ Паляниця стріляє у свого побратима Рибу і собі пускає кулю в голову. При мені в цей час не були Довбня і Пшеничний, який тягнув ще три диски амуніції і торбу з мапами терену. Бачив, як пробіг Ворон і ще було чути крики поза стосами дерева. Але скільки ще було в цей час усіх, годі було сказати. Ми кинулись під тартак. Та довелося по кількох кроках залягти, бо вогонь ворога був дуже сильний. Однаке мені вдалося прорватись під самий тартак. Довбня кинув мені гранату, я схопив її, але в той момент під ноги впало мені дві відбезпеченні ворожі. Я схопив ближчу і кинув назад у вікно тартака, а сам покотився в ярок. Почулось два вибухи і в тартаку спалахнув вогонь, понеслись стогони і крики. Ми скочили в ярок і побігли. Нас було живих лише шестеро. Раントом над нашими головами почали свистіти кулі ворожих кулеметів. Обстріляний вояк не боїться, коли свищуть кулі, але бачити, як вони вилітають з цівки на нас, то таки страшно. Довбня, що спи-

нався до становища ворожого кулемета, покотився мертвий в низ. Ворон стріляє до когось і я показував, щоб прикрив мене, бо я вже близько кулемета. Відбезпечивши гранату я кинув її, і вона впала майже під цівку кулемета. В и б у х ... Ми зірвались і кинулися вперед. Біжимо яких сорок метрів ярком і раптом перед нами поле, а на ньому гурти червоноармійців, мабуть, як резерва відпочивали. Деякі з них посқидали шенелі і поправляли обмотки. Допомогли нам наші совєтські шенелі, бо майже ніхто не звертав на нас уваги. Ми підходили до них все блище і блище полем, яке було покрите снігом. Ми знали, що коли прийдемо до них ближче то вони нас пізнають. Тому ми відкривши вогонь з наших автоматів кинулися в гущу ворога, іншого виходу тут не було, або тут прорвемось, або загинемо. Дальших наказів ніхто не слухав і ніхто їх більше не давав. В таких ситуаціях кожний собі командир. В такий момент ніхто не думав про інших. Важко сказати, що діялось навколо нас. Ми чули голоси зі всіх сторін : ..лови, стреляй!" Я біг нечуючи ніг. Хтось мені давав дорогу, хтось здивовано питав:..куда прьош?"

Я біг дальше й дальше, в цьому я раптом перед собою стрінув не поголене обличчя рижого кацапа, який в мої груди наставив багнета. Зловіщого блиску його очей я не забуду ніколи, в тих очах була радість хижака, який ловить жертву . Я інстинктивно підскочив і вистрілив з пістоля в його широкі груди. Вискочивши з натовпу, я зауважив, що нас тільки чотирьох. Я крикнув ..В о г о н ь !" Ми дали черги з автоматів позад себе. Я не вірив, що нам вдастся відірватися від ворога, адже ж ми на чистому полі і нас перестріляють. Ворог вже отямився і відкрив по нас вогонь. Міни рвались перед нами, то знов за нами. Кулі свистіли, як бжоли. Хоч як це неможливо виглядало, але ми віддалювались від противників. Найгірше, що не було амуніції. Одиночний Ворон мав ще один диск, який знайшов під тартаком, але він був так заболочений, що залеження його в автомат в таких обставинах було неможливе. Я показав рукою на горбок, який був перед нами у віддалі приблизно 300 метрів. Цей горбок міг нас охоронити від куль, які врешті ж таки мусіли когось з нас попасті.

Чудо чи випадок, чи бій большевиків з німцями нам допоміг, але кінної погоні за нами не було. ми бігли далі. Сохло в горлі. Сонце гріло і земля розмерзлась так, що ваянки вгрузали. Ворон був ранений в плече, просить застрілити його і втікати. Рана кривавить і вимагає перев'язки. Ось, ось він виб'ється із сил. Я скинув ваянки і наказав всім зробити те саме, щоб легше було йти. Взяли Ворона під руки і зайдли за гору, яка нарешті заслонила нас від стрілів. На південь на горизонті чорнів ліс, а під ним білі хатки. Незабаром ми були біля першої, з хати до нас вийшла молода дівчина. Довідавшись що ми українці- повстанці, заметушилася, не знаючи чим нам допомогти. В очах її бліснули слізки. Глянувши на наші ноги вона жахнулась: „О Боже, та ж ви босі, ходіть скоріше в хату.“ В хаті, батько дівчини розказав нам, що всі мешканці села тепер сковались в лісі, бо чули відгуки бою від години однадцятої ранку. Ми перш за все перев'язали плече Воронові чистим рушником та розказали господарям, що це ми мали той бій і залишилось нас тільки чотирьох. Старий господар на хвилинку вийшов і приніс до хати оберемок постолів і онуч, ми повзувалися і вийшли на подвір'я і незабаром побачили, що дорогою іхав селянин в сторону лісу. Ми посадили Ворона на сані і за саньми пішли до лісу.. Але зaledве ми увійшли у лісову гущу, коли раптом на нас знову поспався град куль з автоматів. Виявилось, що це була кінна большевицька розвідка. Ми скопили Ворона і як вовки потягнули його в корчі. Амуніції не було. Надходила ніч. Сіли ми на великому пеньку, відпочили трохи і коли дещо стемніло, вирушили на дорогу, яка проходила недалеко лісу. По дорозі нас наздогнали селяни, які возами також втікали в тому самому напрямку. Возами було важко іхати, бо на дорозі було багато снігу. Але, все ж таки о півночі ми добились до села. Тут нас нагодували і відвезли далі на південь, де ми з'язалися зі своїми.

Селяни з під Клеваня і мешканці м. Клеваня добре знають, хто цілий цей день там бився з московськими наїзниками. Знають, що ніхто там з тих бійців живим не здався в руки ворога.

Вони знають, що за їхню смерть ворог заплатив велику ціну. Тому в історії українського народу вони стануть прикладом для майбутніх поколінь. А ми, які оціліли з цієї славної чоти „Крилатих” ніколи не забудемо наших друзів з тієї битви під Клеванем. Нехай буде їм Вічна Пам'ять!

ЧОТА „КРИЛАТИХ” В УКРАЇНСЬКОМУ ЛЕГІОНІ САМООБОРОНИ

Ще на Дубенщині нас повідомлено, що новосформований Український Легіон Самооборони стоїть у Морочині біля Грубешева. Ми разом приїхали до Морочина, де застали всю нашу братію. Там я застав свого ройового Вихра, який вияснив, чому він не повернувся під Клевань. Бракувало лише чот. Граба - Собка, який загинув у бою з польськими партизанами біля Устилуга, на Волині.

На початку березня прибули до Легіону нові старшини: полк. Квітка, сот. Терлиця та хор. Ворона, а тому, що була потреба командних кадрів. Штаб вирішив зорганізувати підстаршинську школу. У зв'язку з тим приходила певна переорганізація в Легіоні. Командиром вишкільної сотні призначено хор. Ворона, а на керівника відповідального за школу призначено сот. Терлицю. Майже всі підстаршини пішли до вишкільної сотні, а на їх місце було призначено здібніших стрільців. У зв'язку з переорганізацією сотень приходять зміни також у Штабі. Військовим командиром стає полк. Квітка, а Черкас лишається політичним провідником Легіону. Командиром Першої сотні стає сот. Нечай, ком. Другої сотні призначено хор. Вовка, а ком. Третої сотні був Макух, ком. Господарської сотні був сот. Гуня. У Штабі крім полк. Квітки були полк. Тур, хор. Троян, адютант хор. Степовий, політ. провідник Черкас, штабовий писар Куделя і Тамара. Зв'язкові з німецької сторони: сот. Асмус та підстаршина Равлінг.

Я з Третою сотнею перейшов на північну сторону села Діяконова, де частина примістилася у школі, а

частина у фільварку польського магната. Німці привезли зброю, але фактичного стану людей вони не знали. Цю надважку ми законсервували, добре наоливили й закопали в землю, з надією, що пригодиться. Харчі також привезли мабуть подвійно, а може більше. В Легіоні продовжувались поліпшення. Прибувші військові фахівці хотіли в найшвидшім часі з Легіону зробити взірцеву військову одиницю. Я застав вже зорганізовану санітарну ланку в складі: д-р Юргенс, фельдшер Кінелевський, Галка, Маруся, Надя, Ганя та ще декілька санітарок.

В загальному було переконання, що лише однократний військовий вишкіл може бути запорукою успіху в боротьбі з нашими ворогами. То ж до тої справи негайно взялися вже зорганізовані сотні. Однака несподівані чутки, які до нас прийшли із запізненням зупинили розгін цієї праці. Прийшли відомості, що в січні 1944 року Гестапо заарештувало більшу частину Проводу ОУН, на чолі з полковником Андрієм Мельником. Це нас міцно зворушило.

Вже все було готове до зірвання з німцями, помимо того, що більшість наших вимог німці виконали. Ми думали, що німці вже напевно мають свою нову зброю і думають завтра вернутись на Україну, а тому сьогодні вже розправляються зі всіма тими, які їм можуть стати на перешкоді. Німецький сотник Асмус в цій справі іздив до Берліну, радив нам не гарячкуватися, бо мовляв, ті події мають якесь інше підложжя, і про те треба знати. Він говорив, що різні люди, на різних становищах порізному підходять до справи. Коли Асмус повернувся і розказав, що ОУН обвинувачують за провадження антинімецької політики і є доказано, що ОУН осуджує німецьку політику в Україні і що було знайдено ряд всяких інших документів і публікацій, які бісили поліційних і політичних начальників. Асмус покладав надії, що це все охолоне і замість того прийде позитивна розв'язка. Черкас недвозначно заявив, що такий стан є нестерпним і чим даліше він буде продовжуватись, тим важче буде погодитись. Відносини ускладнювалися, а також події на фронті не віщували нічого доброго. Про offenзиву на фронтах могли думати ли-

ше мрійники і то, мабуть, не всі. Сотник Асмус робив всі можливі заходи, щоб доказати свою лояльність до нас і запевняв позитивну розв'язку цієї справи. Він сам бачив банкрутство німецької політики, але будучи німецьким патріотом, намагався своїм зверхникам доказати правильність своїх планів в організації українського Легіону.

Події, які розвивалися на Грубешівщині, також не віщували нічого доброго. Поляки розпочали тотальну масакру українського населення, особливо велике знищення робив добре озброєний курінь Польської Армії Крайової (АК), який діючи малими групами, спустошив до щенту всю Грубешівщину. Заграви пожарів були щоденным трагічним явищем, які насували жах на місцеве українське населення. Було б тяжко описати понурий вигляд околиць та спалених сіл. В місяці березні 1944 року, польські банди розгорнули свою злочинну роботу, аж до тої міри, що вже нападали на передмістя Грубешова і там підпаливали хати і там мордували українські родини. До травня 1944 року польсько-большевицькими бандами було знищено 49 українських сіл. Місцеві українці проти добре озброєних А-Кістів не мали такої сили, щоб оборонитися проти тієї переважаючої польської сили.

Місяць березень був ще холодний, майже скрізь лежав сніг, а втікачі, які врятувались від смерти переповнювали всі приміщення українських установ, приватні будинки та церкви в Грубешові. Командант української поліції сот. Лукащук намагався допомогти як міг, хоч можливості його були дуже обмежені.

Ідучи цілий день з Грубешова на південь, можна було бачити, що замість білих хат стояли над дорогою тільки чорні обгорілі комини і було чути запах людських трупів, які розкладалися в криницях. Не можна було напитися криничної води, бо вони були наповнені помордованими в нелюдський спосіб людьми. Так виглядало село за селом, хутір за хутіром. Не було тут ані служби Безпеки, ані УПА, щоб захистити тих нещасних селян від смерти, знуціань та спалення їхніх садиб. Жертви в людях були великі, яке число загинуло їх, один тільки Бог знає, бо в таких обставинах підрахунків не робилися.

. Найбільш потерпіли ті села, на які напади поляків відбулися на початку заплянованими акціями. Вони були несподіваними і населення такого варварства не чекало. До них належали такі села: Теребінь, Вороничі, Сагринь, в якім спалено понад 200 господарств. Ласків, Модринь, М'ягке, Турковичі, Миховичі, Стрижівець і інші, які менше потерпіли. В загальному всі українські села на південь від Грубешова аж до річки Варяжанки були як не цілком, то частинно спалені і багато людей були в нелюдський спосіб помордовані.

Ці речі я описав не з якогось чужого переказу. Руїну тих сіл я бачив власними очима, через них я проїджав, там ми зводили бої, падали і були ранені близькі наші друзі і тому цих подій і обставин в яких ми тоді знаходилися ніколи не забуду. В Легіоні тоді повстало питання: що робити? Чи з помсти за арешт Проводу, зірвати з німцями і знову направитись в підпілля, а Грубешівщину лишити полякам на поталу? Чи залишитись і дальше провадити боротьбу в обороні цього нещасного українського населення?

Перемогли звичайні людські почування, бо ніхто з нас не міг спокійно дивитися на ті жорстокі знушення над безборонним нашим народом. Боронити їх, - це був наш національний обов'язок.

На початку ми ще не були готові до більших бойових операцій, але таки рішили, що гріхом буде, коли ми не виступимо. День за днем, сотні виїжджали в терен, зводили бої, кривавились, але виперти поляків з цього терену не вдалося. Вони дуже добре знали терен, були добре озброєні і в більший бій з нами не входили, а вибирали моменти, щоб десь засісти і малим коштом спричинити більші втрати. Це була абсолютно правильна і добре продумана тактика. Ми прийшли до переконання, що без докладних інформацій ворожого стану, нічогісенько не зможемо зробити. І тому почали монтувати розвідку, але це йшло повільно, бо були різні ускладнення і труднощі. То був доказ, як важко провадити боротьбу з партизанкою, якою ми самі були ще вчора. Нам і тепер ще краще вдавалися нічні, ніж денні виправи. Бо ще була в нас стара партизанска привичка.

Почалося з перехитрування. Малими бойовими групами ми покривали більший терен, але поляки швидко орієнтувалися і концентрували свої сили для нападів на наші чоти, які не могли перед ними встояти. А коли ми виїжджали сотнями, тоді вони роздрібнювались і були всюди та обстрілювали нас майже з кожного корча. До більшої сутички не допускали. Так само викручувалися з окружень. Зудари були майже кожного дня і здавалось, що й кінця їм не буде. Але таки прийшла нам нагода. Одного вечора прибіг до нас якийсь чоловік і заявив, що він з колонії „Америка“. Сам українець, а його жінка полька і мають дітей: ..Повірте мені!“ - казав він, що ..я вже не можу дивитись на те, як польські партизани мордують наших людей і тому ризикую своїм життям, своїх дітей і життям моєї жінки. Ідіть, вони всі тепер стоять у нашій колонії.“

Не дуже ми йому вірили, бо це могла бути провокація, але він сам зробив себе заложником і заявив, що ..можете по куску різати моє тіло, коли я брешу.“ Ми повірили, і тому негайно три сотні відразу почали готовитись до нічного походу. Падав дощ, чіплялось до ніг болото, а ми вантажили на вози амуніцію, гранати, скриньки мін та міномети, вставляли на тачанки важкі кулемети, готували гарматки, бо знали, що це буде важкий бій. В бойовому порядку виїхав курінь на дорогу Грубешів - Сокаль у напрямку колонії „Америка.“ Ціла ніч пройшла, поки ми добралися до призначених місць. До сходу сонця ми встигли зайняти свої становища.

Правила партизанської тактики підсказували, що ми можемо виграти бій тільки наступом, бо повне окруження трьома сотнями розлогого терену нам не вдастся. Колонія „Америка“ лежала в долині, від північної сторони заслоняв її ліс, з півдневої були поля, а від сходу друга колонія Ласків, за якою простягався хвилястий терен з малими ярками. На захід від колонії було відкрите поле аж до шосе, а по другому її боці знову починався ліс. Не було її легко оточити, бо все ж таки це була лінія з півдня на північ яких два кілометри довга, а зі сходу на захід один кілометр і пів. Перед сходом сонця стало тихо і перестав падати дощ. Моя сотня, проїхавши

через село Мірчу та проправшись через ліс, зайняла становища на північній стороні краю ліса, який найблище підходив до колонії. З правої сторони була височина, з якої можна було бачити цілу місцевість, і вона стала для нас обсерваційним пунктом. За височиною я сказав поставити міномети, так, що обслуга могла бачити ціль і ефект свого вогню. Узгіднюючи останні підготовання і перевіривши розташування сотні, я зауважив, що наші хлопці вміло використали рів, який був на краю лісу, де вони поробили добре становище і навіть не зле замаскувалися. Друга сотня була на лівім крилі від нас, зі східної сторони колонії. Перша сотня була з півдня. Найслабше обсаджена була західня сотня від соше. Там була лише гарматка і приблизно двадцять людей охорони. Все чекало на сигнал. Раптом від сторони шосе засвітились ракети і гарматка відкрила вогонь. Польські партизани, не скважно збиралі свій виряд і готовились до відходу. Так сталося, як ми передбачили. Чотами і цілими групами вони рушили до лісу, куди кому було ближче і зручніше. підходила ціла група і до наших становищ. Вони зовсім не сподівалися зустріті месників за заподіяні ними людям злочини. Деякі з них їхали на конях, інші вели їх на поводах, а більшість ішла в повному безладі, вірячи, що ліс стане захистом. Не легко їм було йти полем, бо було болото. Ми затаїли дух і коли товпа наблизилась на віддалі біля сорока метрів, відкрили вогонь. Заграла вся зброя нараз. Зі свистом куль змішалися вибухи гранат. Міномети стріляли на край села по тих групах, які щойно з відтам вийшли з возами та награбленим майном. Чорна земля перемішалась з кров'ю. рятунку не було і втікати не було куди. Невгаваючий потік куль охопив поляків з усіх сторін. Кінний зв'язковий повідомив, що наша перша чета в долині має клопоти, бо поляки долиною плянують прорив. Я негайно спрямував ввесь мінометний вогонь в ту сторону і дав наказ другій четі підсилити першу. Сильний вогонь з кулеметів і мінометів змусив поляків вернутись у село. Чекати не було чого. Щоб не дати ворогові часу на переорганізацію, звузивши коло оточення під сильним прикриттям наших важ-

ких кулеметів ми пішли в наступ. Друга сотня зробила те саме і за мить, ми вже були на п'ятах панічно відступаючих решток польського куреня. Почалась безпощадна боротьба. Колонія „Америка“ перетворилася у боєвище, а земля покрилася трупами. Цілий день ще тривала розправа з недобитками. З нашої сторони також не обійшлося без жертв. Стався неприємний випадок, коли розірвався наш один міномет і важко поранив двох амуніційних. Жаль було наших вбитих друзів, але і радість була з того, що зничили терористів і вбивників. Страшна пімста абсолютно закінчилась нашою перемогою. Польська банда була цілком розбита.

Багато було вбитих, а декілька також здалися в полон. Деякі з них мали документи фольксдойче-рів, але пізніше виявилось, що ці документи були підроблені, всі вони були з варшавської групи.

Почувши про цей бій, всі інші польські боївки повтікали в білгорайські ліси і не давали про себе більше знати. Після цього полякам вже більше не вдалося сформувати другого подібного відділу і наші біженці помало верталися до своїх зруйнованих садиб. Охочих ми наділяли зброєю, якої в нас тоді було досить багато, а пізніше наші патрулі передказували, що багато селян горали землю з крісами на шиї. Запанував спокій. Люди викопували землянки, очищували руїни будинків і якось починали давати собі раду. Ми робили далекі рейди майже під Замостя, але ніхто не наважився навіть вистрілити. Як тоді казали, що „добра школа помагає.“ Селяни Грубешівщини напевно ніколи не забудуть тих, які стали в їхній обороні і які дали їм змогу повернутись до своїх хочби й зруйнованих хат.

Легіон побільшивався. Почали приходити добровольці з Грубешівщини, бо побачили, що волиняни добре хлопці і тому хотіли бути з ними. Тактичні вправи продовжувались далі, вони підвищували боєздатність легіонерів і зміцнювали їхню вояцьку впевненість. Наші відділи зробили також довші рейди на Холмщину, бо думали, що там стрінуть ще більше відділів АК, але акція в колонії „Америка“ була досить повчаючою і нас ніхто не зачіпав.

В поворотній дорозі до Грубешова ми неспадівано

наскочили на групу советських партизанів, які про бивалися в Люблинські ліси, і в сутичці ми їх розгромили. Це була група партизанів Карасєва, якому не вдалося зреалізувати походу на захід. В переході через річку Буг помагали їм поляки, але хтось мусів донести німцям і ті з літаків завдали їм великих втрат та змустили їх вернутися назад на схід. Однаке малі групи залишилися на Холмщині.

З тої самої бази на Поліссі з відки прийшли групи Карасєва 1943 року вийшов на південь Волині та Галичини відділ партизанів Сидора Ковпака, який дійшов аж до Карпат. Не маючи підтримки місцевого населення, його в осені 43 р. оточили німецькі з'єднання і хоч він вирвався з того оточення роздробившись на малі групи, змушений був втікати до своєї бази. По дорозі іх німці старалися виловити, але в тому терені не мали великих успіхів. Самому Ковпакові пощастило вирватись, але його комісар Руднєв був забитий.

Коли на Грубешівщині запанував спокій, то Легіон вирішив повернутися на Волинь і отaborився на Володимирщині. Була чудова весна. Цвіли сади, пишно зеленіли поля з виростаючим збіжжам, а чудові співи наших волинських жайворонків тішили душі домовитих господарів тим, що в цьому році буде гарний урожай. А одночасно з тим десь там далеко греміли гармати, які пригадували нам, що мабуть не довго доведеться втішатися нам природою нашої чудової волинської землі і доведеться вирушати в далеку невідому дорогу. А так не хотілося покидати II - ту нашу чудову й легендарну Волинь.

Штаб Легіону і вишкільна сотня закватиравали у Бискупичах Шляхетських. Друга сотня в Іваничах, а Третя сотня отaborилася в селі Бубнові, де зайняла деякі будинки біля залізничної станції. Не трятачи часу, ми оглянули терен і узгіднили з командирами чот розташування, та намітили плян оборони в разі несподіваного наступу. Були викопані охоронні рови з такою віддаллю і з таким розрахунком, щоб шахованим вогнем можна було помагати одні другим. По кількох пробних алярмах виглядало, що все було, як слід. Щоб не сидіти безчинно, почали провадити вишкіл теоретичний і практичний в терені.

Час від часу відвідував мене політичний провідник Легіону Черкас, він інформував мене про події, які відбувалися в Штабі і про інші речі, які треба було реалізувати. Він реально підходив до всіх наших справ і не терпів тих, які для особистих амбіцій могли піти на всякі поступки, які могли б зашкодіти українській загально національній справі. Так воно нераз вже було в історії українського народу, що одні будували, а другі свідомо чи несвідомо руйнували те, що було на добрій дорозі. При цій нагоді хочу згадати про полк. Квітку, який на рекомендацію Проводу ОУН прибув до Легіону в часі нашого постою в Морочині. З початку він був людиною дуже скромною, але діловим фахівцем військової справи. Особливо він зацікавився справою організації і вишколу нашого Легіону, що якраз було тоді своєчасно. Але нажаль, це тривало не дуже довго. Зробивши деякий поступ на цьому відтинку, йому захотілось більше. Йому захотілося влади над цілим Легіоном і тому він розпочав різні неправдоподібні інтриги проти Черкаса який по суті був одним з основоположників цього Легіону і який хотів гармонійно співпрацювати не тільки із старшинами, але й шанував і високо цінив кожного з вояків цього Легіону. Ті інтриги зайдли так далеко, що Квітка, для того, щоб досягнути своєї мети, почав вислужуватись на віть перед німецькими зв'язковими. У відповідь на це Черкас зібрав факти його вислужництва, які шокували не тільки Легіонові, але й українській справі взагалі і за згодою і в порозумінні з рештою старшин запропонував полк. Квітці залишити Легіон і він змушений був це зробити.

А тим часом, чим раз то виразніше ревіли гармати, далеко видніли заграви від пожеж, горіли міста і села та все, що люди надбали протяго свого життя і попередніх поколінь. Фронт що раз, то швидше наближався до нас і відчуvalося, що внедовзі доведеться залишити наші чудові околиці Володимирщини. В зв'язку з тим ми спішно готували свої вози, коні та інший реманент, щоб кожної хвилини бути готовими до виїзду. І справді не прийшлося довго чекати. Сильна активність авіації та нечувані канонади артилерії були віщунами літньої оfenзиви. Бо-

льшевики прорвали німецьку оборонну лінію і швидко посувались на захід.

Не гаючи часу, ми вирушили в дорогу і не тримаючись битих доріг, прямували на захід. Вже недалеко Вісли в районі Красностава польська боївка із засідки вбила німецького зв'язкового старшину Асмуса, який ішав попереду нашої колони автом. Смерть Асмуса - це була велика для нас втрата, бо Асмус дуже прихильно ставився до нас і перед своїм начальством вперто захищав заключений між нами договір та національні права і статус Легіону.

На місце Асмуса німці прислали другого старшину - Бігельмасра, але він вже не був тою людиною, що Асмус. Це не була легка справа зрозуміти йому зміст тих домовлень, які сталися в часі основання Легіону. Це був тип поліційно вишколеного німця, який без надуми слухався наказів свого вищого начальства.

Легіон проіхав через кслєцькі землі і зупинився біля містечка Мехова в селі Буковска Воля. Довкола тої місцевості аж кишіло від польських повстанських загонів Армії Крайової (АК). Скальмеж, на схід від Мехова вже давно був опанований ними і німці не показували туди свого носа. Ми вважали, що ми не прийшли на територію Польщі поборювати АК. Вона билася за інтереси Польщі і в обороні свого народу, так як і ми билися на своїй землі в обороні свого, українського народу.

Як тільки ми примістилися на помешкання, я покликав господаря, познайомився з ним і сказав, йому хто ми є і що ми не прийшли сюди воювати з АК, бо це не є в нашему інтересі воювати з поляками на їхній власній території. Разом з тим, я просив його передати, що тим особам, які можуть бути цією справою зацікавлені. Господар почав відпекуватися, що мовляв він ніяких зв'язків з АК не має і не зможе їм цього передати. Я ж знову таки настоював на тому і сказав йому, якщо ви таких зв'язків не маєте, то це ваша справа, знайдіть таких, які мають. Він очевидно не вірив мені, але як видно було переказав туди куди треба і відношення поміж нами і польським населенням було цілком коректне.

Але, незабаром стався такий випадок, що один з

наших стрільців, який стояв на нічній стійці пропав так, як би його хтось украв з посту. Цей хлопець прибув до нас біля Грубешова з поліційного батальйону, який німці везли зі східної України десь до Німеччини. Він плакав, щоб його прийняти, що ми й зробили. Я знат, що ніхто не міг підступом його взяти, а лише міг намовити його хтось з місцевих поляків. Про цей випадок я навіть не зголосував до Штабу. На другий день вранці я покликав свого господаря і спитав його, чи він пригадує, про що я з ним говорив? Він відповів, що так. Я йому дав та-кий ультимат: Якщо АК не верне моого стрільця і зброї, то ми покажемо також роги і коли вони будуть нам робити ще якісь шкоди то ми почнемо відплатні акції. „До шести днів я хочу бачити моого стрільця вдома.” Точні за п'ять днів після нашої розмови хлопець повернувся до сотні. Він почав оповідати всяки байки про його „зловлення”, але я йому в двох словах сказав, щоб переказав другим, що нема куди втікати, бо приведуть назад. А коли ще раз таке повториться, то буде польовий суд. Хлопець зрозумів і вже більше не пробував.

Буйна вдача полк. П. Дяченка не давала йому спокійно сидіти. Його знало багато старшин Армії УНР, як одного з найвідважніших старшин з часів визвольної війни 1917 - 20 років. Він постійно мав непереможний жаль до тодішнього польського уряду за те, що поляки в часі цієї війни зрадили українців і 1921 року підписали т. зв. Ризький Польсько-Советський мир, наслідком цього миру Армія УНР була розброєна та запроторена в табори, де довший час перебувала в тяжких умовах інтернованого війська. Він був одним з тих, які тяжко переживали умовини польської окупації Західної України після 1920 років, коли йому довелося пережити не одну кривду від польської окупаційної влади, і тому мабуть тепер він часто шукав причин, щоб яким будь способом дошкулити полякам і шукав з ними зачіпки. Однаке, переважаюча більшість старшин і вояків нашого Легіону стояла на іншому становищі. Тепер, коли ми перебуваємо на польській території, і коли польський народ бореться проти своїх окупантів, за свою волю і незалежність, то нам не було тут найменшого сенсу

встряви в цю боротьбу по стороні німців. Це було б не морально і недоцільно, бо нашим основним девізом було захоронити наші сили на майбутнє. Так думав і наш політичний провідник Черкас, який неодноразово підкреслював цю основну думку, і якого ми за це особливо шанували.

Більшом в оці для німців було містечко Скальмеж, яке було цілковито оpanоване партизанами АК і тому німці вирішили послати туди батальйон жандармерії, щоб відвоювати те містечко. Та нічого з того не вийшло. Бо поляки заздалегідь до цього добре підготовились, при чому вони дохитрились, два звичайних авта переробити на танкетки і поставили на них противанцірні гарматки і коли німецька жандармерія підіхала до них на відповідну віддаль, то вони відкрили такий сильний вогонь, що німці попали в страшну паніку і почали безладно втікати. Таким чином ця битва закінчилася для німців неприємною поразкою. Німці проїжджуючи через наше село радили нам також втікати, бо мовляв поляки з великою силою доганяють.

На другий день полк. Дяченко рішив пописатися. Він ранком взяв одну чоту наших хлопців і поїхав до Скальмежу. Але, на його здивування і здивування німців, у Скальмежі вже не було ані одного з партизанів. Цей випадок та багато подібних привели німців до підозріння, що український провід Легіону з польськими партизанами АК мають якесь договорення про ненапад одних на других, бо протягом перебування Легіону на польській території не було ані одної сутички поміж Легіоном і польськими партизанами. Особливо це виявилось тоді, коли несподівано до Легіону прибули високі німецькі старшини СД, скликали нараду всіх штабових старшин і командирів сотень Легіону і вимагали від нас, щоб ми взяли участь в поборювані польського повстання у Варшаві. І тут німці побачили, що за винятком полк. Дяченка не було охочих йти на Варшаву. Після цього, особливу увагу звернув на це німецький зв'язковий Бігельмаер, який хоч і не був фаховим військовим старшиною, то зате був добре вишколеним поліцаем. Почалися інтриги. До легіону почали підсилати темних невідомих нам типів, які вислу-

жувались перед німцями і доносили все те, що німці хотіли знати. З того наслідки були такі, що незабаром Легіон був розділений на дві частини. Командиром першої частини став полк. П. Дяченко, який готовий був йти навіть на Варшаву. Натомість другу частину до якої належав і я розброєно. Крім цього, в між часі нашого політичного провідника Солтиса-Черкаса, який був також проти війни з поляками, викликано нібіто для полагодження організаційних справ Легіону до Krakova, але з відти він вже ніколи не повернувся. Про його долю до кінця війни ми не мали ніякої вістки. Аж далеко пізніше ми довідалися, що з ним жорстоко розправилось Гестапо для того, щоб він не був на перешкоді виконування їхніх німецьких плянів.

Великий жаль ми відчували, коли не стало поміж нами сл. п. Михайла Солтиса-Черкаса. Був він непресічною людиною, як провідник, організатор і безстрашний тоді, коли треба було боронити права Легіону, якого він був одним з найбільше відданих основоположників. Поза тим він був справжнім українським патріотом, добрим другом, якого всі любили й поважали. Це був один з тих неперевершених, який життя своє віддав ЗА ДРУЗІВ СВОІХ. І тому пам'ять про нього, ніколи не загине поміж нами.

З других сотень мені довірочно передали, що начебто є якась домовленість з АК про ненапад одних на других. Однаке деяка кількість старшин, зокрема старшого віку поставились до цієї справи з недовірою і радили бути обережними з таких причин:

Що поляки терпіли присутність нашого Легіону на своїй польській території лише тому, що вони якраз в цьому часі готовились до Варшавського повстання і туди вони підтягали всі свої повстанські сили. В цьому були зацікавлені Альянти, які хотіли на цьому фронті на довший час зв'язати німецькі сили, щоб мати більші шанси перемоги на заході. В зв'язку з тим вони постачали полякам літаками зброю, амуніцію і навіть продукти харчування. Поляки були союзниками не тільки Альянтів, але й союзниками Советського Союзу і глибоко вірили в те, що їхні союзники після війни відбудують незалежну польську державу в межах передвоєнної терито-

рії. На тій підставі свого часу польський екзильний уряд в Лондоні навіть видав відповідну заяву, яка була подана до відома в Західній Україні. В цій заяві було сказано, що Польща ніколи не відмовиться від своїх східніх границь Речі Посполитої. Тобто від Західної України і тих земель, які були окуповані Польщею перед війною. При цьому, в цій заяві навіть для людського ока не було сказано, як має бути розв'язане українське питання в межах майбутньої польської держави. Причому деякі польські „патріоти“ в цьому часі хвалилися, що всіх тих українців (з Зах. України), які не пішли разом з поляками, після війни будуть судити як зрадників.

З того можна було судити, що Легіон пляново був толерований на польській території до часу закінчення Варшавського повстання, бо туди вони спрямували всі свої сили. Якби поляки виграли бій під Варшавою і поширили повстання на решту польської території, то тоді Легіон знайшовся б в дуже тяжкому положенні, тим більше, що якраз в цьому часі вже відбувалися завзяті бої поляків проти бандерівської УПА на Лемківщині та на інших просторах, які вже зайняла Червона Армія і що поляки дуже добре пам'ятали бої Легіону проти АК на Грубешівщині і становище Легіону до справи Західної України. Тому, багато в дечому мали слушність і ті старшини Легіону, які в цьому часі до українсько-польського питання ставились дещо гостріше і додержували бути обережними з всякими домовленнями з АК про перемир'я, бо досвід говорив, що полякам в таких випадках не можна вірити. Бо поляки, до всіх тих українців, а зокрема з Західної України, які боролись за незалежність ставились тоді, як до ворогів номер Один.

Як доказ на це може послужити подія, яка відбулася вже після Варшавського повстання в околиці біля Ксьонже Мале. Було це так:

Проїжджаючи з Третью сотнею в околицях цього села, ми зауважили, що десь зникло населення. Не зупиняючись, залишив я одну чоту і вона зайняла становища на цвинтарі, оточеному грубим муром, а самі поїхали далі. В другому селі під лісом також не було нікого. До цього часу таких випадків не трап-

лялося. Деся зі стодоли вийшов мабуть столітній дідусь і сказав мені,,дзесі уцскайце, бо вшистди згінеде" (діти втікайте бо всі згинете). Але ніхто не стріляв. Кругом був дрімучий ліс, через який проїжджати було небезпечно. Довелося вертатись назад. І тут раптом АК силою кількох сотень хотіла нам пересікти дорогу, але пошли на несподіваний вогонь нашої чоти на цвінтари. Не сподіваючись такої зустрічі вони в паніці почали втікати до лісу і по дорозі понесли втрати в людях. В лісі перегрупувавшись і довгою розстрільною чистим полем почали наступ на цвінтар. За короткий час прибув до нас гінець і повідомив, яка ситуація і ми не гаючи часу швидко вернулися назад і вступили в бій. Наша позиція була далеко краща від них, бо ми були при дорозі де був глибокий рів. А поляки штурмували нас так, як „за круля Саса", думаючи, що своєю кількісттю нас налякають і ми панічно будемо втікати.

Ми ж спокійно чекали, доки вони всі розтягнуться на скошеному від збіжжя полі і коли вони покрили широкий схил узгір'я, широку долину та вивели все, що було в лісі, то ми з цілою силою нашої зброї вдарили по їхніх відкритих позиціях. Забубнили наші міномети, які мабуть найбільше завдавали їм шкоди. Навіть Холодний з гарматки добрим прицілом запалив на полі якусь бутку і далі кресав та жалів, що немає стрілен на шрапнелі. Наша чота з-за мурів цвінтаря була дуже близько до їхніх груп і дуже цільним вогнем під добрым командуванням чотового Яструба завдала їм важких втрат. Побачили польські командири, що це самогубство і почали відступати. Але не легко було відступати на відкритому полі до лісу, коли без перестанку цільно били міномети, гарматка і коли хлопці з цвінтаря засипали їх градом куль на відкритому полі.

Дорого заплатили поляки за цей необдуманий наступ. В нас був лише один легко ранений амуніційний, який брав з воза амуніцію і так як він казав польська рекошетна куля драпнула його десь там в руку.

Повернувшись на місце постою, я слідкував за рухом в селі і сказав службовим, щоб подвоїли увагу і дивились чи часом поляки не покидають села, бо це

могло бути ознакою, що бій АКА захоче продовжити, але таке не сталося, бо в поляків в цьому часі тут не було стільки сили, щоб вони могли з Легіоном розправитись. Це було також доказом, що домовлення про ненапад скінчилось і треба було бути дуже обережними.

Інтриги, зробили своє. В цей самий час цілий батальйон німців у Krakovі готовився до того, щоб нас розброїти. Одного ранку в серпні 1944 року в селі з'явилися німецькі панцирні авта і сторожа донесла, що німці за селом окопуються. Появилось також два легких літаки, яких до цього часу ніколи не було. Стало дуже підозрілим. Надіжало багато тягарових авт і почали вивантажувати німецьких вояків, які почали зі всіх сторін входити в село. Зі Штабу десь зникли німецькі зв'язкові старшини. Я вже додавався, що це прийшли німці, які мають нас розбройти. Битись не було сенсу і глузду. Наші хлопці віддавали зброю спокійно і навіть з насмішкою..Беріть Фрици зброю і гризіть її може подавитесь"- кричав голосно чотовий Камінь. Німці помітно були схвильовані. Казали, що десь там відбувалося якесь слідство, якісь допити, але мене туди ніхто не кликав. Причиною розброяння, як казали було те, що хтось там доніс, що наче б то ми збиралися перейти до АК, але це ж був нонсенс, бо до АК ніхто не збирався переходити.

Зі мною ніхто не говорив декілька днів. Я чекав, аж прийдуть і мене арештують. На четвертий день закликав мене зв'язковий німець Бігельмаер і почав вибілювати справу. Він говорив, що нібито хтось там на верхах наробив фальшивих доносів і тому мовляв розбройли. Тепер справа вияснилась, все є полагоджено і він пропонував перебрати зброю. Я відмовлявся. Як ми можемо перебрати зброю, коли до нас нема довір'я і коли наш Легіон, який становив цілість тепер розбитий на частини. Але він запевнив мене, що полк. П. Дяченко з двома сотнями напевно повернеться назад і Легіон знову буде становити цілість і тим нема чого журитися. Розмова наша скінчилася тим, що я і російський Бутенко дістали відпустки до Krakova ніби до військового лікаря на перевірку здоров'я. Ясна річ, зброю ми вирішили прий-

няти, бо як цілість, із збросю в руках нам легше було пробиватися на захід в невідоме майбутнє. А може ж вона ще й придастся. Хто його знає?

Полк. Дяченко не мав нагоди пописатися і дві наші сотні справді знову повернулись до Легіону, а він дістав призначення творити з полонених якусь протипанцирну бригаду, і на цьому дя вся справа й закінчилася.

Зібралися ми всі до купи і незабаром виїхали на південь. Проїхали через Краків, повернули на схід і отаборились в містечку Клай. Наших три сотні зайняли військові бараки біля станції, що були на краю лісу Пущі Неполомецькій. Господарська сотня і Штаб розмістилися в сусіднім селі Тарговіску.

Ми робили дальнє вправи, провадилось дальнє навчання в підстаршинській школі, але великого ентузіазму після розбросння в нас вже не було. Дослівно, нам тепер ходило про видержку і самозбереження. Інших перспектив на горизонті ми не бачили. Час минав швидко, а відношення з німцями в нас не покращало. Я і хорунжий М. Каркоць (Вовк) не ходили до старшинського касина обідати, щоб там не зустрічатися з німаками, а іли з загальної кухні, те саме, що й всі стрільці. Німці сердились за наш сепаратизм, але нічого не могли вдіяти, лише осуджували нас, за те, що ми не бажали з ними ніякого зближення. Мабуть такими нерозгаданими особами в їхній пам'яті ми залишилися до кінця їхнього побуту в Легіоні.

Німці час до часу підсилали різних підорілих типів, щоб довідатись, що діється в Легіоні, але безуспішні були їхні зусилля. Ті типи втікали, не чекаючи навіть ранку. Все це дуже сердило Бігельмаєра, але на це не було ради.

Спеціальних акцій не плянувалося, хоч довкруги нас гуляло АК, яке провадило досить активну розвідку. Іх дивувало, що ті „сікерніки“, як вони нас називали, чомусь не переводять ніяких акцій.

Ми кожного дня перед обідом переводили польові вправи і часом це виглядало, як маленька війна. АК підсилала різних дівчат начебто по гриби, тільки на жаль, це вже була зима і блукання дівчат коло нетрів Пущі дуже кидалося у вічі. З одною з таких прохожих дівчат, яка очевидно була підіслана, щоб

слідкувати за нашими рухами я нав'язав розмову, з якої я довідався, що польське місцеве населення боїться Легіону, який може тут розпочати якусь терористичну акцію. При цій нагоді я старався перевонати її про те, що ми не маємо найменшої охоти і найменшого сенсу воювати з поляками на їхній власній території, якщо АК не буде на нас нападати. Я сказав її, що ми респектуємо польську Армію Крайову (АК), яка бореться за волю польського народу з німецькими окупантами.

Як видно, що дівчина переказала цю розмову куди треба і незабаром був наладнаний контакт, в часі якого було зроблено неписане домовлення про ненапад. Після якого все ж таки ми трималися зasad якнайбільшої обережності. З тактичних міркувань для поляків це було вигідно. Бо після варшавської поразки вони втратили багато сил і тепер хотіли реєшту своїх сил спрямувати на оборону польського населення та на безпосередні саботажі проти німців. Для нас це також було вигідно, бо в тих обставинах війна з поляками була нам зовсім непотрібною.

У місяці жовтні 1943 року німці помітно змінили своє наставлення до українців, бо ж територія їхніх впливів і кількість союзників до боротьби зменшувалась, зі східного фронту довелося відтягнути багато дивізій на захід, а сподіваної нової зброї так і не було. Було зрозуміло, що ще кілька вдалих совєтських наступів - і на територію Німеччини ступить брезентовий чобіт червоноармійця. Мабуть, це й були причини, що врешті німці заговорили до нас людською мовою.

Осіння акція в Карпатах

Повернувши нам зброю німці й далі були в клопотах, бо не знали, що з нами мають робити. Вони були свідомі того, що ми не є заінтересовані битися з АК, до фронтових операцій ми були за малим відділом, згідно з умовою вони могли б нас використати проти комуністичних партизанів, яких тут не було на цьому терені.

Українська Галицька дивізія в цей час перебувала в Словаччині в боротьбі з комуністичною партизанкою, яка охопила всю цю територію. За короткий час дивізія розгромила всі їхні більші відділи і залишилось лише очистити цю територію. Багато партизанів здавалися в полон. Не здавались лише ті загони, в яких булиsovетські партизани чи їх військові дорадники. Ті групи чи відділи переходили в Чехію, другі в Карпати чи в Польщу.

Восени німецька розвідка повідомила нас, що словацько-польський загін комуністичних партизанів з'явився в околицях Закопаного і німці стали намовляти нас, щоб ми пішли проти них. Німці боялися, що коли той загін підтримає місцеве населення, то вони будуть мати великі клопоти на головних дорогах з постачанням фронту. Хоч ми не були привычезні до гірських операцій, але відмовитися від боротьби з комуністичним загонам не було як. Ми навіть не уявляли собі, як важко в горах провадити яку будь акцію, а ще важче орієнтуватися в терені, бо на жаль гори не говорять і на них нема написів. До того цей відділ партизанів пляново уникав бойових сутичок, бо очевидно був перевтомлений довгими гірськими походами і мабуть мав якісь далекодумчі завдання.

Перед виїздом було розподілено по сотнях підстаршин, які закінчили школу. До мосі сотні прийшли чотові: Чмелік, Гірняк і Попович. Ройові: Смерека, Зануда, Горобець, Сатана, Камінь, Колупайко, Борчук, Грабенко. Тичина, Мазниця і Віхор. Два останні лишилися в почеті командира сотні. Це значно зміцнило нас, бо ж було обсаджено фаховими військови-

ками становища. Мало того, що вони закінчили підстаршинську школу, але і до того часу вони були загартовані в боях і завдяки своїй сміливості були вибрані до підстаршинської школи, яка доповнила їх військовим знанням. Бунчужний третьої сотні був Горобець, бувший старшина технічних відділів Червоної Армії.

Над ранком Третя сотня з додатковою кулеметною та мінометною ланкою виїхала на тяжку акцію. Того ж ранку з Krakova виїхала німецька сотня призначена для тої ж операції. День за днем ми проходили з верховин на долини і навпаки. Але всі ці походи були безуспішними. Тими безконечними маршами ми потомились до тої міри, що хотілося вибратись десь на рівнину і відпочити. Німці хоч і мали добру розвідку, але партизанів перехитрити було важко, ім кожного разу вдавалося вирватись з оточення. Нажаль, наші волиняни не привикли до гір і для них ця акція була дуже томлячою. І ми взагалі стратили надію на те, що в горах можна когось зловити. До того, ми почали побоюватись, що партизани навмисне маневрюють, щоб нас потонити, зменшити нашу босздатність, а тоді перейти в наступ.

На четвертий день біля чеського кордону вдалося перехопити їхню санітарну ланку їхнього загону, а бойових частин ми навіть і не бачили. Треба догадуватись, що ще в гіршім положенні були партизани, які ніяк не могли вискочити з-під ока німецької розвідки. Ім було дуже важко орієнтуватися в наших силах, через те, що ми покривали дуже великі простори. Навіть коли б ми їх окружили, то ім легко можна було б вирватись і ще завдати нам шкоди, бо резерви, яка могла б їх спинити в нас не було. Тому, що ми ввесь час ішли їхніми слідами наступаючи на них, то ім таки було важко і гаряче.

Після таких маршів, поїхали ми на два дні до міста Rabki, щоб трохи відпочити. По відпочинку, коли ми вернулися гори здавалися нам ще вищими і більш непривітливими, як були до цього часу. При кінці другого тижня нам вдалося натрапити на їхні сліди. Поробивши у відповідніх місцях застави, ми примусили їх відійти в сторону Babinoї Гори, кругом якої є менші гори покриті густим лісом. Іншого виходу

для них не було. Ми постепенно звужували наше оточення і це свуження забрало нам три четверті дня. Ніхто з нас перед тим не був на тій горі і навіть не уявляли ми собі, яка вона велика. Партизани почали відбиватися. Крок за кроком, кущ за кущем ми посувалися вперед і випихали їх вище й вище. Було побоювання, що вони зконцентрованим наступом можуть легко прорвати нашу лінію, а другої в нас не було. Ми негайно перегрупувалися в лави в рої і формою гусака згущеним вогнем дошкуляли їм в часі їхнього руху

Коли ми примусили їх вийти на вершок гори, і вони переконалися, що живими втікати на небо не можливо, почали сильно відбиватися. Але в цей час ми вже мали зосереджені наші сили. Ми знали, що вони будуть готовати десь прорив і тому дуже стежили за силою їхнього вогню тоб то за місцем де вони концентрують свої сили. Ми цілий час думали, що найкраще їм буде прориватись на схід, бо там не було близько битих доріг, а менші гори, які були покриті лісами могли б дати їм можливість втечі. Але сталається цілком інакше. Ми укріплювали свої становища, обстрілюючи їх сильним мінометним вогнем та чекали прориву. А вони навпаки, зменшували силу свого вогню і це було дуже загадковим. Незабаром сталається несподіванка. Коли ми вийшли на гору, то тут побачили, що вершина Бабиної гори не є покрита лісом і має досить велику рівнину. Зливні дощі і збіг води з площині створив природний яр на західній стороні. Яр вимітій водою був до того глибокий, що навіть можна було не згинаючись проіхати на ослі, а пішки можна було йти цілим гуртом. І коли партизани випробували, що цей рів не є обсаджений, почали ним без стрілу втікати. Цей рів можна було зауважити лише тоді, коли прийти до нього на віддалі п'ять метрів. Коли наше ліве крило відкрило цей рів, то вже було запізно. Основні бойові сили ворога вже були за нами, - за оточенням. А ті, яким не вдалося ще втекти, почали відбиватися, але по силі вогню можна було чути, що їх лишилося не багато. При замкнені та обсадженні яру був ранений чотовий Чмелік. Бій продовжувався. Деякі на ші рої край лісу там, де починалась рівнина. І коли ми ви-

йшли на саму гору мали ще двох ранених, по стороні партизанів було 18 вбитих і вісім здалось в полон. Поміж ними був лише один поляк і той говорив, що вони його насильно взяли як провідника. Здалися два советські старшини, які мали відзнаки за бойові заслуги, а решта були словаки. Один словак співав ..Інтернаціонал" і кричав, що Сталін помститься за них. Персональних паперів ніхто з них не мав, чи може повикидали, або може був такий порядок, щоб ворог не міг дізнатись правдивого прізвища. Советські партизани мовчали і нічого не зраджували. Натомість решта словаків розповідали навіть те, про що їх не питали.

Настав вечір. Заходило за гори сонце, і вже майже в темноті добилися ми шосе, де нас чекали автомашини. На дальнє переслідування партизанів у нас вже не було фізичної сили. На другий день приїхали на зміну німці, а ми повернулись на місце нашого постою. Так виглядала наша перша акція в Карпатах. Після цього не хотілось гір більше й бачити, не хотілось більше чути, як про них хтось говорить і навіть на саму згадку про них починали боліти ноги. Стрільці говорили, що краще на рівнині зробити 30 кілометрів, ніж в горах три. Гори гарні, коли йти до них на відпочинок, та подивитись на гарні красвици. Але коли доводиться з примусу переходити через них, то опінія тоді міняється.

Повернувшись на місце постою в Клай, ще довго відчували ми Карпати. На вишколі було обговорено про всі злі та добрі сторони нашого маневрування під час акції, що доповнювало досвід нашого вояцтва і готовило його до майбутніх боїв.

Все йшло нормальним руслом, навіть полк. М. Стечишин зробив висновки з наших боїв у Карпатах і розробив відповідній правильник боїв у горах, що забрало у нього багато, багато годин нічної праці. Говорячи про полковника М. Стечишина, треба сказати, що це був старший військовик невтомної праці, який спав на добу кілька годин, а решту просиджував за машинкою до писання. Це ж він розробив для нас тактику піхотної боротьби значно удосконалив її та приспособив до вимог нової модерної зброї. Був тут поміж нами також і сотник Гуня, який знаме-

ніто виконував обов'язки господаря Легіону, в нього завжди все було, що треба. Завдяки цьому ми ще всі разом в добрій та приємній атмосфері гарно провели Різдвяні свята. А Новий Рік відзначили спільною забавою, на якій грала наша духова оркестра. Було чимало гостей, які прибули сюди з Krakova, щоб разом спільно з нашим воящтом зустріти Новий Рік.

Друга виправа в Карпати

Незабаром після свят, ми знову одержали доручення вибратися в гори. Сама згадка про Карпати, а до того зимию в морози та страшні снігові не були приємною новиною для мене, а також і командира Другої сотні хорунжого Вовка. Ми ніяк не могли уявити собі, які операції можна було перевести двома сотнями у великих і просторих Карпатах, та ще до того в зимовому часі. Не мали ми також жадної додаткової інформації, які частини крім нас будуть брати участь в запланованій акції.

Проте довго думати не було часу. Дав я наказ Третій сотні готуватися в дорогу з повним лаштунком і великим запасом харчів та амуніції. На другий день вранці дві сотні зі своїм власним транспортом вирушили на південь в напрямі Карпат. Настрій був гнітючий, бо кожен здавав собі справу з труднощів, які незабаром стануть перед нами.

У зв'язку з підготовкою Червоної Армії до зимового наступу, для німецького командування назрівали величезні проблеми. Армія запілля у формі поліційних відділів мала б контролювати і відповідати за порядок і безпеку, охороняти постачання та у випадку потреби заздалегідь приготувати необхідні умовини для відступаючої армії. На цей час появилось багато малих партизанських відділів у Карпатах і Татрах. Німців найбільше турбувало те, що вони не могли довідатись, з якими намірами і завданнями прибули ці радянські партизанські відділи. Згодом виявилося, що совєтське командування примінило цю саму тактику, яку було застосовано і в літньому наступі, а саме: пропускали малі відділи лісами Полісся, тими місцями, де не було добрих доріг, а брезентові чоботи виносили всякі невигоди, і марширували на захід. Ті відділи пізніше розширювали територію своїх дій і перетинали шляхи постачання та виконували інші саботажі. Ідентично те саме совєтське командування плянувало зробити в Карпатах, протискаючись на захід. Маючи на увазі те, що совєтський вояк був більш загартований і переношив всякі невигоди. Такі відділи пробивалися

через всякі нетрі, і появлялися там, де їх ніхто не сподівався. Армія Крайова (АК) також робила відплатні акції і це все створювало хаос в запіллі, що сильно деморалізувало німецьку оборону. Незабаром вияснилось, що ці ворожі відділи мали ясно визначені завдання: в бій не вступали, а заздалегідь опускали ті міцевосці, до яких ми наближалися. Іхній розвідділ також було важко довідатись про нашу силу тому, що наші колони були дуже розтягнені і покривали великий відтинок дороги. Ми це робили тому, щоб не попасти під засідку великій групі, а у зв'язку з добрим озброєнням сила вогню дозволяла б створити оборону на такий час, який був потрібний для більшої концентрації сил.

Тому, що не було зустрічних боїв, витворилася така опінія, що ніяких партизанів у Карпатах і Татрах немає і всі ті алярмуючі підозріння, які приходили до Krakova почали бути сумнівними. Однаке так в дійсності не було. Групи партизанів і малі розвідчі загони чекали на своє призначення і згідно з відомостями нашої розвідки вони мали чітко визначений терен дії і завдань. Вони чекали зимового наступу на східному фронті, і тоді вони мали цілою силою паралізувати транспорт постачання фронту та перешкодити в евакуації. Хоч іхні малі групи були дуже рухливі, але в бойовому значенні заслабі і тому в подіях які відбувалися пізніше вони не могли відіграти поважної ролі.

Декілька днів перед Новим Роком (старого стилю) прибула нам на допомогу наша Перша вишкільна сотня. Тому настрій трохи покращав, бо ми вже мали повний курінь і могли охопити більше терену. Були й інші військові частини в Карпатах, але ми з ними не мали жадного зв'язку. При зустрічі Нового року наші сотні відкрили таку стрілянину, що в довколішніх селах німецькі залоги панічно залишали свої місця постою. Вибухи мін та гранат, довгі серії кулеметів та легких автоматів на такому великому просторі та ехо в горах потроювали силу цього великого гуку. То ж не диво, що німці подумали, що це починається великий наступ і не знали, що мають робити. На другий день ходили різні чутки, мовляв: партизани мають артилерію, що їх надзвичайно ба-

гато, і тому подібне. Такі байки кружляли так довго, аж поки з Krakova не прийшло повідомлення, що це українська частина відзначила свій Новий Рік. Мабуть цієї ночі не одному партизанові довелося ночувати під смерекою на снігу, бо також вони не знали, що саме дістеться навколо них в горах.

Час проходив швидко, і незабаром ми дочекались наступу Червоної Армії. Наш штаб і його охорона та господарська сотня лишили Krakів і мали злучитися з нами. Krakів також почав хаотичну евакуацію і наслідком того всі шляхи на захід були забиті. Тому, що совєтські танки обійшли Krakів з правої сторони і тим спаразіували відступ на захід, залишилась одинока дорога на південь. Таким чином рух був можливий лише в одну сторону і тому не могло бути й мови про якесь постачання чи підкріплення оборони Krakова. Все так панічно відступало, наче б то на п'ятах були большевики. Совєтські літаки час від часу бомбардували та обстрілювали довгу колону відступаючих німців, поширюючи паніку. Відступаючі військові та поліційні частини, вимішані з цивільними людьми, абсолютно не були боєздатними. До того вони не могли залишити шосе, бо інакше загрузли б в снігах. Наш Легіон був у багато вигіднішому становищі, бо мав свій кінний транспорт і не мусів триматися шосе та входити в натовп відступаючих людей та війська. Ми приспокійно боковими дорогами віддаливалися на південь.

Незабаром долучився до нас наш штаб з охороною та господарська сотня. У нас паніки не відчувалося, бо ми все ж таки були боєздатною частиною. Були роблені спроби завернути нас на оборону Krakова, але ми вже не були такими наївними і знали, як з такого положення вийти. Лишивши господарську частину як пункт збірки, три сотні окремими дорогами мали пробиватися на схід. Навіть бокові шляхи були настільки забиті втікачами, що й мови не могло бути, щоб іхати проти течії. Очевидно, що ніхто з нас не збирався добиратися до Krakова.

На другий день ми вернулися назад з добре придуманою такою легендою : „Коли ми прибули до Krakova, то вже не було що боронити, бо німецькі частини панічно відступили, а Krakів зайняли вже

більшовики." Таким чином ми мало що не попали в герой, як одна частина, яка спішилася на оборону Krakova, а решта повтікали як боягузи. Помало відіїжджаючи на південь кріз Цєшин, ми добралися до Острави Моравської. Скрізь панував той самий пригнічений настрій. Спішна евакуація створювала паніку для других. Ми спинили свій марш, бо ніхто не наступав нам на п'яти. Отаборились у кількох заселених пунктах та чекали на залізничний транспорт, яким ми мали б відіжати до Прагергофу в Югославію для боротьби з партизанами Тіта.

Чекаючи на транспорт, ми не погано поправили свою господарку. В тому районі жило багато переселених німців, які зайняли не їхні господарства. З наближенням фронту вони все лишили й повтікали. Ми доглядали їхні корови, з їхніх свиней йли свіжину і запаслися всякими харчами, якими тільки можна було, готовуючись в далеку дорогу. Але транспорту так скоро не можна було дістати в зв'язку з наступом Червоної Армії, тому ми мусіли також робити часті розвідчі вимарші, щоб часом не залишились в оточенні або поза фронтом. В ночі з обох сторін ми чули сильну артилерійську перестрілку і бачили великі заграви пожеж, і це нагадувало нам, що війна наближається до якогось кінця.

На четвертий день нашого постою випала черга на мою сотню вирушити в розвідку. На північ від місця нашого перебування проходила шосе схід-захід, з її північної сторони була вища гора, а від неї розтягнулось пасмо горбів з різними викрутасами, в підніжжю тих гір проходили дороги. Цей комплекс гір був продовженням Карпат. Переїшли ми шосе в напрямку наміченої гори, щоб перевірити, чи не опанували її часом несподівані гості. Німецький вермахт не мав змоги контролювати свої шляхи постачання, бо був дуже зайнятий обороною фронту. Знайдучи про ці речі, більшовики пропихали горами свої малі відділи, щоб тут перетинати шляхи і тим самим деморалізувати фронтові частини. Недалеко біля підніжжя гори, майже біля самого шосе, наші передові рої увійшли в ліс і перший з них на правому крилі схопив трьох советських вояків, які тягнули телефон до шосе, яким мали б інформувати про рух

військових машин та постачання. Після короткої стрілянини в телефонній слухавці було чути, хтось питав „чого слухілось?”, але відповідали вже наші хлопці „ничого, автомат ненарошно разряділся.” Було виявлено, що на тій горі, на яку ми вийшли перевірити вже перебувала совєтська сотня піхоти.

Ми не гаючи часу, швидким несподіваним наскоком з двох сторін та сильним мінометним вогнем зіпхнули червоноармійців з гори та витиснули з будинків, в яких вони перебували. В поспіху залишили вони одного міномета та кілька скриньок мін і кільканадцять вбитими, але далеко вони не відступили. По короткому часі вони почали сильно обстрілювати гору, яку ми опанували. Переслідувати їх дальше не було нашим завданням, бо ми з дня на день сподівалися транспорту. Під вечір вже повідомили нас, що прибув німецький вермахт і що ми можемо опустити становище. Ми помало сходили в низ, а німці не поспішаючи мали її зайняти. Пізніше виявилось, що червоноармійці випередили їх і німцям ще того вечора довелося знову цю гору штурмувати при чому вони втратили декілька людей.

Поміж полоненими, яких ми мали, був один старший чоловік з Волині. Був він весь в ранах від простуди та недоїдання. Він розказав мені, як на Волині большевики розправлялися з нашим населенням. Всіх, кого зловили живими погнали на фронт без одягу, без зброї. При їхній частині не було ані кухні, ані постачання харчами, був приказ „Вперід! і там здобуйте все, що треба.” Мав він кілька сухарів з хліба та сухе борошно, а при тім вісім набоїв до свого кріса. Двох полонених українців ми лишили собі, а їхнього підстаршину росіянину передали до вермахту. Вермахт не робив ніякого протесту, що ми затримали двох полонених.

Пізно вечером ми повернулися на місце свого постою, де всі готовувалися до від'їзду, бо вагони вже були на станції і нам дано до диспозиції один день щоб погрузити свій вантаж. І хоч були ми перевтомлені довгим маршем і боєм, то ніхто не збирався відпочивати, бо кожна чета дісталася завдання запастись харчами, а це можна було зробити лише в ночі. Над ранком вози вже були налаштовані мішками бо-

рошна, сала, м'яса та іншими продуктами і все було готове до від'їзду. Ніхто не знат, який великий буде транспорт, тобто число вагонів, як багато буде місця на приміщення фір, коней та військового майна. Сталось так, що німці дозволили взяти все, навіть і корови з тих господарств, з яких повтікали господарі, бо так чи інакше вони б попали в руки більшовиків. Протягом цілого дня ми вантажились і аж під вечір довгий ешалон рушив в напрямку до Відня.Хоч і небезпечна була ця подорож, але ще гірше було б лишитися в прифронтовій смузі. Дорога була далека, перед виїздом нас поінформували, як ми маємо заховуватись в часі налетів і що найбільш небезпечний буде терен поміж Грацом і Марибургом (в Австрії та Словенії).

Прибувши на залізничну станцію у Відні, яка була заповнена різного роду транспортами, ми мусіли довго чекати. Тут ми побачили, які страшні спустощення зробили Альянти своїм щоденним бомбардуванням цього гарного міста. Тут як правило щоденно відбувалися налети американських літаків, але наші хлопці легковажили тривоги, бо ще не були під бомбардуванням і не відчували його жаху. В часі чергової тривоги німецькі частини залишили свої вагони і стрімголов побігли до сковищ, а наші хлопці використовуючи ці обставини, пішли в „розвідку.“ Після цього зявилися горілка, коняк, ковбаса, рис, цукор та інші на цей час люксусові продукти.

Пізно у вечорі ми поїхали на західну залізничну станцію, де знов був черговий налет і нарешті після півночі рушив наш потяг в напрямку Грацу. В ночі не було небезпеки - іхалось спокійно, але вранці нас вже атакували літаки і декілька разів треба було зупинятись. В Грацу на протязі решти дня також був налет де всіх нас змусили йти в тунель. Вночі залишили ми Грац і поїхали в напрямку Марибора (в Словенії). Тому, що станція в Мариборі була цілковито знищена, ми зупинилися в Прагерско, де за ніч вигрузились, а вже вранці переїхали на австрійську територію, далеко від фронтів, на північний беріг ріки Мур і розташувались в селах Обершварц, Унтершварц і Шпігельфельд. Була ще зима, лежав сніг, але в соняшні погідні дні холоду не від-

чувалось. Щодня перелітали великі ескадрилі бомбардувальників, які скидали бомби в Мариборі і летіли далі на Грац, на Віденський і так кілька разів денно в точно означеному часі. Досить часто протилетунська оборона збивала їх над Марибором, але це не перешкоджало їм робити дальші налети.

Ми помало розташовувались. Наши великі запаси харчів, а до того нормальне постачання вповні задовольняли потреби нашого вояцтва. Після повного улаштування почався дальший вишкіл, щоб привернути дисципліну, яка в часі подорожі трохи розхиталася.

Нам було відомо, що в цей час Дивізія „Галичина“ довгим важким маршем з Словаччини переходила до Югославії також з метою поборювати партизанів Тіта. Ми були в багато кращому положенні, бо мали свій транспорт і де так не вичерпувало нашого стрілецтва. Важко було в той час повірити, щоб дивізію війська гнали маршем зі Словаччини в Югославію. Пізніше, перебуваючи в Дивізії „Галичина“, я багато наслухався про цей марш знущання.

З приходом весни розпочалися невеликі виїзди в терен, тобто в Словенію на партизанів Тіта. Але в тій частині ніяких тітовців не було. Невеликі узгір'я покривали виноградники, а поміж ними гарна і вигідна сітка доріг. Перебуваючи в часі летунського налету в Марборо, я цілком випадково стрінув одного старшину з Дивізії „Галичина“, від якого довідався, що дивізійники вже знали, що ми перебуваємо на австрійській території і маємо той самий терен до діяння.

РАЗОМ З ВОЯКАМИ ДІВІЗІЇ,,ГАЛИЧИНА''

Австрійці досить прихильно ставились до нашого вояцтва, бо ж уважали нас оборонцями від тітовських партизанів, якими місцеві власті залякували селян. Наші виїзди в терен нічого конкретного не принесли, що й було доказано, що небезпеки в цім терені не було. Ніхто цим не переймався. Але чи на довго? Ми знали, що кільце фронтів звужувалось і що німцям не було ніякого сенсу далі тримати такий малий відділ, як Легіон, і що їхнє рішення для нас може бути трагічним.

Почали кружляти чутки про прилучення Легіону до Дівізії „Галичина“. Почались дискусії. Одні розуміли ситуацію і погоджувались, другі розпалювали пристрасті і говорили, що в ніякому разі до Дівізії не підуть і ніхто їх до цього не може змусити. Але час ішов і виглядало так, що ніякого вибору не буде. Здоровий глузд говорив, що капітуляція німецької армії неминуча і нам залежало на тому, щоб зберегти свою цілість та не допустити до того, щоб розтрясли нас по всій Дівізії. Здоровим аргументом, який боронив таку думку було те, що в нас команда була українською мовою і що ми будемо босіздатною одиницею лише тоді, коли збережемо цілість.

Знову ж був один з сильних аргументів опозиції, яка не хотіла приєднатися до Дівізії, це те, що мовляв їхні стрільці присягали на вірність Ф'юнерові і були не українською, а „Галицькою“ Дівізією. Тому, що ми присяги своєї не змінимо, нас будуть трактувати інакше. До того Дівізія наповнена різними поліційними старшинами, які знають, що ми були партизанами і тому ніколи поміж нами і ними не можна буде знайти спільної мови. І це була правда, але біда була в тому, що ми не мали іншого вибору і ніхто нам його не пропонував. Але було нам приобіцяно, що ми залишимось окремим цілим курінем і іншої присяги не будемо складати. Ці обіцянки багатьох заспокоїли і була надія, що перехід відбудеться без всякого спротиву. Незабаром ці чутки про перехід нашого Легіону до Дівізії „Галичина“ стали реальністю і нас офіційно про це повідомили.

справу включення нас до Дивізії мотивувалось тим, що в зв'язку з наближенням фронтів мають бути об'єднані всі менші групи і навіть поліційні відділи, з яких будуть формуватися військові частини для допомоги фронтові.

Незабаром повідомили нас, коли, і з якою церемонією відбудеться наше включення в Дивізію. Ситуація в зв'язку з тим і далі ще була напружена і в зв'язку з тим командир Другої сотні хорунжий Вовк негайно виїхав до Відня, щоб засягнути порад та інформацій від ген. Капустянського, який на цей час мав бути у Відні. Було розраховано, що він поверне з інформаціями ще напередодні приолучення. На привеликий жаль через тяжке сполучення в транспорті хор. Вовк своєчасно не повернувся. А в міжчасі хор. Ромко Кивелюк, який був командиром Першої чоти у вишкільній сотні, готував ґрунт, щоб піти партизанським походом в Карпати і таким чином оминути включення нас в Дивізію.

Очевидно, що його мрія була приваблива тим, які вірили в реальність такого походу, а партизанів ліс манив і приваблював до такого чину. Стационовані Друга і Третя сотні в близьких селах були також під сильним впливом змови Ромка, тим більше, що в Другій сотні тимчасово функцію сотенного заступав чотовий Я серйозно не прикладав до цього великої уваги тим мріям тому, бо вони були нереальні і могли б кінчитися самогубством. Мене дивувало, що Ромко розраховував на зв'язки і допомогу сербських четніків генерала Михайловича. І не дивився я серйозно на задум Ромка ще й тому, що коли ми кілька місяців тому були в Карпатах, то чомусь Ромко тоді, коли була реальна можливість лишитися в Карпатах і пробитися в Україну не виявив такого бажання. Бо Карпати для нього тоді видавалися холодними і неприступними.

Коли почало вже рватись, то рвалося скрізь. Треба було, щоб хвороба (грипа) загнала мене під перину якраз тоді, коли треба було найбільше рухатись і діяти. Треба взяти до уваги те, що австрійські хати в цьому часі не огрівались. Тому д-р Юргенс приписав мені модерні тоді ліки - гарячий чай з домішкою горілки. І якраз в тому часі чотовий Гірняк повідо-

мив мене, що хорунжий Ромко виходить в похід і то цієї ночі. Через Гірняка, я просив Ромка, що б він обов'язково прийшов до мене, але він не прийшов. Робив я також всякі заходи, щоб стимати Другу сотню, але з ліжка багато зробити не можна. Мої чотові на нараді запевнили мене, що наша сотня не піде на таке безглуздя, бо це не виглядало реально. Як можна було вірити, що четніки мають зв'язки з мадярами і в якомусь інтересі все це вони мали б робити? Цей довгий шлях, який треба було б перейти, був вкритий військом з німецької, так із совєтської сторони. Віддалъ від Югославії до Карпат не тільки крученими дорогами, але навіть і битим шляхом була дуже далекою. Як Ромко плянував добитись до Карпат, я думаю, що він сам на це не мав певної й переконливої відповіді.

Похід в партизанку, як про це говорили, таки спроваді відбувся. Я з нетерпінням чекав на приїзд хорунжого Вовка, але він на призначений час не появився. На слідуочу ніч в місяці березні 1945 року, хор. Ромко забираючи вишкільну сотню і частину Другої сотні, вирушив в похід. Переправляючись поромом на другий бік річки Мур в Словенію, знаючи, що я лежу хворий, по дорозі до порома рішив мене відвідати. Увійшовши в хату, він іронічно усміхнувся, я зрозумів його, що він хоче тим сказати, начебто через брак патріотизму я залишаюся сам. Я пробував його переконати, щоб він не робив цього. Що він робить велику помилку, бо забирає людей, на велику небезпеку і що він як старшина повинен жити не почуваннями, а здоровим і тверезим розумом, що він повинен зрозуміти, що бере на себе велику відповідальність за життя багатьох людей, бо веде їх на шлях великих небезпек, на шлях, на якому може не один з них втратити своє життя. Ти бавишся в романтику - казав я йому, - а ми цілий час берегли їх, бо віrimo, що в майбутньому для справи вони будуть нам потрібними живими і здоровими. Але я не переконав його. Я бачив, що усмішка зійшла з його обличчя, він швидко попрощається й вийшов з хати. І не було як запобігти лихові. ...

Я негайно повідомив полк. Тура, щоб він зробив якісь заходи та щоб опам'ятав та стимав від цього

нерозумного кроку. Старшини штабу з полк Туром та німецький старшина Бігельмаєр негайно рушили до порома, щоб стримати похід. Всі прохання, вже не накази, були ним зігноровані. Хоч він був одчайдущим, але в тім випадку цілком безвідповідальний. Грати патріота коштом, життя інших патріотів не є патріотизмом. Я чомусь думав, що до походу Ромка спровокував сотник Терлиця, який мав дуже великий вплив на нього і для мене було дивним, що він з Ромком не пішов, а лишився і був готовий перейти до Дивізії. Дух махнівщини та сваволі є старим не-наче первородним гріхом нашого народу. Стрілецтво повірило в заклик хорунжого Ромка, до якого долучився хорунжий Коваль, також з вишкільної сотні, з ними також пішов отець Паладій, який був скрізь там, де треба було духовної допомоги і очевидно він відчував, що там вона буде особливо потрібна.

Недовго довелося маршувати партизанам. Заалармовано стаціоновані частини Дивізії, які перебували в цьому терені. Вони загородили дорогу і спинили похід партизанів. Вигляди дальншого маршу відразу стали безнадійними. Побоюючись, що українські стрільці з Дивізії можуть відмовитися стріляти до своїх, а може ще й піти з ними, німецьке командування, швидко замінило дивізійників своїми частинами, а одночасно в тих загрозливих обставинах наполегливо шукали якогось виходу. Бунт і непослух у війську - це дві недопустимі речі, за які винних карається смертю. Але в тім випадку був знайдений компроміс. Комусь впало на думку заявити, що не було зроблено задовільних контактів з Легіоном і фальшиво було поінформовано про його ролю при переході до Дивізії „Галичина”, тому ця не вияснена ситуація спонукала частину Легіону піти в партизанку. Використовуючи таке вияснення дивізійний старшина, сотник Л. Макарушка ужив усіх заходів, щоб дістати повну амнестію для всіх включно з хорунжим Ромком. Німці пообіцяли, що з огляду на компроміс ніяких карних санкцій примінювати не будуть. Сам сотник Макарушка пішов на переговори з Ромком і переконав його, щоб він погодився перейти до Дивізії. Майор Гайке, начальник

штабу Дивізії був задоволений, коли побачив, що партизани прийняли його пропозицію. Після даної згоди Ромко зібрав своє військо і безтурботно з піснею прийшов до місця, де стояв начальник штабу май. Гайке, сотник Макарушка і ще кілька старшин Дивізії. Майор Гайке сказав коротку промову, заявляючи, що зброю кожний залишить при собі і що нікого карати за це не буде. Про всі ці деталі я пізніше довідався від сот. Макарушки.

Отак хорунжий Ромко ..допоміг"Легіонові перейти під зверхність Дивізії ..Галичина", затримуючи цілість і свою українську команду. Того ж самого дня дивізійні старшини з дивізійною оркестрою і прапорами приїхали, щоб з парадою перебрати Легіон. З невеличким запізненням прибув також генерал Фрайтаг, але довідавшись про подію, яка стала в Легіоні, швидко від'їхав назад. Настрій був такий, наче все готовилось до великого похорону. Третя, Четверта і частина Другої сотні вистроїлись у довгу лаву і чекали на появу старшин штабу Легіону на чолі з полк. Туром та старшин Дивізії. Раптом службовий старшина Легіону сотник Терлиця подав команду: ..Струнко ! На плече кріс ! Крісом почесть дай ! В ліво глянь !" При наближенні старшин сотник Терлиця енергійно підійшов до полк. Тура і відрапортував збірку до його наказу. Полк. Тур подякував і з цілою групою старшин пройшов перед фронтом вояцтва, яке на струнко віддавало честь. В часі відібрання почестів, дивізійна оркестра грала німецький і вслід за тим український національні гімни. По тій короткій церемонії знову залунала команда : ..На плече кріс ! До ноги кріс ! Спочинь !" При тім поруч німецького прапора, майорів також український синьо-жовтий прапор, що було вперше й нечуване в Дивізії до того часу. Після цього промовляли: полк. Тур, майор Бігельмаер, начальник штабу майор Гайке і закінчив сотник Макарушка.

Все це виглядало гарно й щиро, але почуття залишилось гнітюче й тривожне, а до того я почувався ще хворий і ніяк не міг позбутися температури і зібрали до купи своїх думок. Перед відіздом дивізійних старшин нам сказали, що частини Дивізії дістали наказ окружити і спинити марш наших парті-

занів. Я відчував, що буде пролиття крові з обох сторін - і то української, що має бути заплатою за чиство нерозважність. Я особисто ще перед виїздом просив сот. Макарушку, щоб він як добрий і відомий дипломат, ужив всяких можливих заходів, щоб не допустити до кровопролиття. Очевидно, що так само думав і сотник Макарушка і заздалегідь робив пляни як діяти у такій ситуації. При такому ході події і мови не могло бути, що Легіон залишиться неподільною частиною, бо ж довір'я, яке існувало перед тим, було зруйноване. Всіх штабових старшин Легіону на чолі з полк. Туром було звільнено. Вони дістали перепустки і відіхали в Баварію. Всі бойові частини і санітарна ланка зі своїм обозом рушили в напрямку Марибора в Словенії, щоб об'єднатися з Дивізією „Галичина.“ Не доїжджаючи до Марибора, круто повернули в право і доїхали до Фрідгайму. І там всім старшинам сказали залишити свої частини. По короткому часі всіх нас відвезено в руїни замку, де примістили всіх в одній великій розбитій бомбою кімнаті. Ніхто не знав, що чекає його далі, але й не було потреби турбуватися за себе, бо коло нас нашого війська не було. Незабаром ми довідалися, що на другий день почали розділювати наш курінь по Дивізії. З решти було створено декілька ловецьких чот, бо командування Дивізії уважало, що це добре вишколені й загартовані в боях хлопці. Того ж дня, одна з тих чот з піснею вмаршувала на подвір'я того замку, де ми зупинилися. Для нас це була мила несподіванка, але більшою несподіванкою для дивізійників було, коли вони вперше почули українську команду, коли пролунало: „Чота станы! В право глянь!“ Чотовий здавши звіт якомусь старшині і одержавши якісь інструкції, скомандував: „Праворуч! Ходом марш! Пісня!“ - і знову, в далекій Словенії покотилася українська пісня волинських підпільників-партизанів, яких химерна доля закинула далеко від рідної землі і тому хоч на хвилінку в душі піднеслось почуття гордості, - ось вони тут далеко сильні, бадьорі і не падають духом і вірять, що ще колись і для них „усміхнеться доля.“ Глянув я на старенького сотника Гуню, в якого очі виповнилися слезами, і стало мені ніяково. Затис-

нуло мені дух в горлі і я швидкко відійшов, бо не хотілось, щоб хтось мене бачив, якраз в тій хвилині. На подвір'ї зібралось чимало дивізійних стрільців, які дивились на легіонерів - струнких добре вишколених і гарних хлопців. Чутка про нас блискавкою пролетіла по всій Дивізії, кожний із них хотів бачити і мати якийсь контакт з бувшими партизанами. Ми відразу побачили приязне ставлення до нас стрільців, підстаршин та старшин Дивізії. Вони бачили в нас своїх братів, своїх приятелів, яким могли виявити свої почуття, свої жалі і терпіння, які вони мали в той час у тій нібито українській Дивізії. Такий приємний можу сказати, був початок нашого спільногого буття.

Пройшло кілька днів і нас всіх старшин приділили до резервового куреня, якого командиром був майор Клейнов, що перейшов до Дивізії з 204-го поліційного батальйону. Він дуже не любив українців, а ще більше партизанів. Ми якось не добавали в нім великого начальника, як бачили в нім дивізійні старшини. Під час одного обіду в старшинському кафе офіційно представлено нас майором Клейновим генералові Фрайтагові. Представляючи нас, він незабув підкреслити, що це бувши партизани і цікаво було б довідатись скільки німців вони застрилили? Це мав бути ніби жарт, але він був дуже невдалий і не на місці.

Кілька днів пізніше прибув до нас хорунжий Ромко. Якось на початку ніяк він не міг нав'язати з нами добрих відносин, знаючи, чим скінчився його не дуже „славний“ похід і які були його наслідки. Крім цього він знав, що німці, як не тепер, то пізніше тої провини йому не дарують. Це дуже мучило його і врешті він став дуже байдужим за своє життя.

Хоч ми й були приділені до резервового батальйону, але жадних функцій не мали. Одного дня друга сотня цього батальйону готовилася до акції на партизанів Тіта. В зв'язку з тим було запропоновано хорунжим: Хронові, Макухові і Вовкові, який повернувся з Відня, взяти участь в цій акції доповнюючи почет командира сотні. При цьому, командир сотні ніби у формі жарту сказав, що буде мати нагоду побачити, як наші дивізійники поводяться в бойових акціях.

Рано сотня маршем вирушила на південь в напрямку гір. По дорозі хорунжий Вовк розказав мені про зустріч з ген. М. Капустянським у Відні. Зміст їхньої розмови був приблизно такий: Хор. Вовк (М. Каркоць) поінформував генерала про плян, який був підготований політичним проводом Легіону на випадок закінчення війни. Цей плян був приблизно такого змісту: „Ми свідомі того, що війна зближається до кінця і ми не хотіли б разом з німцями, як іхні союзники попасті в полон до Аліянтів, бо як відомо, згідно з умовою, яку ми заключили з німцями, Легіон не мав бути на службі в німців, він лише використовував зв'язки з ними для того, щоб боронити українське населення від нападів большевицьких та інших партизанів. Тепер ми наладили добре зв'язки з югославськими четніками й думаємо, що нам буде краще вийти з ними з лісу як союзниками в боротьбі проти большевизму, ніж залишитися з німцями.

Вислухавши цей плян ген. М. Капустянський зауважив, - а чи знаєте ви пане Вовк, що там є сильна комуністична партизанка Тіта, яка може не допустити вас до переходу на сторону Аліянтів і в боротьбі з ними ви можете втратити всіх своїх людей, а ці ж наші люди, - це ж наші хлопці, яких треба рахувати на вагу золота. Друге, - як зауважив ген. Капустянський - пам'ятайте, що югославські четніки - це німецькі союзники і коли німці їх притиснуть, то вони можуть видати вас ще до приходу Аліянтів.”

- Все це правда, що ви сказали пане генерале про югославських четніків і комуністичних партизанів Тіта, все це ми взяли до уваги - сказав Хор. Вовк, - але я ще хочу вас поінформувати, що в партизанку ми вирішили йти не самі, якраз тепер в нас розпочалися переговори з представниками Дивізії „Галичина” так, що цю акцію ми мали б перевести спільно і тоді ми мали б таку силу, що не страшні були б нам ані тітовці, ані четніки.”

- Коли це так, то це зовсім інша справа, тоді бажаю вам щасливо і якнайкраще перевести ваш плян в життя і справді, - це буде вам далеко краще вийти з ліса, ніж разом з німцями йти в полон - зауважив ген. Капустянський. На цьому, їхня розмова скінчилася і хор. Вовк повернувся до місця постою.

Але тепер, цілий той плян не мав ніякого значення, бо хор. Ромко за один день зруйнував все що було заплановане і треба було слідкувати за розвитком подій та чекати іншої нагоди для того щоб вийти з цієї складної ситуації. Поради ген. Капустянського були розумні, але тепер зреалізувати їх в наших нових обставинах було неможливо.

А тепер вернемось до нашої акції проти тітовських партизанів. Перш за все по дорозі від підстаршин ми довідалися, що наш теперішній командир сотні прибув до Дивізії з якогось поліційного відділу, а в часі маршу ми побачили, що він не є військовою людиною. Але на щастя, тітовці не показувалися, а через пізню пору прийшлося нам в горах заночувати у місці де було кілька малих хаток та кілька невеликих хлівів для худоби чи для складу сіна. У віддалі чверть кілометра було дещо більше поселення де можна було б краще улаштуватися та відпочити по цілоденному марші в горах та ще й по снігах. Одначе „великий“ наш начальник приказав нам зайняти два хліви, в яких мали б ночувати і відпочити дві четири війська, а третя з них мала б творити сторожу. Так військо не трактувалось в ніякій армії. Правдоподібно, він уявив собі, що має до діла з полоненими, при яких перебував майже цілу війну. Нас це дуже здивувало, але змінити розпорядження ми не могли. І тому довелося стрільцям стоячи спати цілу ніч, чи інакше кажучи, в хліві чекати дня. Не знали тітовці про модерну стратегію командира, бо легко могли б заатакувати стійкових, кинути кілька гранат у хліви і тим зліkvідувати цілу сотню. Але на цей раз щастя було по нашій стороні. В ранці змучені стрільці нарікали, що їх трактують гірше як худобу, бо як можна по такій перевтомі йти в бій чи дальше маршувати.

Ця маленька акція показала нам обличчя Дивізії, її склад старшин та кваліфікації. Сподіватися від такого трактування вояків боєздатності, було б абсурдом. Дивлячись на таке трактування, перестали ми дивуватися, коли доходили до нас чуки про те, що дивізійники дезертирують та переходят на сторону Тіта. В таких обставинах і при такому трактуванні німців людина може піти до самого чертa в зуби і там почувати себе краще.

Повернувшись з акції, перенеслися ми на кращі помешкання, до яких прибуло ще більше старшин з Дивізії і розпочався курс стратегії та тактики боротьби у зв'язку з модернізацією зброї. Причину того вишколу для старшин зумовили певні події, про які частинно ми довідались дещо пізніше. Кілька тижнів відбувалися теоретичні виклади вранці, а по обіді виходили в терен і навіть брали декілька чот для провадження вправ практично. Для нас ці речі не були новими і ми мали можливість поділитися своїм досвідом з нашими братами- галичанами. За цей час ми запізналися з дуже гарними і ввічливими молодими старшинами-українцями, тільки на жаль, дух в них був знівечений німецькими сатрапами, які пригнітили їхню амбіцію. Ми всіма способами намагалися показати їм, як вони мають поводитись з меншими підвладними німцями, які ігнорували українських старшин, але для них це було важко зрозуміти. Вони нас запевняли, що це нам так можна поводитись, а ім в ніякому разі. Одного разу хорунжий Вовк вигнав службового підстаршину німця за двері за те, що той, не постукавши в двері, увійшов у кімнату та не зголосився так, як цього вимагає військовий регулямін. Хор. Вовк три рази заставляв його, вийти з кімнати, постукати в двері і згідно з правилами зголосити чого йому треба. Але того прикладу, наші дивізійники більше налякалися, як той німець, що був покараний. Однака наука в ліс не пішла, такі речі вже більше не повторювались. Німецький підстаршина мабуть розказав всім, що з тими партизанами жартувати не можна. І ось такі незначні випадки довели до того, що німці почали нас більше респектувати.

У спільніх рядах в Дивізії

Перші дні перебування в Дивізії справили на мене хаотичне враження. Я не міг зібрати своїх думок та окреслити своє положення. Аж згодом прийшло приємне відчуття, яке казало, що не так вже й погані наші справи, бо знаходимось таки в українській військовій формациї, хоч і в чужих одностроях, але це були українські душі, які вірили і надіялися на те, що в добі мілітаризму будуть рахуватися лише з тими, хто має в руках зброю і представляє собою якусь силу. Вони вірили в те, що це може бути зародок української армії, вірили, що вони зможуть в часі потреби захистити права свого народу.

Але ворог добре розумів наші бажання і надії і тому всякими нелюдськими способами намагався вбити вільний дух українського вояка, стероризувати його, зробити його німецьким невільником, рабом і боягузом. В таких обставинах в мене знову зродилось питання, яке мене безконечно мучило, а чи Дивізія - це дійсно українська військова формація? На привеликий жаль до кінця війни я не знайшов на це переконливої відповіді. Марш Дивізії із Словаччини до Словенії говорить сам за себе. Це ж було знущання над українським вояком, якого карали за чужі гріхи. Карні санкції з розстрілами під час довгого маршу глибоко в'ілись в душу українського вояка Дивізії. Генерал Фрайтаг після битви під Бродами стратив до Дивізії довір'я. - Мовляв він грубий і на босоніж міг вийти з оточення, а деж ділив ті молоді, добре озброєні „свині“ (швайнераї)? І якщо такий погляд має генерал на українців, то як мали б дивитися на українців його наганячі? Очевидно, що вони дивилися так само.

Бій під Бродами для Дивізії приніс не тільки фізичну, але й моральну шкоду. Різні можна мати погляди на цю трагедію і її повинні висвітлити самі учасники. Вступивши в Дивізію на Словенії, я мав змогу лише дещо довідатись про бій під Бродами і зробити свої власні висновки. Слухаючи різні оповідання про цю битву, у мене витворилося таке враження, що Дивізія „Галичина“ в таких умовах, які

склались під Бродами, ще не була готова до таких фронтових операцій. Хоч український народ по своїй вдачі войовничий та впертий і швидко засвоює військову науку, але для багатьох ще не було досить часу щоб набути практику в тих обставинах.

Дивізія не була, як це говорять „обстріляна.“ Старшини пройшли теоретичний вишкіл, а гартування чи обстріляння мали б набути на фронті. Таких на-год перед Бродами вони не мали. Другою від'ємною причиною було те, що на передодні совєтської офензиви, було відтягнено підстаршин з фронтових частин на перевищкіл. І коли почався ворожий наступ, то стрільці, які займали підстаршинські становища, не були авторитетними для своїх півладних, як рівно ж в них не було довір'я до них. Загально відомо, що вояк почувається так, якчується його командир. Третім важливим фактором було: з яких кадрів складалася Дивізія. До Дивізії пішла частина української патріотичної молоді, яка бачила в ній зародок української армії. Другими пішли ті, яких потягнули однострої та бажання зажити всяких воєнних пригод. Треті були такі, що мали до вибору: іхати на примусові роботи в Німеччину, або залишитися вдома та чекати приходу Червоної Армії, яка мобілізувала всіх дорослих мужчин і гнала на першу лінію фронту без ніякого вишколу.

Отже, як бачимо, то це не була ще духово спосна військова одиниця, яка мала б ціль служити своєму народові, тим більше, що цей ідеал був далеко за обрієм, а „союзник“ вже показав свої вовчі зуби. До того з практики відомо, що одним з найголовніших елементів, які ведуть до перемоги, - це дух вояцтва, якого під Бродами не було, бо всі бачили й розуміли, що Німеччина війну програє.

Як відомо німці після програного бою під Бродами не думали доповнювати Дивізію „Галичина“, бо це й не було легкою справою, бо ж не було де взяти рекрутів, але щойно потреба вояків на Словаччині для боротьби з комуністичними партизанами, змусила німців дати згоду для доповнення Дивізії, і тоді рекрутів набирали де тільки можна було, починаючи від таборів полонених, таборів праці і кін-

чаючи на тих наших хлопцях, які були вивезені і працювали на німецьких господарствах. Розуміється, що такі кадри не могли рівнятися кадрам початкової Дивізії, які мали більше часу на вишкіл.

Із затисненням кільца, до Дивізії прибувало багато поліційних старшин німців. Всі вони мали велике вуха і відкриті очі, але військового знання з собою не принесли. Більшість з них займалася доносами, щоб таким чином вислужитись і щоб більше були винакдувані карні санкції. Оскільки Дивізія своїми кадрами не поповнювалася, а той процес розтягався, німці встигли нащати до неї масу тих своїх недобитків і вимішати їх так, щоб можна було вповні контролювати Дивізію. Ці обставини я відчув і бачив їх, будучи в Дивізії на передовій лінії фронту. Наших українських старшин було дуже мало та зрештою й ті почували себе як горожани другої кляси, які навіть поміж собою не могли мати свободної виміни думок, бо боялися доносицтва. Створити найменші умови для якоїсь змови було неможливо, бо годину пізніше знали б про це німці. Я особисто не можу нарікати на галичан, бо до мене вони ставились як найкраще, з повним довір'ям, знаючи, що я українець і партизан з Легіону.

Українське вояцтво з Дивізії бачило, що діється, але виходу з цього не було. І тому ті, які не витримували, дезертирували. А де ще більше злостило німців і тому вони не шукаючи справжніх причин реагували загостренням дисципліни, яка переходила в терор. Після очищення Словаччини Дивізію перекинено в Словенію з метою поборювання комуністичних партизанів Тіта. Очевидно, що німецьке командування бачило, що Дивізія не готова до фронтових боїв, і тому визначило її поліційні завдання і Дивізія з більшим чи меншим успіхом ці завдання виконувала, очистивши від комуністичних партизанів Словаччину і Словенію. Із зближенням фронтів для німців настав час думати: що робити далі з Дивізією?

ВИШКІЛ НОВОЇ ТАКТИКИ БОРОТЬБИ

Як я вже згадував, що в Дивізії почалося підготовлення до вишколу нової тактики боротьби. Під час вишколу я мав можливість часто зустрічатися з Ромком, який чекав на свою покуту. Я радив йому, щоб він, дезертирував, бо на це були можливості і були відповідні папери. Але Ромко розумів, що коли він втече, то щойно тоді німці почнуть переслідувати старшин і підстаршин Легіону... Це гестапівці, поліціянти, а не військо. - говорив він - вони тільки чекають на те, щоб я зробив такий нерозважний крок." Знаючи німців, треба сказати, що він мав рацію. Німці відразу робили б репресії для того, щоб запобігти розкладові, упадку дисципліни та порядку в Дивізії. А в першу чергу це відбилося б на старшинах і підстаршинах Легіону. І тому Ромко робив всякі авантюри, що б його арештували і забрали від нас, він хотів створити враження, щоб виглядало, що поміж ним і нами немає ніяких зв'язків і контактів. Одного разу, вдаючи п'яного він стріляв з автомата неначе по курах, а німецькі старшини, які були недалеко цього місця, від свисту куль, з переляку попадали в болото. Якби то був хтось інший, його б притягнули до відповідальності, тимчасом на Ромка нібіто не звернули уваги. - Ось, бачиш, - говорив він, - в чім є зло: вони хочуть, щоб я був разом, щоб мати претенсії до всіх.

На цім вишколі ми були майже ізольовані від життя Дивізії, були зайняті програмою та самим вишколом. Час від часу відвідували нас священники та деякі старшини, які під великим секретом привозили нам новини, які кружляли в Дивізії. Були чутки, що появився якийсь генерал, який має перебрати Дивізію і створити з кращих кадрів парашутні відділи, які будуть перекинені в глибоке запілля ворога - з тим начебто і є пов'язаний теперішній вишкіл. Інша поголоска кружляла про те, що нібито німці викрили в Дивізії змову, яка готовила перехід Дивізії до Альянтів, в зв'язку з тим вони хочуть розбройти Дивізію, а щоб це прикрити, поширяють чутки, що начебто хочуть вивінувати її кращою збросю,

щоб вона була готова до фронтової боротьби. Видати прямий наказ здати зброю, було дуже ризиковно з огляду на те, що недалеко перебував польський корпус ген. Андерса і помимо сильного поповнення Дивізії німцями, вона могла створити опір і перейти до корпусу. Зложення зброї в такий критичний час не було легким рішенням, бо хтось мусів би відповісти за видання такого наказу. Зі зменшеннем окупованих територій та зближенням фронтів частини протиленської оборони та інших допоміжних формаций згromаджувались біля нас все більше і більше війська. Це був знак, що в цей терен вони надсилали їх з наміченим пляном. Безумовно, що всі ці люди були спеціалістами від своєї справи, але сформувати з них якусь бойову фронтову одиницю в той час, вже було неможливо. Може десь там у вищому командуванні могли думати, що краще дати зброю німцеві, який краще буде боронити свої німецькі інтереси, як чужинець. В тому була певна логіка, тільки те начальство забуло, що більшість того війська були старшини спеціального призначення, і вишколу фронтової боротьби не проходили. Можливо, були й інші накази з гори, але хто про це міг знати? Не було секретом, що генерал дивізії Фрайтаг не мав довір'я до українського вояцтва і радо б його позбувся, а разом з тим і позбувся б відповідальнosti, але умови і хід подій, які в міжчасі заіснували не дали можливості цього задуму зреалізувати.

Щось „варилось, щось рішалось,” але нам по чутках важко було довідатись, що справді діялось. Раптом в половині березня 1945 року, наша ціла вишкільна група дісталася наказ виїхати до міста Грацу в Австрії на вишкіл нової тактики боротьби. На другий день вранці підійшли машини і ми від'їхали на призначене місце. Разом з дивізійними старшинами виїхали бувші лігіонери: хор. Ромко, Вовк і Макух.

Не хотілось вірити, що це має бути ще один перевищкіл. Але тому, що були поміж нами і німецькі старшини, виглядало, що щось має бути. На передмісті з південної сторони Грацу, біля самого підніжжя гір, де були побудовані бараки, спинилися наші автомашини, ми пішли й зголосили наш приїзд і нам сказали шукати собі приміщення та по-

дати до канцелярії число барака та кімнат. Коли ми вийшли на площеу, важко було повірити, яка кількість старшин вешталась поміж бараками, шукаючи собі чогось для упорядковання кімнат. Бараків було так багато, що тут можна було б примістити полк піхоти. Можливо, вони й були побудовані для військових потреб. Після улаштовання у вигідних кімнатах, ми зауважили, що там були старшини з різних військових формаций з різними бойовими відзнаками. Виглядало, що той вишкіл дійсно заплянований на велику скалю.

Того ж вечора через гучномовець повідомили, що орієнтаційна зустріч відбудеться в головній залі групами від години 9-ої ранку за числами бараків, так, що кожний вже знав про час та число своєї групи. Все це було фахово зорганізоване і по коротких формальностях на другий день без жадних парад і промов почався вишкіл нової тактики боротьби. Зasadнича зміна була в тому, що прийшов новий рід автоматичної та протипанцерної зброї розрахованої на те, щоб з меншою кількістю людей, при найменших втратах можна було осягнути намічену мету чи перемогу. У зв'язку з тим мала б бути переорганізація армії, яку треба було б частинами перевищковувати. На викладах теоритично розроблялося наступ, порівнювалось методи боротьби зі старими методами, висувалось кращі можливості нового способу боротьби при великій силі вогню. Кожна бойова сотня ділилася на бойові групи: вогневі, проривні і заставні-забезпечувальні. Крім вогневої групи кожний рій мав снайпера і автоматичну зброю, штурмові автоматичні кріси. Кожний вояк мав бути твердинею. Він не міг бути дуже рухливим, бо обтяжувала його амуніція до штурмових крісів, гранати і противанцерний кулак. Розроблялося в деталях оборону і відступ, з дуже важливими змінами у виборі оборонних позицій.

Минали дні за днями і ми менше цікавились подіями у широкому світі, бо були зайняті конкретними завданнями: ми вчилися. І думав я собі нераз: ось що треба було знати для ведення партизанської боротьби! Інструктори та викладачі були фахівці свого діла. Вони розробляли також деякі бої з мину-

лого, обговорювали причини їх виграної чи програної. Розглядали також програмі війни з вини державного керівництва, які саме державні органи не функціонували так як треба, що довели до програної війни. Складні це механізми і складна ціла система до провадження війни. Для того, щоб війну виграти, то треба щоб цілий державний апарат працював бездоганно.

Як казав хор. Ромко „Часу не марнусмо.“ Нераз у вільні хвилини говорили ми поміж собою, що наше знання колись пригодиться, бо є дуже можливим, що незабаром кинуть нас у поліські ліси, і нашим братам - галичанам буде не погано, бо ліси будуть нагадувати їм Карпати: а тому, що це рівнина, буде легше переходити і діяти. Так жартували ми, говорили і надіялися, що цей вишкіл на марно не пропаде. Очевидно, говорилось і про те, що при кожнім полку, в найближчому часі, починаючи від сотні до батальйону, частини будуть забезпечені новою зброєю і вишколені для примінення нової тактики боротьби. Час швидко минав і без журно проходили гарній погідні дні в Грацу.

Несподівана нічна тривога раптом розбудила всіх нас і незабаром прийшов наказ негайно виїхати до своїх частин. Вже вранці прийшло дивізійне авто. Нашвидко зібравшись, ми виїхали в сторону Марібора в Словенію. Тут знову приділили нас до резервового батальйону і призначили по декілька старшин доожної сотні. Виглядало, що начебто щось змінилося, бо все чекало в гострім поготівлі.

Раптом ми дістали вістку, що стався прорив совєтських військ на Угорщині по обох боках озера Балатон. Цей прорив відкрив дорогу совєтським танкам на австрійську територію, де не було кому поставити їм будь-який спротив. Совєтські танки без перешкод котились в сторону Гляйхенбергу та Фельдбаху. Таким чином наступом совєтських танків був дуже загрожений Грац.. І сталося так, що Дивізію, яку ще вчора думали розбройти, кинули на стримання прориву. При розміщенні частин Дивізії, резервовий батальйон, командиром якого був майор Клайнов, найдальше був висунений на схід і тому він перший дістав доручення вийти на зустріч совєтським тан-

кам. Негайно було вислано дві сотні, які не мали по-
між собою зв'язку, ані жадних комунікаційних за-
собів. При тій сотні, де я був призначений, була ли-
ше одна фіра з бідненькими замученими кіньми, які
ледве тягнули воза з невеликим запасом амуніції.
За короткий час перед нашим вимаршом долучився
до нас хорунжий Вовк, і знов ми обидва опинились
під командою того самого командира сотні, з яким
ходили в акцію на комуністичних партизанів, а тепер ідемо на зустрічsovєтським танкам. Німака був
дуже розгублений і переляканий та не знав, що має
робити. Перейшли ми річку Мур на австрійську те-
риторію, вживаючи той же пором, біля якого ще так
недавно кватерували будучи в Легіоні Самооборони.
Вступивши на австрійську територію, ми відразу за-
уважили панічний стан: люди десь втікали, на шля-
хах в безладді втікали мадяри і їхні старшини. Біль-
шість з них іхали возами із своїм майном. До них по
дорозі долучувались німецькі дезертири, яких в
тому хаосі ніхто не контролював і може не одному з
них пощастило добитись до свого власного порога.
Це все підтверджувало одну найголовнішу подію:
..Прорив фронту.'' Стан був такий, що ніхто не знав,
де знаходяться советські танки і де вони зупинят-
ся. Цих дві сотні, які були вислані на зустріч про-
тивників, були вже вичерпані фізично, бо з повним
вирядом маршували день і ніч з малим відпочин-
ком та ще й до того під налетами літаків людей
виснажувало. Вони не були вже спроможні з тим
озброєнням протиставитись танкам. Хоч і мали декі-
лька противанцерних „кулаків'', але ніхто ними ще
не пробував стріляти, лише теоретично мали ін-
струкції, як їх вживати. Отже в загальному, на ту
зброю і її кількість не дуже багато можна було пок-
ладати надій.

Пройшло кілька днів і ночей важкого маршу, і
нарешті недалеко міста Фельдбаху в Австрії ми зу-
стрілися з большевиками. Зустріч була особливо ці-
кава.

Проходячи селами й шляхами, ми бачили чимало
побудованих протитанкових перешкод із малими
залогами оборонців „резервістів'' старих австрійців
(поміж ними були інваліди без пальців та з іншими
дефектами), які в побудованих перешкодах могли

стримати наїзд танків. Це виглядало досить дивно. Коли ми спитали одного австрійця :

- Що ти будеш робити, як побачишsovетський танк?
- Моя служба в ту хвилину буде скінчена. Повішу шапку на свій кріс і піду до хати.

Після того, - говорив він далі, - ніхто мене не змусить іти на стійку, яка для мене виглядає безглаздою. Так австрійці мали б боротися з наступом советських танків. Ми посміялися і пішли далі.

Три кілометри від Фельдбаху на захід ми спинилися, бо люди донесли, що недавно були тут советські танки. І правда, свіжі сліди широких гусениць підтвердили, що вороги близько. Був уже вечір, командир сотні поробив забезпечення: одну чоту вислав на праве крило в ліс, з якого можна було б обсервувати дорогу, з тою чотою відійшов також хорунжий Вовк. Другу забезпеченеву групу вислав в сторону Фельдбаху, щоб зайняти позицію над шосе, а третя мала група була вислана на ліву сторону. Так себе забезпечила сотня, про прихід якої большевики нічого не знали. Не мали ми зв'язку з Другою сотнею, про її похід та де вона спинилася. Для нас було ясним, що мусіли бути якісь поважні причини, що танки вернулись до Фельдбаху з якого є більше розгалуження доріг. Вже було темно вечером, коли несподівано в селі з'явилось советське тягарове авто, яке передова сторожа перепустила зі сторони Фельдбаху, знаючи, що його в селі зловлять. Виявилось, що советський кухар привіз вечерю, бо і його не повідомили, що танки залишили цю місцевість. Він шукав своїх „ребят“ і коли побачив, що не туди попав, відразу почав викручуватися. Він говорив, що його командир сотні знущався над ним бив по обличі, і коли він довідався, що ми тут є рішив як-найскоріше втікати.

Було ясно, що це була на скоро видумана казка, але добре, що було що повечеряти, бо вже давно ми не мали теплої страви. У тому безладді коли зловили кухаря, то шофер, який провадив автомашину, втік. Кухар розказав нам, що є обмаль бензини і наші „ребята“, не можуть іхати, ані вперед, ані назад. Було б все тихо, коли б не втік шофер, який повідомив большевиків про нашу присутність. Десять о пів-

ночі біля нас почали рватися артилерійські стрільни. Це було доказом, що червоноармійці вже знають про нас. Щастя було, що тих кілька танків не мали бензини і достатньої сили піхоти, яка могла обхопити їхній похід на Грац, що був безборонний.

Маючи такі відомості наш командир сотні повідомив командира батальйону, який також вже був в дорозі на схід. Очевидно останній зголосив про це до штабу Дивізії. В зв'язку з тим був даний наказ, не гаючи часу, раннім ранком розпочати наступ на Фельдбах. В допомозі для нас має служити одна гармата (гавбіца), до якої незабаром зявився командир-підстаршина і зголосив, що гавбіца є до послуг і що він не має ані телефону, ані інших сигналів для зв'язку. Він просив сказати йому, коли він має почати обстрілювати Фельдбах і час, коли перенести вогонь. З ним було додоговорено, що гавбіца відкриє вогонь одночасно з початком наступу на Фельдбах та в певному домовленому часі має перенести вогонь на східну сторону містечка. Йому дано наказ по можливості також обстрілювати дороги. Інших вимог не було, бо не було належного зв'язку. Нас також повідомили, що над ранком має прибути одна чота якогось вермахту, яка буде в резерві.

В зв'язку з тим ніхто не спав, всі готувались до акції. Цей крок, може й самогубний, мав виправдання тим, що забираючи Фельдбах, ми отримували б сітку розгалужень доріг.

Наступ на Фельдбах

Підготовання до наступу добігало до самого кінця. Ніч промінула так швидко, як ніколи і не вистарчало часу, щоб все полагодити. Десь коло години другої вночі дістали ми зв'язок від Другої сотні нашого батальйону, яка була праворуч нас і також готувалась до бою. Командир сотні денерувався, що до цього часу не було жадного зв'язку з лівим крилом, де мали б бути розбиті частини Дивізії „Вікінг“, які по договоренні з командиром батальйону май. Клайнновом малиб заatakувати з північної сторони Фельдбаху. До самого початку наступу зв'язки з ними не були устійнені. Фактично наступ на Фельдбах робили дві сотні резервового батальйону Дивізії „Галичина“. Дивним для мене було те, що командир сотні не опрацював як слід плану дії, що пізніше мало погані наслідки. Перед самим вимаршем він дав доручення кожній чоті, яким тереном вона має проходити, посувачись до Фельдбаху. О шостій годині ранку 1-го квітня 1945 року наша сотня рушила вперед, а за пів години ми вже були майже на передмісті і на допомогу нам почали розриватися стрільна з нашої гавбіці. Треба було спинитись і вичекати, бо й совєтські танки почали відплатну канонаду. Вони аж ніяк не сподівалися непрошених гостей, що були вже під іхнім порогом.

В цей день мряка була така густа, що годі було користуватися сигналами чи ракетами, треба було дуже слідкувати за часом, щоб не попасти під власний обстріл. Видно, що артилерист був „обстріляний“ і знов, що робить. Точно в домовлений час переніс вогонь на східню частину містечка, що й було сигналом - вперед. Застукотіли наші кулемети MG 42, зацвіркотіли автомати, гавкнуло кільканадцять малих мін з мінометів, і в тій клекотні зaledве де-не-де проривалися команди командирів. Була це велика несподіванка для большевиків, вони сподівалися танків з нашої сторони, бож зосередили на середині містечка аж три протитанкові гарматки. Тому, що була густа мряка і важко було бачити навіть на 20 метрів перед собою. Больщевики безпереривно

обстрілювали шосе, на якій нікогісінько не було. Наші стрільці обійшли їх з-заду і швидким наскоком захопили ті гарматки та за кілька хвилин вони вже били таким самим вогнем противну сторону. Болшевики хаотично відтягали свої сили за місто, бо за короткий час вже кілька іхніх танків горіло. Бій у місті не втихав. Орієнтуватися у вуличних боях було важко, бо ж розривні ворожі кулі розривалися зі всіх боків, уводячи в оману стрільців.

Справа покращала, коли розвиднилося і трохи осіла мряка. Щойно тоді можна було розрізнати, де є свої, а де є большевики. Відступивши з міста, противник укріпився на цвінтарій узгір'ї на східній частині Фельдбаху. Диміли ще два великі совєтські танки та догоряв харчовий магазин, з якого наші стрільці старались набрати м'ясних консервів. Під час наступу командир сотні дуже переживав, нервувався і навіть на мить не дозволяв мені від нього відлучитись, тепер же страх покинув його і він навіть, став необачно відважним. Мав щастя, що совєтський снайпер не влучив його, бо він заховувався так, наче вже було по війні. Ворожі снайпери завдали нам більше втрат під час дня, ніж під час наступу і досить завзятого бою. Десь перед полуднем появилися відділи німецької дивізії „Вікінг“. На правому крилі від нас даліше продовжувався бій за височину, яку ніяк большевики не хотіли опустити. Тому, що частину містечка з лівої сторони зайняв відділ дивізії „Вікінг“, а близькі височини з правої сторони Фельдбаху були в наших руках, командир сотні з одною чотою вирішив заатакувати большевиків з лівого крила. Посуваючись по хребті височини на південь, він мав на увазі допомогти нашему правому крилові, що ще не здобуло височини, де противник встиг окопатись і укріпитись. Несподіваний фланговий наступ заскочив большевиків, і вони один за другим опустили свої оборонні становища. На лівому крилі тієї ж сотні, якій ми йшли на допомогу, був наш побратим хорунжий Хрін, який у цьому бою був смертельно ранений і який помер у польовому шпиталі. Ця трагічна подія всіх нас глибоко зворушила, бо він був одним з головних основоположників нашого партизанського руху на Крем'янеччині, одним

із провідних старшин нашого Легіону. Тому пам'ять про нього, як великого українського патріота й незамінного друга буде назавжди зберігатися у наших серцях. Нехай буде йому вічна пам'ять!

Височина була здобута і наші швидко готували оборонні становища. Перед вечоромsovєтські танки почали нас сильно обстрілювати, але наступу не було. У нас було дуже мало протипанцерних кулаків (панцерфауст) і атаку танків було б дуже важко затримати. Ніч на фронтовій лінії пройшла з малими перестрілками, а на другий день прийшла нам зміна. Ми відійшли хоч і не далеко, але це вже рахувалась друга лінія, де можна було трохи відпочити. Ця лінія була у підніжжі гірського пасма, де проходила дорога південь - північ. Рівнолегло з нею була залізнична лінія, яка була пригожа нам для оборони. Впорядкувавши до того кулеметні гнізда, ми приблизно забезпечилися. Першої ночі, коли всі думали про відпочинок, почалася сильна стрілянина, а за нею мінометна канонада. Забулось про втому й ми швидко почали готовитись до протинаступу, щоб ворог не вдерся в становища першої лінії. Такі двобої відбуваються часто для того, щоб силою вогню здезорієнтувати противників.

На другу ніч совєти силою одної чоти повели наступ при добрій підтримці мінометів і навіть вдерлися до наших становищ першої лінії. Але в ручнім бою наші перемогли їх і виперли зі становищ. Ми підійшли на допомогу, але виявилось, що загрози вже небуло. В ту ж ніч в часі пекельної стрілянини нерви 18-ти літнього стрільця дивізії не витримали, і він залишив становище, та збіг з покритої лісом гори в низ. Віддаль була невелика. Командир сотні німець, що також зі страху мусів там опинитися, без суду, без голосення застрілив хлопця, закидаючи йому дезертирство. Це дуже глибоко вразило кожного українського вояка, який довідався про це нечуване в кожній культурній армії варварство. Це був вияв жорстокого безправства, які німці почали чинити над українським вояцтвом.

За кілька днів на фронт прибув 29-ий і 30-ий полки Дивізії „Галичина.“ Вони стали на відтинку фронту від Фельдбаху на південь, зайнявши з боєм ви-

сочини Гляйхенберг-Когель і Штаднер-Когель. Болішевикам це було дуже невигідно і вони повели сильний протинаступ, при якому відбили ці дві височини назад, але замок Гляйхенберг лишився в дивізійних руках. 29-ий полк пробував ще раз відбити втрачену височину, але наступ не вдався. Сосвєти вичекали, коли терен покрився нашим військом, вони, на тягарових автаках підвезли „Катюші“ і сильним ракетним вогнем вдарили по наступаючих частинах. Хто був під градом мін, той знає, яку шкоду вони можуть заподіяти, коли нема де сковатися. Наступ був неуспішний і з великими втратами для 29-го полку. Ситуація була дуже загрозлива, бо не було навіть резерв, щоб закрити розірвану лінію фронту. Щастям було те, що большевики не зробили протинаступу. Багато було ранених від шрапнелів хоч рани й виглядали легкими, але певна частина стрільців померла від зараження крові. Зустрівся я й говорив з раненим підстаршиною Вихром, який в Легіоні Самооборони був в почеті моеї сотні. Він ще жартуючи говорив, що для нашого козацтва совєтські міни не страшні. Вони можуть вбивати німців, а нам це лише трохи спину чухає. Але на жаль так воно не було. За тиждень часу він помер у шпиталі від зараження крові. А шкода, був добрим українським патріотом і бойовий хлопець.

Ні терен ані час, ані погода не були сприятливі для наступаючої сторони. Всім було ясно, що таке рішення Вищого командування виглядало як самогубство, коли вони наказали в такий ясний соняшний і погідний день вивести таку кількість війська під міни совєтських Катюшів. Незабаром підвезено резервовий батальйон, щоб закрити діру у прорваному фронті як допомогу для 29-го полку.

Німці розуміли, що такий стан може викликати масову дезерцію і перехід стрільців на ворожу сторону тим більше, що напроти Дивізії стояли частини совєтського українського фронту, і тому, це була одна з причин, що генералові Шандрукові було дозволено відвідати фронт і промовляти до недобитків 29-го полку. В той час дійшла до нас вістка, що німці при штабі Дивізії на приказ ген. Фрайтага було розстріляно хор. Ромка Кивелюка. Думаю, що це ма-

ло певний зв'язок з подіями на фронті, і вони могли думати, що він і далі може мати якийсь вплив на стрільців, хоч його й тримали при штабі як сташину особливих доручень. Ця подія до глибини зворушила нас всіх, бо ж було обіцяно, що карних санкцій не буде. До того долучились ще інші не менше трагічні справи. Прийшли відомості, що дивізійних стрільців, які опікувалися раненими, відвозячи їх з фронту до польових шпиталів, то коли вони і фірмани вертаючись назад і не мали перепусток, то їх карали як дезертирів і вішали на придорожних стовпах. Не хотілось в те вірити, але являлось щораз то більше й більше тих, які бачили й оповідали. І тому створилася така ситуація, що стрільці відмовлялися відпроваджувати ранених до польових шпиталів. Вони вимагали перепусток. Але, хто ж на фронті міг їх видавати? Тому справа відвезення ранених до польових шпиталів ускладнювалася, бо замість швидкої допомоги, щоб врятувати життя людині, треба було шукати когось, хто може дати перепустку. Такі та подібні справи дуже загострювали відносини поміж українцями й німцями.

Щоб бодай трохи злагіднити напруження, яке витворилось і то знову ж таки не з вини українського вояцтва, мав нібито приїхати генерал Шандрук і відбути зустріч з вояцтвом. Ясним для всіх було, що генерал не зможе відбути цієї зустрічі в першій лінії фронту, яка була дуже близька до ворожих позицій, бо це могло б ослабити безпеку фронту. Ото ж на такій зустрічі могли бути лише ті частини, що були без функцій, або не босздатні. На другий день прибув до мене сот. Терлиця і ще з двома старшинами, які були при дивізійній артилерії і сказав, що вони дістали дозвіл бути на зустрічі з ген. Шандруком, який в приобідніх годинах має прибути до 29-го полку. Я негайно звернувся до свого командира з проханням, щоб він звільнив мене, бо хочу почути й побачити свого генерала. Таке звільнення дістав я та ще двох дивізійних старшин і ми вже цілою групою, жартуючи, відійшли на призначене місце зустрічі. По дорозі хорунжий Василь потішав нас: ось будемо мати нагоду довідатись, що діється в запіллі і очевидно, щось нам генерал скаже про міжнародне положення, а найцікавіше мабуть про положення на

фронтах. І дійсно ми всі раділи, що незабаром зустрінемось зі своїм генералом і невіть може буде можливість розказати йому, як німці кривдають українських вояків. Сотник Терлиця також, будучи в добром настрої говорив, щоб ми не раділи завчасно, бо може статись таке, що ми будемо розчаровані. І так воно приблизно й сталося.

Ідучи через поля й узгір'я ми побачили, як проїхало невелике авто, завернуло на польову дорогу і зупинилось. З авта висіли чотири військові особи, без сумніву серед них був і наш генерал.

Не довго довелося йти, бо за малим горбом в розлогій долині зібралось кілька сотен вояків. Був дуже погідний і гарний день, а тому, що терен був відкритий то існувала велика небезпека налету ворожої авіації, було дивно, що якось ніхто над тим не застановлявся. Тут я вперше побачив наших ранених вояків з 29-го полку. Дехто з них носив перев'язану руку, обмотану голову, дехто накульгував, і створювалось враження, що десь там недалеко за горою є великий військовий шпиталь. Але так не було. Це ж були легко ранені та віддані на власну опіку хлопці, бо недалеко, - закількома горбами були позиції першої фронтової лінії. І тому ми на кожний гуркітдалекої „катюші“ чи експльозії зводили очі в небо запитуючи самі себе: „чи часом не літак“? який мігби тут наробити чимало шкоди для безборонного вояцтва. На щастя літаків покищо не було.

На цих зборах, не гаючи часу, представлено ген. Шандрука і він відразу почав говорити про справу створення Українського Національного Комітету, який поставив собі за мету відстоювати перед німецькою владою українські інтереси. В зв'язку з тим, що німецька армія програвала битви на фронтах, мінялася також і німецька політика по відношенні до советських республік і тому дня 12 березня 1945 року райхміністер А. Розенберг погодився на затвердження цього Комітету, який робив старання за створення Української Національної Армії. Завдяки старанням цього Комітету, було звільнено з ув'язнення полк. А. Мельника, С. Бандеру, Т. Бульбу-Боровця та багатьох інших. Після затвердження цього Комітету активну участь у його працях взяли:

президен УНР в екзилі А. Лівицький, полк. А. Мельник, С. Бандера, Український Громадський Комітет (українців з центральних і східніх земель України) і Український Центральний Комітет (УЦК під проводом проф. В. Кубійовича). За згодою всіх політичних середовищ в склад керівних органів цього Комітету увійшли: ген. П. Шандрук як голова, заступниками голови були: проф. В. Кубійович і О. Семенко, а секретарем П. Терещенко. Ген. Шандрук підкреслював потребу боротьби з комунізмом і тому вимагав від українських вояків дисципліни і витривалості в боях проти російської Червоної Армії.

Повертаючись до своїх відділів, деякі дивізійники і Легіонери були не вдоволені змістом промови ген. Шандрука тому, що він не заторкнув питання українсько-німецьких відносин в Дивізії і це була правда. Ale з другого боку, беручи справу поважно, виникає питання, як міг генерал Шандрук втрутатися в справи Дивізії, коли вона була ще цілковито під німецькою командою, коли перед його приїздом не українці, а німці давали йому про неї інформації і як він міг тоді дразнити німців, коли справа творення Української Національної Армії була в процесі переговорів з німцями. Крім цього, як вже було сказано Дивізія в цьому часі була вже на стільки інфільтрована різними донощиками, які негайно все сказане передавали до відома команди Дивізії. Треба взяти до уваги ще й те, що за плечима ген. П. Шандрука, як голови Українського Національного Комітету стояла тоді вся українська політична верхівка, яка була переконана в тому, що якраз тоді треба було створити Українську Національну Армію з Дивізії з Легіону і з тих різних українських відділів і батальйонів, які в цьому часі були розкидані по цілій німецькій армії і які разом могли б становити кілька сот тисячну армію. Адже ж при творенні Дивізії була з німцями умова, що Дивізія може бути уживана лише в боротьбі проти комуністичної Червоної Армії, крім цього, як сьогодні відомо, деякі вищі старшини Дивізії від Української Військової Управи мали таке таємне доручення: У випадку зіткнення з Альянтами, перейти на їхню сторону. Тому, беручи до уваги тодішнє нарікання дивізійни-

ків і легіонерів на промову ген. П. Шандрука, треба сказати, що з огляду на обставини не міг він на згаданих зборах кількох сотень українських вояків (де було чимало й німців) говорити про речі, які були строго засекречені і про які довірочно знали лише кілька осіб.

Будучи в другій лінії, я мав змогу трохи відпочити та наздогнати недоспани ночі. Одного дня біля восьмої години ранку прийшов гінець з повідомленням, що я маю зголоситися в командира батальйону. Зголосивши свій прихід у штабі і увійшовши в почекальню, я зауважив, що сидить хорунжий Вовк. Ми старалися догадатися, чому нас покликано? Довго не прийшлося чекати. Прийшов якийсь старшина, привітався і повідомив нас, що на доручення командира батальйону Клайнова ми є приділені до 29-го полку. Він сказав нам, щоб ще сьогодні залишили своє місце постою і зголоситися на місце призначення.

Нічого не зробиш, наказ є наказ. Десь в пообідньому часі ми зголосились до командира 2-го батальйону 29-го полку. Він прийняв нас дуже прихильно й сказав навіть, що знає про наше походження і вірить, що має до діла з тими людьми, яких йому під цю пору дуже треба. Оповідав нам і жалівся, що йому треба старшин, які могли б дати раду у фронтовій боротьбі. Він запропонував нам, щоб ми перебрали дві сотні, при тім вихваляв їх боєздатність і прихильно висловився про склад підстаршин. Ми старалися відмовитись від тих становищ, ставлячи за причини те, що ми є нові люди в Дивізії і не знаємо, як слід її законів і порядків, та ще й до того не знаємо складу її підстаршин і стрільців. Ми твердили, що для успішності справи краще нам обняти чоти, а з бігом часу, запізнавшись з обставинами, ми зможемо обняти команду над сотнями. З трудом вдалося переконати його, що аргументи наші були слушні. І врешті він з тим погодився. Дістали ми призначення до 2-гої сотні, яка в ту пору була на першій лінії Фронту.

Пізно вечором відправаджено нас на фронтову лінію, де під час ночі перебрали ми наші обов'язки, але підвладних не бачили, бо вони були всі наста-

новищах. Хорунжий Вовк був призначений на чотового Першої чоти, яка творила залогу замку Гляйхенберг, а мені припала Друга чота, що була на позиції від замку на праву сторону (південь). Вночі зголосився до мене командир тої чоти, що я прийшов на його місце, розказав мені про положення і важливість тих позицій, які дуже часто бувають штурмовані, бо ж большевики ніяк не могли погодитись з тим, що замок перебуває в наших руках.

На першій лінії фронту

Вранці другого дня я оглянув становище мое чоти, та познайомився з підстаршинами і стрільцями. День був надзвичайно гарний і погідний. Час від часу було чути перестрілку мінометів, які нагадували всім, що тут недалеко передова лінія фронту. Замок, що був розташований на горі, панував над цілою околицею. Звідти на далеку віддалі видно було рух ворожих військ. Советське військо кілька разів штурмувало гору, оточуючи замок, а в ньому нашу залогу. Треба було тоді підтягати резерви і то дуже швидко та йти в контр-наступ і відбивати свої позиції назад. Фронтові становища були настільки близько, що можна було поміж собою говорити. Звичайно в часі ночі стрілянина збільшувалась і ніч перетворювалась в день від освітлення ракетами як з одної, так і з другої сторони. Відбувалися затяжні двобої мінометів і тому в ночі і мови не могло бути про сон, а навіть і про дрімання. Коли втихала стрілянина, то зараз після цього через гучномовці починались пропагандивні промови та передача музики - „Катюші“ та інших пісень. Советські проомовці закликали переходити на їхню сторону і не боронити Райху, який вже війну програв і що столицю Німеччини Берлін вже здобула Червона Армія. Наша сторона також підготовляла промови з закликами, щоб червоноармійці переходили на нашу сторону і не помагали Москві захоплювати і поневолювати інші народи. Воювати за Сталіна, це значить допомагати йому і дальнє поневолювати та гнобити вас, ваших жінок і дітей, тепер і в майбутньому. Після таких розмов починалася жахлива стрілянина та страшні советські лайки без кінця і без міри. Над ранком все затихало.

Так проходили дні і ночі на першій фронтовій лінії. В день треба було бути дуже обережним, бо кожний вихід з окопу, кожний найменший рух був під око мінної снайперів. Іноді в день здавалося б, що в тім терені немає ніде живої істоти, так все було замасковане і така панувала тиша, що начебто нікого немає, але коли хтось з укриття виставив голову то від-

разу просвистить смертельна куля, яка часто попадає в ціль. Тут кожний вільний час ми використовували для удосконалення наших позиційних гнізд і вихідних ровів. У зв'язку з тим, що ворожа фронтова лінія була дуже близько нашої. Були великі труднощі з доставою харчів. Найменший рух, хрускіт гілок большевики підслухавши, відразу відкривали по наших позиціях мінометну канонаду. Тих чотири ночі перебування на фронті, ослабили мене до тої міри, що я міг дивитись на сонце, яке виглядало для мене лише жовтою плямою.

По чотирьох днях прибула зміна, яка відбулася вночі і помимо великої обережності все таки не обійшлося це легко. Майже ціла ніч пройшла, бо затяжні канонади мінометного вогню, як закон, завжди перешкоджали в переведенні змін, а часом коштувало це також немало жертв.

Повернувшись в другу лінію, трохи відпочивши, я мав час краще приглянутись до свого вояцтва та обмінятись з ними думками. Я зразу відчув тут сердечність, щирість та респект, як від підстаршин, так і від стрілецтва. Іх дуже цікавило, як проводилася партизанска боротьба і чому формовано Дивізію, коли були такі можливості через УПА змусити німців до того, щоб можна було створити українську армію. Нарікали на порядки та відносини німців до українців в Дивізії, що в той час вже для мене не було новиною. Мовляв, навіть команди не могли добитись, щоб була українською мовою. Тут широко треба признатись, що зробили нас невільниками, а наших старшин вислужниками: нераз можна було бачити, як наші старшини перші салютують німецьким гефрайтерам. В тих оповіданнях я відразу відчуваю якусь безпосередню щирість, близькість та повне довір'я. Я побачив, що дух українського вояка ще не був знищений, але був пригнічений німецькою поведінкою.

На третій день мене відшукав сотник Романченко, бувший старшина Армії УНР, який тепер перебував у запасному полку Дивізії. Він взяв перепустку і поїхав, як він казав, щоб побачити своїх добрих хлопців. Він вже знов, як виглядає українська справа, що роблять українські комітети і приїхав поїн-

формувати нас про загальний стан подій та ситуацію в запіллі. Він був вояком і українським громадським діячем з покликання, ще з перед революцією, дорожив військовими традиціями та турбувався долею побратимів. В часі визвольної війни 1918 - 1920 років був старшиною особливих доручень головного отамана Симона Петлюри. - Війна доходить до кінця - казав він, - капітуляція німецької армії за кілька тижнів неминуча. Зараз ведуться важкі бої за Берлін, і він напевно за кілька днів впаде. Війська Альянтів майже без стриму посуваються на схід. Совети зібрали всі свої сили, щоб зломити опір оборони, бо вони хочуть бути першими в Берліні. Для їхньої політичної й пропагандивної справи це дуже важне. Треба сумніватися чи організація Української Національної Армії перед закінченням війни матиме яке небудь більше політичне чи військове значення. Тому нам тепер за всяку ціну треба зберегти наших хлопців, бо це найбільша вартість в майбутньому. Я бачив, як в старого загартованого в боях сотника виступили слізози. Починаючи від Легіону він був нашим найкращим другом і дорадником. Ми ще довго говорили з ним, аж поки він широко попрощається і пішов на завжди. Мені в горлі дух забило, очі наповнилися слезами і довго я дивився в слід, як віддалювався від мене старий вояк, український патріот і борець за волю України.

Дуже мені хотілось обмінятися думками і новинами зі своїми стрільцями і хорошими друзями, бо в мене було таке почуття, що всі ми побратими. Однак я побоювався, що це може дуже скоро розійтися ширше, поза нашою чотою. Я лише сказав стрільцям, що незабаром ті черепи з шапок можна буде зняти і на їхнє місце почеپити тризуб. Але хлопці сміялися і брали це за жарти. Один підстаршина, який тут був від початку заснування Дивізії, оповідав, як німці знайшли в одного стрільця тризуба, а в другого вишивту сорочку, яку мама свому синові подарувала на щастя й на спомин про неї, і німаки обох їх розстріляли. То скажіть, як можна повірити, що ті самі німці дозволять зняти з шапки черепа і причепити тризуба? Всі сміялися і різними жартами і кпинами представляли, як німці будуть почуватися з тризу-

бами на голові. Мабуть вже скоро кінець світа буде говорив Степан, але я бувби радий, щоб хоч прихованого тризуба можна було носити. В заключені я прийшов до висновку, що тут вже ніхто не вірив, що таке може статися.

На четвертий день нашого відпочинку в другій лінії мої чоті припала черга бути в поготівлі на випадок потреби в допомозі фронтовій лінії. Треба було випадку, що знову таки біля замку Гляйхенберг большевики пішли в наступ, підтримуючи його сильним мінометним вогнем. Я дістав наказ негайно з чотою підійти до позицій першої лінії, щоб у випадку потреби дати допомогу, а у випадку прориву закрити прорив. В короткім часі за мною мала вийти ще одна чота. Ми швидко зібралися і долиною через маленькі узгір'я та корчі, підійшли під ліс, де вже близько була розташована наша перша лінія. Там і далі творилось пекло, не переставали вибухати міни: нам було важко пройти через створену противником вогневу заслону. Ми підсунулися якомога ближче і там наших не знайшли, а це означало, що лінія ще втримана. Бій продовжувався далі. Я вислав двох гінців, щоб добралися до першої лінії і сповістили, що ми є тут з підкріпленням, і разом з тим довідатись, яка ситуація. Гінці швидко щасливо повернулися і повідомили, що головна гарячка пройшла і що все гаразд. Совєтський наступ відбито, а двох червоноармійців, які вдерлися в наші окопи, зловлено. Тепер лише продовжується стрілянина. Після цього я негайно вислав гінця зі звітом до командира сотні, який вже також був недалеко поза нами з допомогою. По двох годах все успокоїлось і я дістав наказ повернутися на старі позиції в другу лінію.

В моїй чоті було двох ранених, яких негайно, відправлено до польового шпиталю. Досить швидко минуло тих кілька днів в резерві і сотня знову мусіла готовитись до зміни на першу лінію. Ще сонце не сковалось за обрієм, як командир чот вирушили оглянути становища, які на другу ніч мають зайняти. Але, не тільки важним було оглянути становища, треба було також вивчити терен, який би

був найвигідніший і найкращий для всяких операцій та кудою найкраще було б допровадити свою чоту на місце призначення. Це була необхідна річ, бо як я вже згадував, ми мали великі труднощі при змінах фронтових позицій. Оглянувши все, що треба, ми над ранком повернулись до своїх частин. Після цього, на протязі дня, я мав нагоду добре виспатись, бо знов, що на протязі двох тижнів не буде жадних можливостей для нормального відпочинку. Під вечір все було готове для вимаршу, але прийшла зміна наказу, що вирушимо о півночі, бо звичайно до півночі розграються двобої і так чи інакше зміни відбуваються майже над ранком.

Опівночі чота за чотою вирушили в напрямку фронту. Зміна відбувалася дуже повільно й обережно. Перша чота мала замінити залогу, яка була в замку. Я зі своєю чотою мав зайняти ліве крило, починаючи від замкового входу кріз узгір'я поза будинками, за якими тягнувся на самому щиті оборонний рів. На південь від становищ було розлоге подвір'я, а за ним двоповерховий муріваний будинок, де містився запас амуніції, телефонічний з'язок з командиром сотні та приміщення чотового. Третя чота зайняла становище від замку на південь. На фронті було тихо, тільки десь далеко зі сторони Фельдбаху було чути рідкі вибухи мін.

Перша чота без шуму і труднощів пішла в замок, але коли звідти виходила зміна, десь хтось мусів наробити якогось шуму, або зачепитись і впасти, бо негайно відкрилася мінометна канонада. Вичекавши певний час, коли рідше розривалися міни, мої рої один за другим підсугаючись зайняли становища. Обкидання мінами не спинилося до ранку і зміна також закінчилася при сході сонця. Такого зближення фронтових ліній не могло бути на відкритім терені. Наша позиція була на самому краю вершини гори, а совєтські були в низу дуже стрімкого спаду гори на 40 - 50 метрів, де було все покрите кущами та лісом. В часі дня, коли вони наші, а ми іхні становища могли добре бачити, можна було поміж собою балакати. Нам вигода була та, що з гори ми могли добре бачити, що діється в

низу в лісі і вигідніше нам було робити різні „герці”, а саме: брали ми бочку з вина, яких було багато в тих будинках, накидали в неї повно каміння і в сєддину вкладали декілька гранат пов'язаних одним шнуром, витягали безпечник з одної гранати і пускали бочку з гори вниз, яка несамовито гуркотіла та котилася на совєтські окопи і при тім кричали: „Гей! ребята, ловіть подарунок від Сталіна!” Бочка вкочувалась в їхні становища і експльодувала. Другим разом десь хлопці знайшли старого воза, щось три дні наладовували його камінням і гранатами, і коли все було готове, підкотили того воза на сам край гори і чекали на другий день вечора, бо у вечірніх годинах такі герці були цікавіші, хоч може і менш ефективні. В означений час, коли починається двобій і пропаганда, хлопці пустили з гори наладованого воза і чекали на вислід. Довго експльозії не було і думали, що запальники були зле долучені. І аж за кілька хвилин вибухнув зрывний матеріал і почалися знову лайки і проклони і знову сотні мін розривалися по нашій стороні. Але щастя було в тому, що наші позиції були зближені на стільки, що всі міни перелітали через наші голови. Якби було інакши то мабуть ніхто б на такі герці не мігби собі позволити.

Ціле подвір'я, муріваний будинок, город, а далі ліс – все було зрити мінами. Самий будинок доброї конструкції покритий важкою дахівкою, а до того ще й поверх, все це разом хоронило нас від мін, всі вони експльодували на даху будинку і не було випадку пошкоджень на першому поверсі.

Більшовики також мали вигоду тому, що їхні позиції були вдолині. Ім легше було робити наступи і то концентрованою силою з підтримкою кулеметів та автоматичної зброї, якою пришиплювали нас так, що не можна було бачити, що діється кілька метрів перед собою. Вводили вони в акцію автоматичну зброю та сильно освітлювали ракетами, щоб бачити, що діється і навіть куди летять наші гранати. Нераз бували такі моменти, що вони вривались у наші шанці і звідти лише ручним боєм можна було їх викинути. Коли такий наступ не вдався, тоді вони під прикриттям сильного вогню ско-

чувались у свої окопи. Маючи наші становища вище ми таких спроб не могли робити, бо це було б самогубство. і якраз ніщо інше лише їхнє положення провокувало їх на часті наступи, в часі яких на щастя втрати були невеликі. При таких нападах і при такій страшній силі вогню з двох сторін здавалося, що самому чортові місця було мало. Тоді в наших швидкострільних кулеметах MG 42 цівки нагрівалися до такої міри, що їх треба було негайно міняти. Від горячі вони часом навіть гнулися і тоді їх тяжко було замінити, а кулеметчики при цій роботі пекли собі руки. Було часто так, що амуніційні не встигали заповнювати кулеметні стрічки набоями. Спів „Катюш“ під акомпанемент „Максимів“ витворювали враження якоїсь нечуваної варіації, для якої важко знайти назву, а все це разом відалось в душу людини.

Для забезпечення себе від несподіваних нападів наші стрільці, на віддалі яких 15-ти метрів, на землі перед окопами прокладали дріт, на який начіплювали багато маленьких бляшок з консервних баньок та інші речі, які давали звуки і таким примітивним способом нераз своєчасно вдавалося відкрити підпovзаючого ворога, бо бували випадки, коли більшовики одинцем підпovзали для того, щоб кинути гранату в наші окопи. Такі умови боротьби наші вояки витримували з повною посвятою і завзяттям, уважно слідуючи за кожним кроком ворога.

Та незалежно від такого жорстокого життя іноді здавалося нам, що ще не досить пригод, бо ж людина якось зживается з тим, що вже було і повторюється. І не один мені говорив, що вояк на фронті краще почувається, як п'ять кілометрів поза фронтом і це була правда. Бо на фронті вояк зживався з обставинами боротьби та орієнтувався в тих обставинах, а поза фронтом він відчував небезпеку, тому, що він не бачить і не знає, як на фронті ця боротьба відбувається і тому зростає почуття більшої непевності й небезпеки.

Дуже важливою проблемою було постачання харчів на передову лінію. Її легко можна було б розв'язати, коли б було під достатком консерв та сухих продуктів. Тому, що цього не було, кухня мусі-

ла десь там далеко чекати за фронтом готовити страву і під вечір підвозити так близько, як було можливо. Однаке важко було цю теплу страву принести стрільцеві до його становища на передову лінію. Кожний рій не міг більше вислати, як одного стрільця по вечерю. Справді, казанки були вигідні, але біда в тому, що вистарчило лише стукнути один в другого, щоб посипались міни. Практикували прості відра, але це було невигідно, бо при нагінці від розривання мін розливалася страва і десь в півночі появлявся ледве живий стрілець і ще було добре, якщо він не згубив хліба, якщо часами появлялися консерви то такі дні для стрільців були великим святом.

Справа з резервами амуніції також була незадовільною. Тоді, коли ворожа сторона обкідала нас мінами вдень і вночі, то з нашої сторони були приділи по кілька мін на день і тільки в дуже наглій потребі можна було вистрілити їх більше. Те саме було із дивізійною артилерією. Натомість совєти мали під достатком амуніції та ще до того й літаки і танки, яких ми не мали. в таких обставинах перемагав лише дух вояка. Ми зуміли втримати позиції, які що nocti штурмувалися, будучи у всьому обмежені, де ворог нахвалявся, що „закидає нас шапками.“

Добігав одинадцятий день перебування на передовій лінії. Всі були вимучені, виснажені, ще й до того голодні. Увечорі появилось двоє старшин, оглянули становища, на другу ніч мала прийти зміна. Вранці на другий день, покликав чотирьох, роздав карти терену. Я здивовано дивився на нього, бо він був зарослий, як пустельник, та ще якось дуже дико заховувався. При відході він сказав, що є якісь українські відзнаки і хто бажве, може собі взяти. Це були тризуби, але ніяк їх не вистарчило б, щоб обділити цілу сотню. Я взяв кілька жмень і з тим вернувся до своїх хлопців. Роздаючи тризуби, ройовий першого роя усміхуючись сказав: „Мусить бути щось потрясаюче, чи часом не кінець війни, що німці так здобріли і дозволяють носити тризуби?“ Один німець взяв тризуба, довго приглядався до нього, але ніхто йому

не збирався пояснювати, що це таке. Він трохи оглянув його зі всіх сторін і положив у кишеню. Той же ройовий жартуючи сказав до нього, що „де є важливий документ, де перепустка і бережи її. Як зловлять тебе рускі, то негайно покажи їм і будеш вільний. Тільки незабудь, - що на другому світі, перейдеш туди без мук і терпіння.” Ті, що були близько підняли регіт. Німець покинув ладувати на бої в кулеметні стрічки і тихо вийшов з хати. Ройові пішли по лінії і роздали стрільцям решту тризубів. Мене дуже здивувало те, що саме тепер, коли має прийти до нас зміна, тут на передовій лінії роздають нам карти терену. Довго мені не прийшлося роздумувати, бо треба було все упорядкувати і приготуватись до приходу зміни.

Останній день був дуже довгий, але ще довшим був вечір. Наче пів віку пройшло, поки дочекалися дванадцятої години ночі, але зміни не було. Пів до другої прибіг гінець і зголосив, що зміни не буде, бо друга лінія вже відійшла, а ми маємо втримати позиції до завтра, до другої години дня, бо в протилежному випадку совєтські війська окружать наші сусідні частини. Безумовна капітуляція! - сказав він. Нашим завданням є відступити і здастись в полон Альянтам, яких війська вже є в Австрії. Ця новина була для мене, як грім з ясного неба. Стало зрозумілим, що не має кому нам помагати, якщо не зуміємо самі себе оборонити, то будемо знищені. Десять взялася енергія, десять з'явилися сили і запал до рішучої дії до нових завдань і до нової боротьби за існування.

Ясним для мене було те, що ми є та залога, та частина дивізії, яку лишило на страту, щоб дати можливість решті відірватися від фронту і як найскоріше достатись до Альянтів. Якісь мусять бути жертви, щоб продовжити життя більшості і подумав я собі, - як воно не прикро, але іншого виходу немає. Зв'язався я негайно з хорунжим М. Вовком, який також вже обмірковував наше положення та поробив відповідні заходи. Для того він зміцнив оборону при вході до замку, лишаючи патрулі на тих місцях, де було необхідно. Ми договорилися, що які б важкі обставини не сталися, будемо битися до

останнього набою. О другій годині ночі совєтські відділи почали штурмувати наші позиції. Було певно, що коли вони прорвуть нашу лінію, то нам і сусіднім частинам не пощастиТЬ відступити. Хлопці билися, як тигри. Зникла в кожного втома, бо ситуація була така - жити або славно по вояцьки вмерти. Тепер ми забрали рештки амуніції, яка була в хаті і роздали по лінії. Тепер кожний щадив набої і намарно не стріляв. Хорунжий М. Вовк прислав гінця з замку і сказав, що коли наше крило буде сильний наступ, тоді він негайно виведе свою чоту із замку, бо коли його окружать, то не буде резерв щоб відбитися. Телефонічно ми повідомили артилерію, що нас сильно атакують і нам необхідна допомога. І дійсно артилерія почала обстрілювати. Стрільна летіла так низько, що здавалось можуть зачіплятись за окопи (сот. Терлиця, який знав, що нас можуть окружити і щоб запобігти цьому, бив безперебійним вогнем від другої год. ночі до другої години дня. З лісу, який був перед нами, зробилось, щось надзвичайне, він був наческошений, виглядало, що тут начебто був великий землетрус, який змішав дерева із землею. Завдяки артилерії і резерві стрілен, що були заощаджені, наступ був стриманий. Вранці 8-го травня 1945 року відправив я двох стрільців зі своєї чоти, які були легко ранені і тому ім важко булоб з нами відступати. Дав я одному з них свого наплечника, в якому була вишита сорочка та багато фотознимок. Думав я нехай принаймі це збережеться, бо вигляди на те, щоб врятуватись від ворога, були дуже малі, тим більше що совети на цьому відтинку мали літаки, танки і добру моторизацію, якою могли б швидко перекинути піхоту туди куди ім треба. Хоч перестрілка була аж до хвилини залишення фронту, то все ж таки більшовики не пробували брати нас штурмом. Точно о годині другій без шуму, цілою лінією, наче розстрільною опустили ми фронт. Перелетів над нами літак, але мабуть нас не зауважив, бо терен був лісистий та хвилястий.

Капітуляція

Безумовна капітуляція прийшла швидше, як ми сподівалися. Для нас лише дивним виглядали рішення штабу Дивізії, який наказав, що позиціїколо замку Гляйхенберг, які були найдальше висунуті на схід, мали опустити фронт в той самий час, як і всі інші. Для моторизованих частин це не мало великого значення, але для піхоти, де далека віддаль і мусів бути призначений для нас скорший час відступу. Опустивши фронт та наблизившись до позиції бувшої другої лінії, ми на ходу перетворювалися в рої і формулою гусака в забезпечуючим порядком йшли на захід, щоб у випадку потреби сильнішим зконцентрованим вогнем можна було дати відсіч тим, хто скоче нас переслідувати. Так ми в повнім бойовім порядку з запасом амуніції, з кулеметами віддалювались від фронту.

Від сторони Фельдбаху було чути громіння „Катюш“ та вибухи стрілен. Там також наші частини зводили останній важкий бій. Будучи на фронті ми не знали, що наші відступаючі частини-резерви, яка була в другій лінії, попали під обстріл літаків та бомбардування під час їхнього відступу і щойно тепер ми побачили, які були наслідки налетів. Дійшовши до становища нашої артилерії, нікого ми там вже не застали, тільки задергі в гору довгі порозривані люфи гармат, які творили несамовиту картину. По дорозі майже не було жадного руху, в деяких місцях догоряли ще будинки та курілі попелища. Там, де були налети, ніхто не збирався прибирати побитих людей, коней чи пристрати вози з дороги. Хоч як було важко, але ми приспішили маршем і старалися з повним озброєнням перейти ріку Мур, бо ж нікак не хотілось вірити, що це без боїв обійтеться. Советські танки легко могли пересікти нам дорогу і захопити до вечора мости через річку. Останніми зусиллями, помагаючи один одному, а особливо амуніційним та кулеметчикам, в повній бойовій готовості посувались ми на захід, готові битись до останнього набою. Увечорі перейшли ми ріку Мур і навіть наз-

догнали деякі частини з нашої Дивізії, яких рух стримали великі колони німецького війська, що відступало з півдня від сторони Марибору тим самим шляхом. Тут ми трохи відпочили, залишили важку зброю і надмір амуніції. Я мав нагоду вже тут довідатись про маршрут відступу, але і в тім не було нічого певного, однаке вже тут зродилася надія на оціління. Виглядало все далеко краще, як кілька годин тому. Зібрав я своє вояцтво на нараду і сказав, що далі групою посуватися важко і в масі відступаючих колон так чи інакше ми розгубимось, може комусь пощастиТЬ десь вчепитися за авто, десь взяти велосипед, і буде краще для нас, коли від тепер кожний буде дбати сам за себе і за себе відповідати. Можливо, що десь буде збірний пункт і ми знову зустрінемось разом (в данному випадку маршеруючи, групою можна було б попасті вsovєтський полон, а цього нікому не хотілося і тому на це всі радо погодилися). А тим часом в тій метушні загального відступу, скоріше можна було йти, як іхати. Вузькі гірські дороги були так забиті відступаючим військом, що найкращим засобом комунікації був велосипед. На другий день вранці, я знову зустрінувся з деякими своїми хлопцями, більшість з них вже „эмоторизувалися.“ Павло Г. віддав мені свого велосипеда і сказав: ..не журіться, я зараз буду мати другого.. Пішов з ним і ройовий Дмитро, щоб допомогти другові. Недалеко над дорогою вони бачили, як спав німець і мав до ноги прив'язаного велосипеда. Хлопці довго не думаючи, бритвою відрізали шнурок і наче перлину вхопили здобич і справа була полагоджена.

Вимішуючись з іншими відступаючими колонами вдень і вночі, ми безупинно посувалися на захід, і на велосипедах догнали ті частини дивізії, які день раніше залишили другу лінію. Справа з харчами була дуже погана, бо наші обози, як навіть і були, то ніхто не знат де вони знаходяться. Натомість німці відступали зі своїм транспортом, бо мали поміж собою радіосполучення і знали де і що шукати. А нам треба було самим промишляти, як лише можна, щоб не вибитись із сил та не впасти з ослаблення від голоду.

В дійсності ніхто не знати, яким шляхом відступати, і завжди поставала проблема, коли було якесь розгалуження доріг. Одні йшли на право, другі наліво, то знов верталися, а щоб вернутись, треба було сказати, що там на переді вже є совєтські танки, бо інакше не було можливим йти проти руху. Перед Юденбургом на довший час затрималась відступаюча колона, бо хтось наробив шуму, що появилися совєтські танки. Чи справді були танки, не знаю, але паніки було багато.

За Юденбургом над ранком, я зауважив проїжджаюче тягарове авто і на нім пізнав наших санітарок, Тамару і Ганю. В мить я їх дігнав, щоб довідатись, чи не бачили вони наших хлопців з Легіону. Вони сказали, що на авті мають важко раненого хорунжого Ковала, який мав нещасливий випадок. Ідучи велосипедом він причепився до тягарового авта, і коли воно раптово сповільнило швидкість на нього наїхала друга машина і його потовкла. Вони спішаться до польового шпиталю, щоб там йому чим-будь помогти. Але поки вони знайшли шпиталь то вже було запізно - хорунжий Коваль помер. На другий день 13 травня 1945 року, його поховали на цвинтарі в містечку Тамсвік в Австрії. Хорунжий Коваль був в підпіллі, пережив бої і небезпеки в партизанці, в Легіоні і врешті скінчив війну в Дивізії, і оце саме тепер треба було такого нещасливого випадку, щоб у розквіті сил згинула така добра і поміркована людина. Ковала я знати ще з дому. Він понад все любив свій народ і завжди, всякими можливими способами, як міг боровся за його визволення. В боях він був відважним, рішучим і послідовним в своїх задумах. Для нього не було бойового завдання, якого б він не виконав якнайкраще.

В Тамсвіку я вперше побачив англійців, які стояли над дорогою біля легких танків і заїдали смачні консерви, приглядалися до відступаючих колон. Було трохи веселіше, що нарешті добились до Альянтів. Над дорогою можна було побачити гори зброї, яку проїжджаючі чи проходячі війська викидали, бо вважали, що вона вже їм більше не потрібна: Більшовики вже позаду. Я ще ані автома-

та, ані пістоля не викинув, а зібравшись з групою наших дивізійників і кількох хлопців з Легіону, не поспішаючи ми поїхали до містечка Радштату. Там нас повідомили, що дивізія має збірковий пункт на великій площі в підніжжі гори, поміж річечкою та лісом. Не виглядало це для мене добрым примусове тaborування і велика збіркова площа.. Не було вже нашого високого начальства, яке б поінформувало, що з того буде і чим це все має кінчитися. Кожний по своєму пророкував, але сам в те не вірив. Англійці пропускали частини з вермахту далі, а всіх СС-ів затримували.

Наша Дивізія не мала резерви харчів і залишилася в тій долині аж ніяк не хотілося. Зібралось нас шістьох „зухвалців“, задрімали трохи під корчем, вивчили карту і вирішили негайно втікати з цієї долини. Хід по шосе був для нас закритий, і ми вирішили йти хребтами гір, які були покриті ще снігом, добитись до Зальцбургу, а тоді в Баварію до Мюнхену. Це була наша мета.

День був дуже гарний - де оком не глянеш, скрізь вешталися військові люди. Одні шукали своїх загублених приятелів, знайомих, другі своїх частин, щоб дізнатись, що робити дальше. Ми зауважили, що німців вже не було поміж дивізійниками і не було навіть кого спітатись, чи є якісь контакти з англійцями і що вони думають з нами робити? Десять дівся той український „штаб“, який мавби тут бути і дати ту моральну підтримку вояцтву, байдуже, яка б вона не була. Але їх вже не було.

Зваживши цю ситуацію, ми вирішили, не гаючи часу іти далі на захід. Волосипеди були вигідні та потрібні на битій дорозі, але тепер виявилися зайвим тягарем. Довго не думаючи позамінювали ми їх на харчі, що було дуже вигідно австрійцям, бо той товарообмін коштував всього буханку хліба і кусок м'яса. Здобувши запас продуктів, ми продовжували свій похід по узгір'ях в напрямку високого щита, покритого ще снігами. Два дні часу взяло нам, поки ми підійшли вже на таку височину, де вже здавалося, що ніякого поселення не буде. Але під вечір ми таки побачили якісь будинки. З початку ми думали, що це сковища для вівчарів,

але коли наблизилися, то виявилось, що це були садиби. Бідненько вони виглядали, але люди ширі і гостинні, без жадних вагань прийняли нас на нічліг. Настрій я б сказав надзвичайний, хоч нас було тільки шістьох, але було так гутірно, бо кожний оповідав про свої пережиті пригоди з фронту та під час довгого відступу. На другий день вранці ми рішили залишитись ще на один день, щоб краще відпочити по такому довгому маршуванні та скріпити свої організми. Були навіть думки, щоб вернутися і подивитись, що діється на тій збірковій площі. Я відчув, що наші брати галичани вагаються дальше йти, бо це вже нелегальний вчинок і всякі рішення треба робити самому і за них нести відповідальність. Десь по обіді я сказав, що наш похід нікого не зобов'язує, як хтось хоче нехай цілком спокійно зійде собі на низ і долучиться до решти, яка також не знає, що її чекає. А я такої думки, що коли мені навіть самому прийдеться йти через ці гори, то я піду, а вертатись для того, щоб мене посадили за дроти, не буду. Після цього, трьох наших подорожніх рішили вернутися до табору, мовляв, подивитись, що там робиться.

Надії на те, що вони вернуться не було ніякої. Під вечір я попрощався з ними і сказав: якщо повернетесь сюди, то йдіть нашими слідами, які ми лишимо на гірських снігах. Хlopці відійшли, а ми сіли, переглянули карту, вирахували віддалу нашого заплянованого походу, я запропонував господареві купити мого автомата, який йому дуже сподобався. Господар сказав, що він грошей не має, а зброя йому в горах пригодиться. Почався торг. Моя скромна вимога - дві булки хліба і кусок вудженого мяса, негайно була прийнята, австрієць лише просив, щоб показати йому, як з того автомата стріляти та як міняти магазин з набоями. Все це я йому продемонстрував і на цьому наша транзакція була закінчилася.

Після цього вийшовши на двір, недалеко від нас ми побачили, малу групу людей у військових уніформах, яка тою ж самою дорогою наближалася до нас, а серед них... Яка ж приємна несподіванка, - ми побачили хорунжого М. Вовка, о.Дубицького.

Котя та інших. Вони також з дива не могли вийти, як так могло статися, що не домовляючись ми знову стрінулись тут у тих далеких горах. Вечером довго ми балакали про всякі справи і остаточно вирішили вранці вирушити в дальшу дорогу. Як ми не старалися, щоб трохи переспатись, але виглядало, що розмовам не буде кінця. Коли ми вранці були вже готові в дорогу, вийшов старий австрієць і попередив нас, що в цю пору року ще ніхто не переходить хребта гір, бо якраз топляться сніги і є небезпека провалля, та захоплення сніговими валами. Ви- говорив він, пережили війну, а тепер можете згинути попавши під вали снігу. Чому ж вам не поочекати ще кілька тижнів, а тоді нижчі сніги розтануть і буде менша небезпека. Ми це все уважно вислухали, але ніхто не думав нашого рішення мінятися. Захопивши досить довгий шнур у хліві господаря, ми вирушили на захід. Перед обідом ми вже йшли по схилі гори, покритій снігом, а щораз вище його було більше. Були малі провалля, які важко було зауважити від сильної рефлексії соняшного проміння. Це була перша осторога, про яку нам згадував австрієць. Ми зупинились негайно, простягнули шнурок і першого сильно прив'язали за пасок, а решта вже так трималась шнура і дуже уважно слід у слід один за другим посувалися вперед. Якби хтось побачив нас зі сторони, то міг би подумати, що це якісь досвідчені альпіністи. Холодний в нас був фахівцем, бо мабуть замолоду читав якусь книжку про мандрівку по горах, а тепер, йому це пригадалося і він став нашим дорадником. Просив він, щоб навіть голосно не говорити, бо мовляв від вібрації голосу може відірватися від скали кусок снігу, який качаючись з гори в низ своїм валом може потрощити все включно з нами. З вершини гори, на яку ми видряпались, було видно безмежну віддалу, глибокі сніги, перемішані зі скалами, які при соняшному сяйві творили чудову картину. Дотримуючись одного напрямку, ми помалу і з великою обережністю посувалися вперед. Майже без відпочинку ми продовжували свій марш, надіючись, що десь таки цьому снігові буде кінець. І дійсно, під

вечір, при заході сонця ми зауважили, що сходимо вниз, бо ж сніги стають м'якші і де-не-де є прогалини, на яких він стопився. Щораз то нижче, було тих прогалин більше і нарешті з'явилися малі корочі. Важко було розрізнати здалека - чи то сіріли ліси чи темрява, яка покривала ціле безконечне пасмо узгір'я. Незабаром ми зауважили вже маленькі гірські стежки, які напевно поробили стада овець. Чим нижче вони ширшали, і ми не зчулися, як опинилися на вузькій і крутій гірській доріжці. Тримаючись тої доріжки, ми знали, що вона заведе нас до якоїсь садиби і так воно сталося: десь на протязі години нашого важкого маршу, ми зауважили світло в близьких гірських хатах. Без жадних вагань ми постукали в двері, щоб спитати, де ми є, і попросили дозволу на ночівлю. Нам дозволено переночувати і поінформовано, що в недалекому містечку є американське військо. Порядок на дорогах і всю службу повніть німецькі старшини. „Вони вам можуть допомогти і сказати, де є збірний пункт вашої дивізії чи армії. Коли ж ви не зголоситесь і дальше будете пробиратись горами, то вас можуть половити і потрактувати, як партизанів.“

Ми призадумались, що маємо далі робити. Гір нам вже було досить і виглядало, що треба спробувати говорити з американцями і можливо дістаним якусь перепустку. Ранком після переспаної ночі господар ще раз нас поінформував, що є розпорядження окупаційної влади, яке зобов'язує кожного мешканця зголосити про військо, яке перевозиться в горах і що вдень сюди заглядає поліція і можуть його посудити в переховані партизанів. Ми його заспокоїли, пояснюючи йому, що треба було б бути дуже наївними, щоб потрактувати нас, українців, німецькими партизанами. Ми шукаємо своєї частини і власне зараз двох наших вояків відходить до містечка, щоб одержати інформації. Було видно по обличчі господаря, що він трохи заспокоївся. Отець Паладій і Котъ взяли на себе важливу місію. Отець Паладій, перебуваючи у резервовому полку Дивізії, десь дістав папери, що він священник української православної церкви, а

він переробив, що звучало так: Священник української армії. Вони мали зголоситися до американської команди того містечка та просити перепустку до міста Авсбургу в Баварії, де мала б збиратися українська армія. По обіді втомлені наші посланці вернулися з перепусткою, на якій були всі наші імена і щось ще з десяток інших, яких додали на всякий випадок, ану ж хтось долучиться. Коли питав їх американський старшина, хто вони і чого хочуть, і коли почув про українську армію, то шукаючи її в евіденції не міг знайти ані в своєму списку ані у вищім штабі. На закінчення він сказав: „Коли ви знасте де її збірний пункт то я дам вам перепустку.“ і спітав навіть, який ми маємо транспорт і чи маємо досить бензини. Коли йому відповіли, що авта не маємо, то він дуже був здивований, що ми так далеко вже пройшли пішки і ще маємо таку далеку віддалю до подолання. Маючи перепустку, ми подякували господарям за гостину і попрямували просто в містечко до бюр-германського і зажадали на наш „важливий документ“ харчів і той без заперечення відіслав нас до магазину, де приділили нам чимало хліба та м'ясних консервів на те число, яке фігурувало на нашому списку. Добре під'ївиши, ми рушили далі, але вже по рівній дорозі. В порівнанні з гірським маршем це була без порівнання приємна подорож. Йдучи ми тільки поглядали на гори, якими довелося б нам і далі, коли б не дістали перепустки. Покладаючись на наш „важливий документ“, ми не дуже спішились, щоб вийти з тих безконечних гір, а помалу через села і містечка дійшли до просторії Баварії.

Мабуть, треба вродитися в горах, щоб до них привикнути, а ще важче зрозуміти, як за ними можна тужити. Мені особисто гори подобаються, але жити в них я б не хотів. Подорож наша з фронтової лінії до кордонів Баварії і все поміж горами забрала більше місяця часу, виснажила нас і знесирила. І коли нарешті ми дістались на рівнини, то аж дихати стало легше. Незнаю, можливо тільки в мене було таке почуття, бо я прожив свої роки на широких ланах Волині, і кожний краєвид, що міг нага-

дувати мої рідні околиці, для мене був дорогим і рідним.

В той час в Баварії ще військ німецьких не було, бо всі частини, які були на південних та східних фронтах, були затримані в горах. Наш марш в Баварії вже не був таким важким, яким він був у горах. Тут німці гостили нас свіжими харчами і дістати молока чи зварити суп вже не було важко. Наш, як ми його називали „важливий документ“ нам дуже, а дуже пригодився, бо навіть американські тягарові авта, які довозили постачання до своїх частин, часами допомагали нам в транспорті, і віддалі до Мюнхену з кожним днем зменшувалась. Останній нічліг був майже на його передмісті. Тут рішили ми добре відпочити, привести свою білизну до порядку, щоб пристойно виглядати на вулицях столиці Баварії.

Через три дні ми вже були готові до дальнього походу. На четвертий день, не поспішаючи, ми прийшли до трамваєвої зупинки і не питуючись нікого, куди він іде, всіли в трамвай і поїхали. За кілька хвилин ми зауважили, що на нас якось дивно дивилися люди і якась старенька німка звернула нам увагу, щоб ми скинули пояси, бо на нас нападуть кацетники і побивають. Що маємо ми до кацетників, а кацетники до нас? - подумав я, - але німка продовжувала далі, що тут ще нема німецького війська і нас можуть порахувати за гестапівців. Поміж собою ми говорили по-українськи, і це помогло, бо по короткому часі заговорила до нас друга жінка українською мовою, яка також висловила здивування, що ми тут з'явилися в дуже небезпечному часі. По короткому виясненні, ми її запитали, чи не знає вона, на якій вулиці тут знаходиться український комітет? Вона пояснила нам, дала адресу і сказала де треба висісти.

Щойно висівши з трамваю, ми побачили, які спустошення вчинили американські летунські бомбардування. Десятки дільниць цього гарного колись міста, були знищені до тла, в деяких місцях навіть було важко пройти кріз вулицю.

Комітет ми знайшли, але ті, що були в комітеті, перелякалися несподіваних гостей та ще й в німе-

цьких уніформах. Розгубились вони до того, що не знали, що з нами робити. Бігали радились і нарешті рішили запровадити нас на горище, мовляв, тут відпочинете, а за той час ми знайдемо для вас цивільні убрання. Ми гарно відпочили, але комітетчики за цей час, не тільки убрань, але й сорочок не могли для нас дістати. По якомусь часі перекочували ми до ново-організованого табору на Ляймі, де довгі тижні провели там у півголоді і без документів, які вже в той час український комітет мав і міг нам видати. Нарешті нам обірвався терпець. Ми почувалися, як в кацеті. Вийти не могли, бо ж не мали жадного документу, хто ми є, як називаємося, а найголовніше те, що не мали цивільного убрання. В зв'язку з тим довелося вжити крайньої авантюри і аж тоді документи появилися. Причиною таких відносин було те, що дуже часто таборові управи опановували партійні мафії, які собі на свій смак творили так зв...таборові республіки" і розуміється, що їхні управи перш за все дбали за своїх членів та прихильників. Таке діялось аж до того часу поки американська адміністрація зміцнила над ними свою контролю.

Так закінчилася епопея боротьби і важкого незабутнього маршу, який врятував нас від полону та дротами обгорожених концтаборів.

П і с л я с л о в о

Про Другу світову війну, а зокрема про війну по між советським і гітлерівським імперіалізмом у сорокових роках написано багато, але чужі дослідники дуже мало присвятили уваги на нашу, - українську в тій війні участь, на наші величезні фізичні і матеріальні втрати, які понесло наше українське населення. Хоч ми й не виповідали війни ані одним ані другим, то відомо, що ця війна перш за все відбувалася на нашій і за нашу територію і тому український народ в часі цієї війни по-найбільше втрат.

Багато з наших людей, натерпівшись знущань в часі довголітньої советської окупації надіялись, що советсько-німецький конфлікт принесе зміни на краще, бо вірили, що з допомогою німців наша Батьківщина буде мати нагоду визволитися з кігтів червоних окупантів. Така надія наростала в нас під впливом деяких наших політичних провідників. Однак ці провідники не зуміли як слід вивчити справжні цілі цієї імперіалістичної війни, зробити з цього належні висновки та намітити конкретні пляни до виконання, які міг би сприятити весь український народ, ціла українська нація. Провідники цього не зробили. І тому, поповнили багато разючих помилок, які негативно й глибоко позначилися на нашему громадському й політичному житті, бо деякі лідери політичних партій (які до речі не мали для того належних кваліфікацій), хотіли починати історію української визвольної боротьби від себе, від своєї політичної партії. Як один з таких марксистських прикладів можна назвати сумну історію проголошення бандерівцями однопартійної держави 30-го червня 1943 року, яке відбулося під захистом німецької окупаційної армії. Чи ті „горе політики“ що проголосували цю „ДЕРЖАВУ“ вірили в те, що гітлерівська Німеччина буде боронити й охороняти українські інтереси? Чи ті „політики“, маючи коротку пам'ять, забули, як Гітлер поступив із Закарпатсь-

кою Україною? Чи ті, що проголошували забули, що є ще й інші українці, які належать до української нації і слід би було з ними порадитись? Забули вони також і про ті ..власні сили", які вони від самого народження пропагували серед українського громадянства. Чи може, перемішавши все на купу, тими ..власними силами" почали вони вважати німецьку гітлерівську армію?

Дуже замітною тоді була також відозва ..головнокомандуючого українських збройних сил", члена цього уряду, лейтенанта Климова (Легенди), якою закликалося командирів і бійців Червоної Армії вбивати політруків і зі збросю в руках переходити на німецьку сторону та вступати в ряди української армії і йти визволяти поневолену Україну. Цю відозву у формі летючки німці зручно використали. Зміст її також в перших днях передавала львівська радіовисильня. І що з цього вийшло?.. Німці зручно використали проголошення цієї відозви, бо деякі українські вояки Червоної Армії повірили в те, що є українська армія і почали масово переходити в полон до німців, які посадили їх в спеціальні табори для полонених, де вони тисячами гинули від голодової смерти. Чи бачив це і чи думав над тим "командуючий збройними силами лейтенант Климів-Легенда і його уряд т.зв. Української Незалежної Держави? - Х т о й о г о знає ...

Друга відозва була звернена до українського народу, щоб на побоєвищах совєтсько-німецької війни збирати зброю та передавати її німцям, бо тою збросю має бути озброєна майбутня українська армія. Але дякуючи здоровому глуздові наших селян, які не дуже вірили всяким оголошенням, частина зброї була прихована та пізніше пригодилася для озброєння повстанців. Заклик уряду Стецька був причиною кривавої розправи на Житомирщині, де восени 1941 року Гестапо викрило склад зброї ОУН. Треба звернути увагу й на таку непослідовність бандерівської політики, як наприклад: коли отаман Бульба-Боровець 1942 року на Волині почав бої проти німців, то бандерівці лаяли його у своїх летючках і називали ..агентом Ста-

ліна і Сікорського."А вже на початку 1943 року почали самі поспішно організувати свої власні повстанчі відділи, щоб не залишитися по заді, не маючи для того ані старшин ані зброї і вже тоді настав час, що бандерівські СБісти вже другий раз били свого українського селянина, щоб здав зброю вже тепер не німцям, а для них самих, яка ім тепер була дуже потрібною.

Свої „воєнні повстанські акції“ бандерівці почали від того, що в деяких місцевостях почали палити млини, щоб нібито німці не мали де молоти збіжжа, палити школи,“ щоб не мали де приміщувати військових шпиталів чи штабів, нищити молотарки , щоб не було чим молотити збіжжа,, і т. под. Наслідки з того вийшли такі, що наші бідні селяни своєю сільсько-господарською технікою змушені були повернутися на сто років назад, тобто, молотити збіжжа ціпом і все одно мусіли віддавати належну кількість зерна німцям, а як ні, то німці палили цілі села, а щоб мати хліб, господар мусів молоти зерно на жорнах. Палення шкіл також було на руку німцям, бо в своїй окупаційній програмі вони й так плянували до мінімум обмеження шкільництва в Україні, бо темні раби легше носять своє ярмо на ший.

Така то була „премудра“ політика бандерівської партії. А хто з розумніших людей висловив, якусь критичну думку проти цього безглаздя, то з тими негайно розправлялася „всезнаюча“ Служба Безпеки, в якій переважно працювали майже неписьменні люди, тупі на всякі людські почування, але вірні виконавці свого вищого начальства. Таким чином на Волині згинуло багато української інтелігенції,-перш за все учителів, священиків, українських громадських та політичних діячів, які належали до інших українських політичних партій чи організацій. Ім дуже часто закидали такі провини, про які вони ніколи й не думали: співпрацю з німцями або з комуністами, а також приналежність до мельниківської організації, яка, мовляв, гальмувала хід революції.

Перед приходом Червоної Армії 1944 року в Західну Україну, бандерівський провід придумав

ось таку акцію, яка нібито мала б розложити Червоної Армії, а саме:

На передодні приходуsovетських фронтових частин в багатьох селах по хатах, стодолах і плотах, які були близько доріг та битих шляхів було написано багато кличів (із загрозою смертельної карти, хто їх наважиться повитирати). Ці кличі були слідуючого змісту: „Смерть Гітлеру і Сталіну!”, „На паль Москву і її вождя Сталіна!”, „Смерть всенім підпаливачам!”, „Червоноармійці, не слухайте наказів Сталіна, не слухайте наказів політруків, не слухайте агентів кривавої Москви!“ і т. д. За такі не серйозні, дурні витівки енкаведисти попадали в крайню лютість і за це не бандерівці, які вважали це „великим геройським ділом“, а не один з господарів хати, стодоли чи інших об'єктів накладали своїми головами разом із своїми родинами. Роздумуючи над тими подіями пізніше ставимо перед собою питання, чи не була це провокаціясоветських агентів, які вже на цей час пролізли в ряди бандерівського проводу для того, щоб раз на завжди стероризувати і вбити останній дух спротиву на довгі, довгі роки? Як доказ на те, можна б поставити такі факти, що в Службі Безпеки були люди, які одночасно працювали в КГБ, і багато з них після зміни влади вступили у відділи так званих „стрибків“, яких завданням було винищувати останки УПА. І вийшло так, що ті самі люди, які перед приходом більшевиків копали скопища і робили запаси харчів, а за советської влади відкривали їх перед КГБ, а при тім знаходили ще й винних. Відомий бандерівський провідник на Крем'янецький терен Левко Яськевич (Камінь), який займав різні високі позиції в УПА, зараз же після приходу більшовиків заявився в Крем'янці у советській уніформі майора і перший почав організовувати „Істребітельнісі Отряди.“

Від Другої світової війни пройшло вже досить багато часу, але як не дивно, ще й досі не зясовано, яка конкретно роля була українців в цій найбільшій світовій війні в обороні своїх власних національних інтересів, наприклад: справа УПА, Якщо одні надмірно роздувають і гльорифікують її

до небувалих розмірів, то другі навпаки, кажуть, що краще, якби її зовсім не було. Подібне є також зі справою Дивізії „Галичина“ та Легіоном самооборони. На ці питання треба дати принаймі коротку відповідь:

Якщо розглядати УПА з чисто мілітарної точки зору, то в порівнані з воюючими сторонами, які разом, в часі Другої світової війни мали понад 100 мільйонів модерно узброєного і добре вишколеного війська, то УПА, яка не мала ніяких баз постачання і ніяких союзників, після найвищої оцінки навіть її творців мала всього кілька десятків тисяч погано озброєних, недостатньо вишколених вояків без військово-фахового проводу. Отож, з мілітарної точки бачення вона не мала майже ніякого значення.

Але УПА була потрібною і могла б бути корисною, як пристановище для тих українських патріотів, що були переслідувані окупантами, для боротьби з партизанами ворожих армій і для того, щоб вміло продемонструвати перед ворогами і цілим світом, що ми боремось за нашу волю і незалежність. Але, та УПА, безумовно, мала великі хиби, - вона не була загально національною українською збройною силою, цю УПА підступно перехопила монопартійна бандерівська організація, яка поповнила багато політичних злочинних помилок. Найгірші з них були, - це т. зв. проголошення однопартійної „держави“, 30 червня 1941 року, яким вони заохотили червоноармійців українського походження здаватися в німецький полон. Більшість тих полонених загинули в таборах з голоду та інфекційних недуг. Ця УПА замість чесних переговорів з іншими українськими партизанськими групами, проти них та проти власного українського населення і проти інакше думаючих українських патріотів, впровадила нечуваний терор, яким вони роз'єднали українські народні і політичні конструктивні сили. І врешті, непотрібно в тих обставинах перевели масову мобілізація української молоді до лісу, якраз тоді, коли 1944 року Червона армія і НКВД крок за кроком займали українську територію. Таким чином вони ЦЮ МОЛОДЬ ЗАВЕЛИ ПРОСТО В ПАЩУ ВОРОГА. Більшість тих молодих лю-

дей була знищена т. зв. „Стрибками”, КГБ або заслана на довголітні заслання в концтабори, тоді, коли більшість бандерівського проводу опинилася на заході.

Інша справа з Українським Легіоном Самооборони, який постав, як наслідок, після підступного розброєння бандерівцями партизанських відділів під проводом ОУН-м. Розброєні опинилися в тяжкому положенні, вони були здеконспіровані. З одного боку грозила їм небезпека зі сторони німців, з другого боку безнастінно слідкувала за ними бандерівська Служба Безпеки (СБ), почалися вбивства. З приходом більшовиків в Західну Україну, ці партизани не плянували залишатися на місцях, із зрозумілих причин, це була б для них смертельна небезпека. В тих обставинах перед ними відкривалися лише такі можливості: Попасті в руки до бандерівської СБ, в такому випадку їм загрожувала ліквідація від своїх „братів” націоналістів. Друга можливість: вони могли б чекати на прихід Червоної Армії, яка в найкращому випадку мобілізувала б їх і послала б на першу лінію фронту, де б вони мали воювати за „Родіну й за Сталіна.” І третя можливість йти в підпілля, де б вони остаточно могли б бути виловлені т.зв. „стрібками” чи НКВД і розстріляні, або вислані на довгі заслання в далекі сибірські простори на каторжні роботи.

Тому найкращим виходом з цього положення була організація Українського Легіону Самооборони, який вже був описаний мною вижче. Цей Легіон складався з понад 600 добрих українських патріотів, одержав модерну зброю і перейшов добрий військовий вишкіл. Коли цей Легіон з'єднався з українською Дивізією „Галичина”, то вони разом творили оцей справжній початок української збройної сили, який у потребі можна було б використати для організації української армії модерного типу. Але після капітуляції німецької армії 1945 року міжнародня політика пішла зовсім іншими шляхами. Тепер ми знаємо, якби це сталося навпаки, то світ мав добру нагоду, на довгі роки розправитися із загрозою московсько-большевицького імперіалізму.

Деякі злі язики (навіть українські), часами злобно закидають, що нібіто Дивізія „Галичина“ і Український Легіон Самооборони, - „де колябранти з німцями.“ Такі речі говорять люди, які вороже ставляться до української справи взагалі, або люди, які тої справи зовсім не знають і не розуміють. Дивізія „Галичина“ і Легіон Самооборони ніде не виступили проти Альянтів, навпаки, вони мали таємне доручення при першому зіткненні з ними перейти на їхню сторону. Правдою є те, що вони воювали проти найбільшого ворога УКРАЇНИ - МОСКОВСЬКО-БІЛЬШЕВИЦЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ та інших ворогів України, які виступали проти волі і незалежності українського народу. Як відомо, нам не вдалося продовжити цю війну з нашим найбільшим ворогом, але це вже не наша вина - причиною цього були відомі міжнародні політичні обставини.

Однаке, проминувши все, великою заслугою Легіону Самооборони було те, що в ін вивів велику частину тодішнього молодого покоління живими в широкий світ, і тут воно мало змогу навчитися багато дечого нового і на кожному кроці нести правду про Україну та винести її проблеми на світову арену. Тут ми мали змогу, перевірити й передумати, що в нас було добре і що в нас було погане в минулому, яке в майбутньому за всяку ціну треба оминати. А головне тут ми навчилися, що справа відбудови української держави - це справа не одної якоїсь політичної партії чи організації, - це СПРАВА, ЗОКРЕМА ПІД СУЧASNУ ПОРУ, ВСІЄї УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ.

Частина сотні, якою командував сл'. п. хор. Василь Станиславів - Макух

ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ САМООБОРОНИ

Командний склад:

Командир Легіону полк. Гарасименко - Тур
Політичний провідник М. Солтис - Черкас
Адютант штабу хор. Гіпський - Степовий

Штабові старшини Легіону:

Полк. Квітка, полк. Дяченко, полк Стечишин і штабовий писар Л. Куделя - Вадим.

Відділ пропаганди:

Хор. Смакоржевський - Троян, Сот. І. Романченко, сот. Лукащук і сот. Кащук.

Старшини спеціального призначення:

Сот. Базилевич, сот. Габіт, пор. Бористен, пор. Личманенко.

Дієві старшини:

Сот. Терлиця, Сот. Семенюк - Гуня, Орлик, Сот. Польщук - Нечай, пор. Попівський, хор. Коваль, хор. Кивелюк-Ромко, хор. М. Каркоць-Вовк, хор. В. Станиславів - Макух, Хор. Харутський, хор. Ю. Дяченко, хор. Медвецький - Хрін і хор. Собчак.

Зв'язкові старшини з німецької сторони

Сотник Асмус, а по його смерті майор Бігельмаєр, сот. Вайхельт і підстаршина Равлінг.

Санітарна ланка:

Д-р Югенс, фельдшер Кіналевський, ст. санітарка Г. Кротюк - Галка, санітарки: Марійка, Леся, Зіна,

Люба, Ганя, Оля, Анютка, Маруся і санітар Андрій.

Секретарка Легіону: Тамара (Каркоць).

Капелляни: о. Палладій і о. Іов.

Розвідка: Котъо, Окунь і кобець.

Польова жандармерія: Остап, Окунь, Смуглявий і Підкова.

Гранатометна ланка: ройовий Руский.

Гарматний відділ: хор. Холодний.

Слово Дружини Покійного

Мій покійний чоловік Василь Станиславів-Макух, декілька разів намагався видати цей спомин, щоб залишити його дітям і внукам, як свій дройдений шлях на одному з найдікавіших відтинків свого бурхливого життя. А для суспільства, як образ подій, які він пережив у часі Другої світової війни на Волині та в часі свого знаменитого походу на Захід.

Хоч цей спомин був написаний досить давно, то обставини складалися так, що кожний раз спроби видати його, завжди натрапляли на якісь перешкоди. Але покійний тим не переймався,- як видно ще не прийшов свій час - казав він, а одного разу жартуючи він сказа до мене: „Якщо мені не пощастиТЬ видати цей спомин за моє життя, то ти видаши його після моєї смерті.”

І якаж іронія долі? Так воно й сталося. Дуже передчасно Господь Бог покликав його до себе і він не встиг виконати своїх плянів тут на землі.

Такий несподіваний його відхід у вічність, був для мене неописаним горем. Я була цілком розгублена. Але я завжди в пам'яті відчувала сказані ним до мене слова: Як мене не буде ..то ти видаш його після моєї смерті.” І я зрозуміла, що тепер, це стало моїм невідхильним обов'язком, щоб його спомин, який відзеркалює один з цікавих етапів української боротьби за незалежність вийшов в люди.

Допомогою в цьому ділі стали мені мої діти дочка Оксана і її чоловік Мирон Гаврилюк, внуки: Таня і Мирослава та син Богдан. Особливо мої внучки просили мене: „Ми дуже хочемо мати спомин нашого дідуся.” І за це я їм дуже вдячна, що вони допомогли мені морально виконати мое зобов'язання.

Приступаючи до справи видання, ми звернулися до наших приятелів і друзів покійного Василя за допомогою, якої вони нам не відмовили. При цій нагоді особливу подяку висловлюю від себе і дітей шановному приятелеві п. Антонові Семенюку.

за його труд і віддану працю, який остаточно зредагував його і підготував до друку цей спомин.

Рівно ж дякую побратимам і друзям по зброй Покійного, п. Михайлова і його дружині п. Тамарі Каркоцям, за перегляд спомину, за щирі поради та допомогу в потребі.

Виконавши свій обов'язок, почучаюся вдоволеною, що можу дати в руки читачам цей спомин моого мужа, Василя Станиславова - Макуха, який безмежно любив Україну і завжди був готовий віддати своє життя за неї. Нехай пам'ять про нього буде живою в народі.

Неля Станиславів

З м і с т

Передмова	7
Кілька слів від автора	13
Зміна окупанта	14
Бойове Хрещення	30
В станиці української поліції	45
У Старому Олексинці	60
Партизанський табір	70
Лісова романтика	76
Перші сутички з ворогом	81
Дальші бойові дії	86
Переговори	92
Виправи на містечка Шумськ Вишневець	96
Напад на табір	102
Після розброєння	106
Чорні дні Волині	109
Несподіваний гость	120
Рейд відважних	126
На Луччині	131
Бій під Клеванем	138
Чота „Крилатих“ в українському Легіоні	144
Осіння акція в Карпатах	162
Друга виправа в Карпати	167
Разом з вояками Дивізії „Галичина“	174
У спільніх рядах в Дивізії	184
Вишкіл нової тактики боротьби	187
Наступ на Фельдбах	194
На першій лінії фронту	203
Капітуляція	213
Після слово	223
Персональний склад Укр.Легіону Самооборони	230
Слово дружини покійного	232

